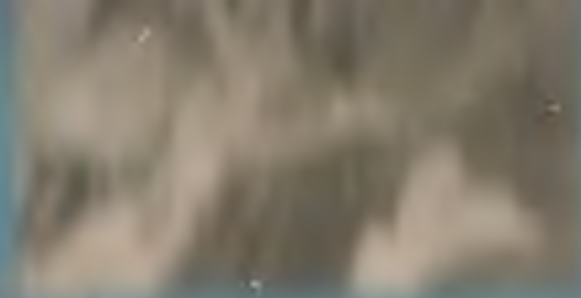

1940) jäi liiga lühikeseks, kirjutada. Mälestused kippusid kuivada või kroonulikult lakeeritud ja poliitkorrektsuse ohvriks. Siiski arvukaid mälestusraamatuid, mis käes kõrval ka ebarameeldivatega ning millest nii palju rääkida ei tahetud. Üks on ühed kõige ausamad ja paguluses ilmunud mälestused.

Kajastab tegelikult kogu Eesti riigi elust ning natukene sedagi, mis võib mõtteid mölgutada, mis oleks mälestustes kirjeldatud plaanid oleksid võinud vaid ette kujutada, milline oleks olnud, kui vapsid oleksid täitnud oma üleri kandidatuuri presidendiks.

Õnneks on ikkagi mälestusi kirjutama. Üks eesti rahvusliku ellide perekonnas, (suri 1991). Tema vanemad alustasid elu ärkamisajal ning tõusid hiljem ühte hulka. Nii oli ka Ilmari tee mingil ajal kuulunud Eesti Üliõpilaste Seltsi ja tema mälestused pakuvad meile kõigile ühesel viisil Eesti sünniraskustele ja ta selle kaudu, mis siis ikkagi

Ilmar Raamot MÄLESTUSED

Ilmar Raamot
MÄLESTUSED

Ilmar Raamot
MÄLESTUSED

7 VARRAK

Esmatrükk:

Mälestused I, Vaba Eesti, Stockholm, 1975

Mälestused II, Välis-Eesti & EMP, Stockholm, 1991

Kujundanud Päivi Palts

Korrektuuri lugenud Kai Nurmik

© Jaan Raamot, 2013

© Saateks, Toomas Hendrik Ilves, 2013

ISBN 978-9985-3-2531-5

Kirjastus Varrak

Tallinn, 2013

www.varrak.ee

Printon Trükikoda AS

Pühendatud poegadele Tõnisele ja Jaanile

Sisukord

Saateks. Toomas Hendrik Ilves	13
LOSA	
Peavõna	19
TARTU REAALKOOLIS	
Maailmasõja esimesed aastad	24
Neljandas klassis	26
Kooliaasta 1916–1917	28
Tartu Reaalkooli põrandaalune ring	29
Vene revolutsiooni levimine Tartu	31
Külaskäik Petrogradi	34
Vene revolutsioon süveneb	36
Minu isast	37
TALLINNA PEETRI REAALKOOLIS 1917–1918	
Väljaspool kooliseinu	44
Peetri Vabariigi süünd	46
Klassi lõpupidu	49
Tartu ja Tallinna vanglaid	49
Vabadussõja algus	59
VABADUSSÕJA ESIMESED KUUD SOOMUSRONGIL	
Soomusrongide kavatsatud rünnak Tapale	71
Anna mõisa lahing	72
Esimised soomlased rindel	79
Soomusrongi nr. 2 ohvitseridest ja tööjaotusest	84
Upa linna vallutamine	86
Uljas retk Loksa küla alla	87
Soomusrong nr. 2 suunatakse Narva rindele	91
Tartu Elvani	92
Kapten Luiga kohus	95

Soomusrongide dešantidest Elva ümbruses	95
Soomusrong nr. 2 saab raske tabamuse	96
Edasitung Valga suunas	98
Puka ja Mägiste raudteejaamades	100
Hiiulaste rongi vallutamine Keenis	101
Soomusrongi nr. 2 kokkupõrge vaenlase veduriga	103
Valgas ja Võrus	104
Petseris	105
Petseri rindel	107
Irboskas	109
Sabelina küla vallutamine	110
Sillakaitses	112
Ajaviitetegevus	115
Sõduriaja lõpp Petseris	116
Eduard Würaltiga kartseris	118

INIMESID PÄEVAD EESTI VABARIIGI SÕJAKOOLIS

Discipliin sõjakoolis	131
Iseseisvus ja eraelu	134
Viimane kuu sõjakoolis	136

TEENISTUS OHVITSERINA

Ohvitserina soomusrongil nr. 2	142
Pihkva rindel	142
Pihkva loovutamine	150
Dessantroodu ülemana	151
Sügis 1919 Lõunarindel	152
Ülemaaline ametiühisuste kongress Tallinnas	154
Soomusrongi nr. 2 siseelust	157
Soomusrong nr. 2 suunatakse Riiga	161
Narva rindel	163
Soomusrongi nr. 2 esimene aastapäev Tallinnas	167
„Vagon des lits”	169
Pljussa jõe joonel	171
Soomusrongi nr. 2 viimane lahing	172
Vabadussõja lõpp Pljussa jõe lõigus	174
Viimane sõjapäev rindel	175

„Komissarina” Loodearmee üksustes	177
Rongu vabastamise aastapäev	181
Valgas	182
Stakkelnis	183
Plekilises soetõves	184
Puhkuseaegne külaskäik soomusrongile nr. 2	185
Jarlsöna ja kokkuvõtteid	188
Parast Eesti vabadussõda	188

TARTU ÜLIKOOLIS

Jahutõnnakul Eestis	196
Omal ajal	206
Keila-Juul	207
Võeti Volkonski	208
Talvine kalapüük Võrtsjärvel	210
Väike-Amsla riigimõisas ja Tallinnas	214
Teatruskonda vahetamas	217

BERLIINI PÖLLUMAJANDUSÜLIKOOLIS

Berliini eestlastest	222
Professor Armbrusteri kodus	225
„Päevalehe” Berliini kirjasaatjana	226
Ukraina pagulastest Berliinis	227
Raskustes Tallinna Peetri Reaalkooli lõputunnistusega	229

ÜLENURME MÕISAS

Rajal	244
Talvite Liit	246
Kohtumine riigikoguliikme Johannes Sikkariga	249
1929–1933. aasta rahvusvahelise majanduskriisi mõjud Eestis	252
Vestlus riigikoguliikme Johannes Sikkariga (järg)	256
Karl Einbundi külaliseks	258
Ühinenud Põllumeeste Tartumaa poliitiline sekretär	260
Erakonna kõnekoosolek Rannus	262
Karl Einbundi kõnekoosolek Vesneris	264
Keskerakonna koosolek Ülenurmel	265
Ühinenud Põllumeeste kõnekoosolek Tormas	268

ÜHINENUD PÖLLUMEESTE JA

VÄIKEMAAPIDAJATE KOGUDE PEASEKRETÄR

Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogud	275
Osaline valitsuskriis	277
Kolmas rahvahääletus	281
Ühinenud Põllumehed ja nende suhtumine vabadussõjalaste liikumisse	285
Veel kord Talurite Liidust	287
Artur Sirk Asunike erakonna liikmena	288
Peasekretäri väljasõitudest maakondadesse	289
Järvamaal	290
Viljandimaal	293
„Maaleht“	295
Karl Einbund ja Ühinenud Põllumeeste riigikogurühm	296
Karl Einbundi lahkumine Ühinenud Põllumeeste erakonnast	298
Arusaamatusi erakonna siseelus	303
Ühinenud Põllumeeste kontakt vabadussõjalastega	305

JOHAN LAIDONERI VÄRBAMINE RIIGIVANEMA KANDIDAADIKS

Artur Sirgu ja Johannes Zimmermanni käik kindral Laidoneri juurde	313
Erakonna keskjuhatus taktikast riigivanema kandidaadi ülesseadmisel	315
Rahvuslik Keskerakond ja riigivanema valimised	319
Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude üleriigilise kongressi ettevalmistusest	322
Viimane kohtumine Artur Sirguga	323
Vabadussõjalased murravad kokkuleppe	324
Vabadussõjalaste Liidu üleriigiline kongress 17. detsembril 1933	326
Ühinenud Põllumeeste ja Artur Sirgu vahelise kokkuleppe tühistamise tagapõhjast	328
Omavalitsuste valimised 14.–15. jaanuaril 1934	331
Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude üleriigiline kongress 4. veebruaril 1934	332
Kindral Laidoneri aias ja majas	334
Kindral Laidoneri kodu õhtusöögil	336

August Leps ja tema Pätsi „biograafia“	338
Kindral Johan Laidoneri riigivanemaks valimist korraldava peatoimikond	339
Hans Tuksam	345
Ühinenud Põllumeeste erakonna sissetulekutest-väljaminekutest	347
Kindral Laidoneri kõnekoosolek Tartus	349
Konstantin Rahvusliku Keskerakonnaga	351
Rahvusliku Keskerakonna peasekretäridest	354
Pastorid Jaan Järve, Arnold Kerem ja Valter Viks	356
Riigikogu valimised	359
Ühinenud Põllumeeste sekretäridest	363
Konstantin Pätsist	365

II OSA

Sissejuhatus	371
Lühiaidmeid mälestuste II osas esinevatest organisatsioonidest ja nende juhtivate isikute nimed	373

VI RIIGIKOGU VALIMISTE ETTEVALMISTUS JA ÜHINENUD PÖLLUMEHED

Laburaadmised Jaan Tõnissoniga	377
Mõningaid järeldusi	382
Tõnissonide kodus	383
Ühinenud Põllumehed ja Artur Sirk	385
1934. aasta 12. märtsi eelõhtul	390

VAIKIV AJASTU EESTIS

12. märts 1934	395
Laidoner ja Ühinenud Põllumehed	398
Johannes Zimmermanni kõnelustest kindral Laidoneriga	401
Johan Möller ja 12. märts 1934	402
Johan Mölleri saadikuks nimetamise jutud	406
Ilmar Raamoti järeldusi	407
Kontakt vabadussõjalastega	409
Juri Uluots ja Ühinenud Põllumehed	418

Riigikogu ajaloolised koosolekud 28. septembril ja	
2. oktoobril 1934.....	426
Artur Sirgu põgenemine Keskvanglast.....	432
Kirjastusühisus „Sakala“ Viljandis	434
„Maaleht“	438
„Mõistuleht“	444
Jaan Hünerson	446
Jüri Uluotsa seisukohtadest 1935. aasta algul.....	447
Läbirääkimised peaminister Eenpaluga	449
Lühike tagasivaade	455
Asumisele määratuna Ropka vallas.....	458
Esimene vabadussõjalaste protsess 12.–20. juunini 1935	464
Protsessi lõpp.....	465
„Postimees“ raskustes.....	466
KÜ „Postimehe“ sekvestri alla võtmine	470
Vabadussõjalased ja põhiseaduse parandamine	473
8. detsember 1935	476
Juurduse andmed vabadussõjalaste mässukavatsuse kohta.....	481
Riigivanem Konstantin Päts ja Rahvuskogu	483
Vabadussõjalaste kontaktist opositsiooni erakondadega	
1935. aastal	489
Vabadussõjalaste 8. detsembri kohtuprotsess 6.–25. maini 1936.....	490
Karistusest vabanemine	493
Vabadussõjalaste rahamuredest 1936. aastal.....	496
Endiste riigivanemate märgukiri riigivanem Konstantin Pätsile	498
Artur Sirgu surm.....	502
Teistkordselt Berliini ülikoolis.....	505
Rahvuskogu ja uus põhiseadus	508
Rahvuskogu vastu võetud põhiseaduse rakendamine	511
Sakslaste maadevallutused 1938. ja 1939. aastal	513
Berliini ülikooli lõpetamine.....	515
Külaskäik Helsingisse.....	516
Propagandaminister dr. Goebbelsi kõnekoosolekud.....	521
Aleksander Puhk Berliinis	523
Eesti Vabariigi kodanikuks saamisest	525
Major Nikolai Riiberg	527
Teise maailmasõja algus	531

RIIGIKOGUDE LIIDU ESIMINE OKUPATSIOON EESTIS	
N. Liidu vägede sissemarss Eestisse	539
Jaan Tonissoni suhted Konstantin Pätsiga baaside ajal	542
Mõningaid kronoloogilisi sündmusi ühenduses	
N. Liidu okupatsiooni algusega Eestis	544
1940. aasta sügis Rajal	549
Läbirääkimised prof. Ants Piibuga	556
Raja riigistamine	557
Ümberasumise ettevalmistused	559
Eesti NSV teenistuses.....	562
Kõnede valimised Pärnus 1941	566
Minu vallandamine teenistusest.....	566
Uue ametis.....	568
Ametikõrgendus.....	576
Ümberasumiskomisjonis.....	578
Tee Saksamaale	582

SAKSAMAAL 1941	
Ümberasujate laagris	589
Sõjaväeliste kõnelusi Saksa luureohvitseriga	597
Kõnelusi Eesti Vabariigi sõjaväelise esindajaga Berliinis	
kolonel Louis Jakobseniga	604
<i>Ilvese Mäe</i>	607

SAKSA MUNDRI	
Berlin-Stansdorfi mobilisatsioonipunktis	613
Väheaoppel Oderi-äärses Frankfurdis.....	619
Ukrainas ja Kiievisse	624
Kiievis	629
Dovljadi külas	640
Poordume tagasi Kiievisse.....	655
Uuesti Kiievis.....	660
Põhikul Gadebuschis Mecklenburgis.....	671
Tallinnelena Kiievis	673
Minu eraelust Kiievis	678
Lahkumine Kiievist.....	684
Politseiteenistusest vabastamine	688

EESTI OMAVALITSUSE TEENISTUSES

Loomakasvatuse Valitsuse nõunik.....	709
Punase tõukarja sugupullide ost Lätist.....	710
Veisekasvatuse osakonna juhataja.....	711
Sõja- ja poliitilisest olukorrast Eestis 1943. ja 1944. aastal.....	712
Kõnelus kolonel Johannes Soodlaga.....	714
Aastatel 1904–1923 sündinud meeste mobilisatsioon.....	717
Prof. Jüri Uluots ja mobilisatsioon.....	719
Loomakasvatuse Valitsuse juhataja.....	722
Eesti maatõugu hobuste kasvanduse asutamine.....	724
Veiste tõurajoonid.....	727
Püimakontrolli osakond.....	729
Autod saabuvad.....	731
Kariloomade Lõuna-Eestist evakueerimise kavatsus.....	732
Tori hobusekasvanduses.....	739
Kindralkomissar Karl Litzmanni juures.....	740
Tallinna hipodroom.....	741
Viimased päevad kodumaal.....	743
Aurikul „Minden“.....	750
Saksamaa pinnal.....	753
Nimeregister.....	755

Saateks

On raske leida mõnd ajaloolõuendit, millele oleks maaltitud rohkem olulist ja isiklikult Eesti ajaloos kogetut kui Ilmar Raamoti mälestusteraamatud, mis on nüüd esimest korda avaldatud ka Eestis. Paguluses tulid need välja kahes jaos, 1975. aastal ilmunud „Mälestused I“ käsitlesid autori tähelepanekuid kuni 1933. aastani. „Mälestused II“ nägid ilmavalgust 1991. aastal vaid paar nädalat enne Eesti iseseisvuse taastamist ning need hõlmavad perioodi Konstantin Pätsi riigipöördest kuni autori lahkumiseni Eestist 1944. aastal. Raamot suri 1991. aasta detsembris, kolm ja pool kuud pärast Eesti iseseisvuse taastamist.

1900. aastal sündinud Ilmar Raamot pärines ühest silmapaistvaimast Eesti perest. Tema isa Jaan Raamot oli Liivimaa kubermangust valitud Rügilduuma saadik (1911–1917), hiljem Maapäeva liige ja Ajutise Maavalitsuse esimees, ehk siis üks meie riigi loojatest. Ema Mari Raamot oli Mäiskodukaitse ja Kodutütarde asutaja ning omal ajal ja tingimustes eesti naisliikumise olulisimaid eestvedajaid.

Ilmar Raamot oli minu vanemate hea tuttav, meie pered elasid teineteist vaid paari kilomeetri kaugusel. Kuigi veerand sajandit Raamotist noorem, oli mu isa samuti Reaalkooli vilistlane ning ju sellest nende sõprus sündiski. Olin tavaline laps ja vanainimeste jutud mind ei köitnud. Mistõttu jäin paljust ilma, Vabadussõja kirjeldustest ja muustki. Aga hiljem, kui olin Raamoti mälestuste esimese köite vaimustusega läbi lugenud, oli mul võimalus teda külastada ja temaga juttu ajada. Ta kirjutas sel ajal mälestuste teist osa, oli 87-aastaselt erakordselt erk ja heatujuline ning ilmselt parima mäluga inimene, keda olen kohanud. Enamik tema räägitust leidis koha nelis aastat hiljem ilmunud raamatus.

Ilmar Raamot kasvas üles keerises, mida võis Eestis möödunud sajandi teisel kümnendil poliitiliselt aktiivsete vanemate lapselt ka oodata. Mälestuste esimesest osast võib lugeda, kuidas Saksa okupatsioonivõimud areteerivad 17-aastase Ilmari, kui too on teel koos Päästekomitee ühe rettu läinud liikme ja iseseisvusmanifesti autori Konstantin Konikuga. Sakslaste eesmärgiks oli tabada Ilmari isa Jaan Raamot ja poeg kõlbas

sõodaks hõlsti. Sõja ajal sõjaväevanglasse sattumine polnud nali. Eesti rahvuslasi lasti seal maha. Ja noor mees ei võinud vangilaauksse avanedes kindel olla, kas järgmine samm viib vangilaagrisse, mahalaskmisele või vabadusse.

Esimese osa põnevaimad leheküljed kirjeldavad detailselt Reaalkooli õpilase teekonda soomusrongil nr. 2. Jutustus on nii kaasahaarav, et olen teinud mitmele kaitseministrile ettepaneku avaldada see eraldi vihuna ning jagada kaitseväe ajateenijatele. Hurraapatriotismi asemel annavad need meenutused üsnagi täpse pildi sellest, kuidas üks seitsmeteistaastane poiss tunneb end keset talve keset reaalselt lahinguvälja.

Me kipume unustama või mitte teadvustama asjaolu, et Vabadussõja alguses koosnes vabatahtlik Eesti kaitsevägi peamiselt kaht liiki inimestest: tsariaarmeest lahkunud eesti soost ohvitseridest ja koolipoistest. Raamoti hinnangul valdas Vabadussõja hakul rahva meelt pigem teadmine, et see on lootusetu ettevõtmine. Mingist üldrahvalikust toetusest polnud juttugi, koolipoisid pidid ise endile toidumoonna otsima ja ostma. Alles pärast Tapa lahingut ja eriti pärast bolševike poolt Tartus korda saadetud veretööde avalikuks tulekut hakkasid inimesed uskuma oma riiki ja veelgi enam mõistma vajadust oma riiki kaitsta.

Lugu sellest, kuidas ühest noorest poisist saab poolteise aastaga soomusrongi ohvitser, seisab mu enda hinnangul ühe kirkaima peatükina Eesti ajaloo kirjutatud mälestuste reas.

Raamoti mälestuste teine osa on märksa raskem lugemine neile, kellele praegune iseseisvusperiood on vaid sõjaeelse „idüllilise“ hall ja hale vari. Aga ka neile, kellele meie aeg näib „vaikiva ajastu“ korduslavastusena.

Mina loen neid meenutusi omamoodi õppekirjandusena. Lääne demokraatia ja õigusriigi veendunud toetajana nimetab Raamot Pätsi riigipöörde järgset ajastut „juhitavaks demokraatiaks“. Kogu nn vaikiva ajastu kirjeldamiseks pole siin ruumi ja pealegi ei pea igaüks Raamoti kirjelduste ja tõlgendustega nõustuma. Paar vinjetti väärivad siiski mainimist.

Raamot nimetati 1933. aastal Ühinenud Põllumeeste erakonna peasekretäriks. Pärast 1934. aasta märtsi asus Raamot ja tema erakond opositsiooni ning Konstantin Pätsi poolt välja kuulutatud eriolukorra vastu.

Mida tähendas tollal opositsioonis olemine? Võime lugeda, kuidas kõigi pingutuste kiuste vältida valitsuse otsust kritiseerimist sokutati Põllumeeste Kogudele kuuluvasse „Maalehte“ valitsusevastane artikkel, millele järgnes valitsuse korraldus leht sulgeda. Või kuidas Ropka

valda asumisele saadetud Raamot võttis vastu kühklast, et leida linantse majandusraskustesse sattunud „Postimehe“ päästmiseks. Ta kirjutas, et kuigi summa saadi kokku, pani valitsus sellele vaatamata „Postimehe“ sekvestri alla.

Mind isiklikult köidabki see raamatus ehk enim Raamoti oskus kirjeldada poliitikute elu iseseisvas Eestis 1930. aastail. Saame teada, kuidas peaminister Kaarel Eenpalu (Einbund) kutsus Raamoti 1935. aastal enda juurde ja tegi ettepaneku valitsusse tulla. Raamot keeldus, öeldes, et poliitilisevastasesse valitsusse ta kuuluda ei saa.

Mõni päev hiljem kutsus poliitiline politsei Raamoti ülekuulamisele, et tuvastada tema sidemeid vabadussõjalastega. Neid sidemeid ei olnud, kui mitte arvestada ühiseid läbielamisi soomusrongil 15 aastat varem. Tõendeid ei leitud. Kohut ei peetud. Ent sellele vaatamata teatas politsei Raamotile mõni päev hiljem otsuse, et ta on määratud tähtajatule asumisele Ropka valda. See oli siis valitsusse minekust keeldumise hind Eestis anno 1935, jätkab Raamot.

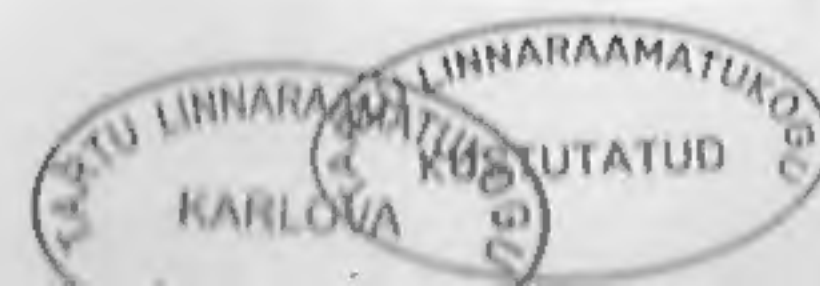
Sisemaine „väljasaatmine“ kestis üle aasta, lõppedes mõni päev enne Raamoti isale püstitatud ausamba avamist, mil ta kutsuti Tartu-Valga prefektuuri, kus talle ulatati kõrgema politseiametniku allkirjaga sedel: „Käesolevaga teatan, et Politseivalitsuse direktori asetäitja lubas Teil elada ilma hõlendamata kogu Vabariigis.“ Kui ma 51 aastat hiljem Ilmar Raamotit külastasin, kutsus ta mind oma töökabinetti ja tõmbas vaiksest itsitades sellesama sedeli kilest välja. Oli selge, et see oli tema jaoks üks sümbolsemaid pabereid üldse.

Demokraatia ja õigusriik on haprad asjad. Kui asetada Eesti 1930. aastate demokraatia pingeritta Euroopas, siis tuleb tunnistada, et see koht ei saanud olla eriti kõrge. Võrreldes olukorraga toonases NSV Liidus, Saksamaal, Itaalias, Hispaanias ja mujalgi, oli Eesti suhteliselt vaba riik. Ent vähemasti Soome või Rootsi või Suurbritannia kõrval oli see vabadus piiratud. Ja eks arvati ka siis, et „autoritaarne turumajandus“ on tulemuslikum kui liberaalne demokraatia.

Ent samas peame olema ausad, piisavalt ausad, et tunnistada eeliseid kaotisi ränki vigu. Olen ise arvustanud pigem toonast välispoliitikat, seda, et ei mõistatud piisavalt maailmas toimuvat, usuti, et saab elada oma autarkilises ja suletud Eestis ning et kõik, mis on me ümbruses halb, läheb lihtsalt meist mööda. Raamoti mälestusi lugedes saame aru, kuidas ebademokraatlik suletus avaldab mõju ka välispoliitikas.

Ilmar Raamot nii inimese kui ka mälestuste autorina ongi mulle sümpaatne eelkõige põhjusel, et ta nõudis põhimõttekindlalt Eesti põhiseadusliku korra kaitsmist ega pehnanud olla selle eest taga kiusatud. Koolipoisina oli ta oma ideaalide nimel läinud Vabadussõtta ning neile põhimõtteile jäi ta truuks surmani.

Toomas Hendrik Ilves

1. KOIT

Mälestuste käesoleva köite esimeses osas kirjeldan ma ühe nooruki isik-
likku elukirku, tahelepanekuid, meeleolu ja reageeringuid 1914. - 1920.
aastate dramaatiliste ajaloosündmuste keerises. Lugejale on tolleaegsed
sündmused ajaloost teada või lugemiseks kättesaadavad ja nii olen ma
siiski hoidunud nende ümberjutustamisest. Köite teise osa kavandasin
tegelase K. Patsi 1934. a. 12. märtsi riigipöördele eelnenud aasta-paari Eesti
põhulise elu analüüsiva kirjeldusena, pöimides sellesse ka oma isiklikke
mälestusi. Asunud vastava faktilise materjali kogumisele, selgus, et seda
materiaali vahesel määral kaadaval, et tuli kavatsusest loobuda. Sellega
ühinevad ka raamatu teise osa minu isiklikud mälestused. Kuna selles
Eesti ajaloo sündmustest on möödunud 35 aastat, siis ei näe ma põhjust
selleks, et ma ei tohiks sündmusi ja inimesi ilma kedagi kahjustamata
võtta samastena, nagu nad minu mälu on säilinud. Juhuslikke eba-
susi, kui lugeja peaks neid leidma, palun vabandada.

Mälestuste soomusrongiaegset ajajärku aitasid mul elustada kolonel
püüdnud ja kapten Ernst Luebik, mõlemad vanad soomusronglased
minu lahingukaaslased.

Mälestuste käsikirja poliitilise osa vaatas läbi riigikoguliige Albert
Tivi, kes oli tollal ka Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate
ühenduse juhatuse liige ja sellena teadlik erakonna ja minu poliitili-
se suhtest.

Kirjutaja lugejatest mainiksin veel kirjanik-ajakirjanik Arno Raagi,
muusikust ja kriitikut mag. Mall Jürmat, Eesti Ajutise Valitsuse
liikmetest Ferdinand Peterseni ja Heino Taremäed, kelle tulusaid näpunäi-
teid ja võimaluste piirides arvestasin. Kõigile mainituile minu südamlik
tänud.

Kuna tegelen praegu mälestuste teise köite kirjutamisega, oleks ehk
kuvotte lisamine käesolevale raamatule varajane.

Cresskill, 31. juuli 1973

Ihmar Raamot

Tartu Reaalkoolis

() Minu sündinud aastal 1900, Tartu Reaalkooli ettevalmistusklassi pääsesin eksaminuga 1911. a. sügisel ja see kool jäi minu teiseks koduks kuni kevadeni 1917.

Minu klass koosnes, nagu kogu Tartu Reaalkool, peamiselt eesti soost lastest. Loodiks oli minu klassis ainult kooli venelasest arsti poeg, ning teistel lastel signesisid klassi ka mõned lätlased-sõjapõgenikud. Kooliõpetajateks olid Tartu Reaalkoolis, nagu ka teistes Tartu kroonukeskkoolides, venelased või venestunud sakslased. Eestlasi-õpetajaid oli selles koolis tollal kolm: pastor Adalbert Klaassep, kes õpetas piiblit ja pidas eestikeelseid loomukupalyusi kooli suures saalis; siis kooli puhkpilliorkestri juht Juhan Aavik, parastine helilooja ja professor ning Tallinna Konservatooriumi direktor, noor matemaatikaõpetaja Mihkelson üteldi ka eestlane olevat, kuid ta ei osanud kanda Vene mündrit, ja keegi temalt kunagi ühtegi eestikeelset sõna ei olnud kuulnud. Kuid ega eesti keelt tohtinud tollal meiega kõnelda ka Juhan Aavik, kuigi ta ei varjanud seda, et ta on eestlane.

Õppekeeleks oli koolis ettevalmistusklassist alates vene keel. Vahepeetud ajal ol õpilastel lubatud eesti keele kõnelemine kuni teise klassini. Kolmandast klassist peale pidime omavahel ainult vene keelt tarvitama. Sellest määrusest õpilased rangelt kinni ei pidanud, kuigi esmakordsel korral oli karistuseks ette nähtud kaheksatunnine istumajätmine ja teisel korral sissekukkumisel koolist väljaheitmine. Ei mäleta, et minu ajal seda karistust nii rangelt oleks rakendatud. Ei tea ka juhust, et mõnest õpilased oleksid kodus vene keelt kõnelnud, ka nendes kodudes mitte, kus tollal vene keelt osati. Pigem kõneldi juba saksa kui vene keelt. Meie klassi raames maksis saksa keele tarvitamine kodus elus siiski ainult üks perekonnas.

Kogu Venemaal kandsid tollal kõikide kroonõppeasutuste kasvandikud vorminnetust. Reaalkoolide vormiks oli must kõrge kraega eest kinnine kumli- ja mustad puksid. Selle juurde kuulus alatiselt kantav must lakeeritud nahast võõrihm kooli initsiaalidega selle vaskpandlal. Palitu oli mõnes realkoolis mustjassinine, mõnes must kalev sellele kaherealisele õmmeldud kuldsete (vasest) nõõpidega. Mutsiks oli nahknokaga „furažka“, vormult aga sõjaväelastel, vene üliõpilastel või ka riigi- ja postimeetnikel. Mutsi alluses suur kuldne (vasest) kokard kooli nimetahedega keskel, mille

Üle oli keisrikrooni kujutus nendes koolides, mis kindagi viitasid mõne keisri nimele, nagu näitaks Tallinna Peetri Reaalkool (Peeter Suur). Tartu Reaalkool kandis sinakasmusta pabrit, Tallinna oma täiesti musta. Gümnaasiumides kanti sinakashalli hõbenööpidega vormipaljut.

Kooli töönalal oli kuus päeva pikk ja päevas oli keskmiselt viis klassitundi. Suvevaheaeg kestis juuni algupoolsest augustikuu 28-ndani, s. o. kaks ja pool kuud. Jõulu- ja lihavõttepühade vaheaeg oli kaks nädalat.

Kooli õppekava oli kindel ja õpilastel ei olnud võimalik õppeainetes teha mingeid valikuid.

Sportimist selles ulatuses, nagu see on tavaks praegusaegsetes koolides, üldse ei tuntud. Spordiks oli ette nähtud kaks tundi nädalas, ja kehakasvatustunnis, mis tavaliselt toimus kooli ainsas saalis, tehti võimlemisharjutusi. Vanemates klassides muutus see aga kord-korralt rohkem sõjaväeliseks rüüppuseks ja oligi siis selle nime all õppekavas. Spordiõpetajaks oli tavaliselt mõni ohvitser kohalikust polgust. Võrk- ja korvpall ja muud seltsed mängud olid tundmatud.

Esimised õppeaastad möödusid koolis kõigile range töö tähe all. Suvevaheaeg veedeti tavaliselt maal oma vanemate kodus, sest meie klassi enamuse moodustasid maapoised. Mina elasin esimestel aastatel kogu aja oma vanemate talus Sahkapuul, mis asus Tartust viie kilomeetri kaugusel. Hõmmikuti sõitsin hobusega linna, jätsin selle Kivi ja Peterburi tänava nurgal asuvasse „Eestimaa“ sissesõiduhuovi, ja pärast koolitööd võtsin hobuse ja sõitsin jälle koju.

MAAILMASÕJA ESIMESED AASTAD

28. augustil 1914, pärast Esimese maailmasõja puhkemist algas Tartu koolides õppeaasta nagu tavaliselt ja ma siirdusin jälle oma kooli. Üldpilt oli Tartus vahepealühikese ajaga muutunud ja muutus järjest edasi. Krasnojarski polk, mille alatiseks asupaigaks oli Tartu linn või õigemini linna idaserval asuvad kasarmud, kus Eesti Vabariigi ajal asus meie ratsarügement, oli juba sõja esimestel päevadel saadetud rindele. Sõjaväelasi oli aga Tartus sellele vaatamata liikumas tublisti rohkem kui rahuajal. Rida ülikooli- ja erahooneid oli linnas sõjaväele rekvireeritud ja nendel ilutsesid nüüd uued sildid, enamasti haiglate või muude Punase Risti asutuste omad.

Kooli õppeaasta avaktus ja palvus olid sel aastal pidulikumad ja patoloogikumad kui varem. Ulistati Vene sõjavägede vahvust, loetleti võitlusi ja võitluse, kooliaktuste korraldamises oldi sõja ajal heldem kui tavaliselt ja need toimusid nüüd iga Vene võidu puhul ja lõppesid tavaliselt lühimanda koolitunni järel õpilaste kojulaskmisega, mis arusaadavalt oli mõeld õpilastele ja kullap ka kooliõpetajatele vägagi meelt mööda.

Saksa keele avalik kõnelemine keelati kogu Venemaal ja Saksa kodakondsuse kuulunud sakslased saadeti asumisele Põhja-Venemaale ja Siberisse. Ülikoolis oli saksa keel endiselt ametlik õppeaine, kuid selle õpetaja nahas see küll ei olnud soovitud olla: ta õpetas meid küll endise hoolega, kuid oli ettekuulunud, et saksa keeles oleks mõni õpilane sõja ajal võinud saada mõnede üliõpilaste hunde. Nii muutusid saksa keele tunnid niisama ajaviitetundideks ja mine saksa keele oskuse tase seisis nii madalal, et reaalkooli lõpetades ei olnud midagi saksa keeles seltskondlikuks läbikäimiseks üldse võimalik.

Ühte muutmise hulgas, mis meile koolis sõja puhul anti, oli see, et meie õpetajad kui kangelasi igal pool aupaklikult kohtleksime, vajaduse korral loovime abistaksime, soldatitel linnas teejuhiks oleksime ja neil ka kirju andmine kuulatada.

Ühest punktist leidis tegelikku rakendamist kirjade kirjutamine, sest meie sõdat oli üldiselt kirjaoskamatu. Tärvises ainult minna postkontorisse, kui mõni soldat sulle ligines ja palus end kirjakeerutamises aidata. Meie sõda algul päris huviga, kuid hiljem, kui see liiga igapäevaseks muutus, loodame postkontorist eemale. Kasvav loodus oli vahet tungi-keerusest, et ei olnud võimalik ette kujutada vaimuvaesemat kirja kui ühe sõdati oma: peaaegu eranditult algas vene sõduri kiri lühikese ja et ta on elus ja terve, mis oli ju kodustel ka kõige olulisem teada, et see sõduri järgnes ainult nimede loetelu, kellele paluti tervitusi edasi. Algul tulid oma perekonna liikmed, siis sugulased, naabrid ja teised lühikesed, muud kui postkaardil või kirjas ruumi leidis.

Aasta lõd paar tuli meil kogu kooli või kõigi Tartu koolide ulatuses kirikusse minna kas Jumalalt Vene sõjaväele võiduõnnistust paluma, või suurema võidu puhul teda tänama või mõne muu sündmuse puhul rõõmuks.

Üht on mulle ses osas meelde jäänud üks jumalateenistus Tartu Maarja kirikus, kus oli käsitatud palvetama troonipärija Aleksei terveks. See teenistus troonipärija kannatas parandamatu verehaiguse hemofiilia all, ja oli pöördunud oma ema kaudu Hessen-Darmstadtii dünastialt.

Mul juhtus olema taskus pisut raha ja nii otsustasin ma Kivisilla läheduses asuvate vene poodide või kioskite raast moodumisel naela odavaid kompvekke. Mõtlesin neid jagada klassis sõpradega. Et seda kirikus teha, seda kavatsust mul ei olnud. Kirikuteenistus venis aga pikale (tollal kestis see umbes kaks tundi) ja läks vist kõigile õpilastele igavaks. Et teenistuse ajal kirikus väikest uinakut teha, nagu seda maakirikutes võis tavaliselt näha, selleks olime liiga noored. Kompvekikott hakkas tühimuse suurenedes mind ikka enam ja enam vaevama, kuni otsustasin sealt ühe kompveki endale vaikselt suhu poetada. See maitses hea ja seejärel lasksin koti sõprade hulgas (istusime klasside kaupa, meie klass üleval kooril) ringi käia. Kott sai tühjaks ja nii mõtlesin, et igaühele jätkus selle sisust ja et mulle oldi kosti eest tänulik.

NELJANDAS KLASSIS

Ohvitseriks minekut soodustati vähemalt tol sõja-aastal sel määral, et meie klassis poolametlikult kinnitati, et kui kellelgi on hinnete pärast ta-
kistusi klassi lõpetamiseks, parandatakse see iludusviga sõjakooli astumise
pühul tunnistusel ära. Nii et kui vanus lubas, võisid pärast klassi lõpetamist
juba kolme kuni nelja kuu pärast lipniku paguneid kanda.

Helmeri reklaamiski oma tantsukursusi mitte üksnes tantsukursusena, kui tal on selgeks õpetada 16 eri tantsu, vaid just „tantsu- ja viisakusõpetus-kursusena“. See kõik tundus meile elus uue lehekülje avamisena ja olimegi see vastu, usun, klassi terves koosseisus Helmeri õpilased.

... lapsed, kes ei ole Heli muna vastuvõtupileti oesid, et naised ei ole
 oleda naised ka tütarlapse võruse ja head perekondlikku kasvatus. Laste
 õpetuse ja tuge, kuidas tuleb ilmuda tütarlapse ema või vanemate palge
 te, kuidas end soovib neile esitada, mida selle järel näitsikuga kõnelda

16. luuet oli juba tollal palja peaga, pikkade vurrudega vanapoolne häärkond kerge painduva sammuga, ülimalt viisakas ja tahtsa esinemisega, mis andes kandes ta põlvini ulatuvat saterkuube ja kõike, mis ta arvas kuuluvat syna juurde kuuluvat, mis sellest, et saterkuub pikemaajalisest elusest mõne koha pealt pisut läikis.

Ton oli saanud kursuse viimane tund, siis oli see kujundatud senistest
 erinevaks ja selle kavas oli ka käesuudlemise õpetust. Siis oli ühte narka ol-
 e tund etuma üks vanem daam. Kaelas rippus tal kuld kell pika kuldketi
 peal. Kõik tal ka lornjett käes oli, seda ma ei mäleta.

olulisem moment, kui sügavale tuli kummutada või kui kõrgele tohtis daami kätt tõsta. Sellega toime tulnud, tuli viisakusreeglite kohaselt vabandada ning järgmisele käesuudlejale teed anda. Eksperdina vaatas kõike seda toimingut pealt Helmer, samuti need poisid, kellel see tegevus juba selja taga oli.

Olles Helmeri tantsu- ja viisakusõpetuse kursuse lõpetanud, tundsi me endid nüüd tõesti seltskondlikuks läbikäimiseks võimelistena. Tuli vaid oodata koolipidu, et seal oma kavalerioskusi demonstreerida. Seekordsel koolipeol ei olnud meil enam kohustust pärast eeskavalist osa lahkuda ja koju magama minna, vaid võisime jääda tantsima. Tantsuprogramm koosnes tolleaegsetel pidudel neljast osast, igas osas neli tantsu. Esimene osa algas poloneesiga, teised tavalise valsiga. Tantsukava oli peokutsel ära trükitud ja tütarlastel oli prestiiži küsimus saada igale tantsule mõni ettetellimine. Kavaler kirjutas siis kaardile vastava tantsu taha oma nime eeldusel, et mõni teine üht või teist tantsu ei olnud juba jõudnud endale reserveerida. Kui nüüd tuli kätte kord tantsima minna, siis tõmbasid endale valged glasseekindad kätte, sammusid pidulikul sammul näitsiku kõrval istuva tädi või ema palge ette ja palusid luba tütart tantsima võtta. Ma ei tea juhus, et seda luba ükski mamma või tante oleks keelanud, sest neile oli see samuti auks, kui tütrele oli rohkelt edu.

KOOLIAASTA 1916–1917

Käisin reaalkooli viiendas klassis. Tartu linna väline ilme oli endiselt pidevalt muutumas. Kui sõja algul elunes Tartus umbes 40 000 inimest ja Tartu kandis ülikooli- ja üldse koolidelinna pitserit, siis nüüd võis siin olla sõjaväelastega kokku vahest 60 000 elanikku. Juurdekasvu moodustasid peamiselt sõjaväelased ja igasugused sõjaväeametnikud, kuid ka sojapögenikke valgus Riia kandist järjest juurde. Uulitsatel võis naha üha sagedamini sõjas haavatuid, kull karkudel, koll ilma, sest Tartu oli laienenud ka uute haiglate poolest. Ikka sagedamini kuulsime ka sõjaväeorkestri murtsumist ja teadsime siis, et järjekordselt saadetakse mõnda väljaõppe lõpetanud sõjaväeüksust rindele. Kui oli aega, siis ruttasime seda sündmust pealt vaatama. Nüüd ei olnud sel puhul enam hurraatamist ja vaimustust, kõik see oli juba liiga igapäevaseks muutunud. Tarbekaupu ja eriti toiduaineid võis olla vähem müügil kui rahualal, kuid pundust ei kannatanud keegi.

Enamasti lugesime kasvava huviga, sest tunne oli meile lähemale milko-
nool ja olime ka jõudmas lähemale eale, kus sõja edasikestmisel mobilisat-
sioon leiavad võimaks riivata. Et sakslane suudaks kord ka Tartu vallutada,
seda keegi ei uskunud, või õigemini, selle peale üldse ei mõeldud. Usk
Vene (toma hüllastest palju ei kõneldud) võidu sisse näis endiselt kõigil
tugev oleval.

Eelditöö kulges endises vaimus kindla korra kohaselt. Vaba aja möö-
davimuse tammel olime nüüd õhtuti sagedamini hakanud käima liuväljal,
mis oli kummutatud mu. Kroonmaja asuval tagal. Kroonmaja al moles
rahvast ülikooli botaanikaeda, mis oli ümbritsetud kõrge ja paksust
murdavimist. Seal mängis juba aastaid uisutajatele ja rahva lõbustuseks
Albektõnnelkonnast mehest koosnev viletsavõitu puhkpilliorkester. Kuul-
des tütut oma ülesannet täiel määral, sest paremat orkestrit me liuväljale
ei mõistnud soovida. Sissepääs oli väikese tasu eest, mis hoidis soldateid
eemal. Tegutsime liuväljal vähem uisutamise kui paari- või trobikonna
õpetajate vahel jalutamisega. Liuväljal olid kasutada ka lukatavad
lõud, millel armastasime oma näitsikuid sõidutada, sest mitte üksnes
sõda ja kuge talvine õhk ning orkestrihelid ei meelitanud meid sinna,
sundisid ka möödunud aastane Helmeri tantsukursus, kus olime sõlmis-
tantsu õpetajate üheksa. Neid me nüüd jätkasime või täiendasime
djad keemtega.

Et saaksime veel samal talvel vägeva Vene keisririigi kokkuvarisemise eel-
oleva mõistnud siis küll keegi mõelda.

TARTU REAALKOOLI PÕRANDAALUNE RING

Õpetajate paiku seletasid mulle vanema klassi õpilased Harri Moora
stine (Tartu ülikooli professor) ja Karl Rätav usalduslikult, et meie
lõuoli kahel viimase klassi õpilaste keskel tegutseb salajane eestimeelne
ring, mis annab välja ka mingit salajast ajakirja. See ring tegutsevat Tartu
ülikoolis juba rida aastaid. Nemad mõlemad kuuluvat ka selle koosseisu,
ol olevat see ring otsustanud oma tegevust laiendada ka viienda klassi
lõuoli hulka. Viiendast klassist olevat sinna kuulumiskõlvulistena ära
valitud Eini Hür ja mina. Minult küsiti, kas ma olen nõus sellesse ringi
ka peavõimeks tootama. Ühtegi hirmu ei kahtunud, et kui ring avastatakse, su-
ndab meid kõiki koolist väljaheitmise.

märgatavalt närvilises või ärritatud meeleolus. Ütleb siis napsipõnaliselt, et tänase harjutuse kavas on ära õppida Venemaa sõbra ja sõjajärelase Prantsusmaa riigihümn. Jagas seejärel meile kätte matš-tee siidseid noodid, ning selle Prantsuse revolutsiooni ajal loodud hümnii õppimine võis alata.

Arvan, et meil kõigil oli selle viisi õppimisel südamele küsimus, kas see on mingis seoses Petrogradi mässujuttudega või on see juhuslik kokkusattumus. Kaldusime arvama, et küllap Aavik teab selle kohta midagi rohkemat, kui kõneleb. Vaevalt tal aga oli rohkemat teada kui meil kõigil, kuid nähtavasti Aavik mõtles, et kui tõesti on mäss ja see levib, siis on ehk ka meie orkestrile hea, kui mõni revolutsiooniline marsilaul on ära õpitud.

Järgmisel päeval Petrogradi mässu jutud laienesid. Nüüd kõneldi juba, et tsaar olevat troonist loobunud, et seda ülestõusu juhivat Riigiduumast ning et Petrogradis asuvad sõjaväed olevat ka mässajate poole üle läinud. Minu isa viibis Petrogradis ja nii eeldasin, et ka tema on kuidagi sellesse mässu segatud. Ja nii oli meil nende juttude ja sündmuste vastu erilise huvi.

Uulitsal kohtasin juhuslikult Zionit. Ta mõistis ütelda, et „Vanemuises“ korraldatakse vene üliõpilaste algatusel suur koosolek, kus antakse informatsiooni Petrogradis toimuvast. Ta kuulnud vene üliõpilastelt, et selleks koosolekuks politsei luba ei olevat, kuid politsei olevat kõmujuttudest nii ära hirmutatud, et seda koosolekut laiali ajama või sellest osavõtjaid aresteerima ei tulevat.

Uudishimu viis mind nüüd „Vanemuise” juurde. Tõepoolest, sinna voolas vene üliõpilasi ja muud rahvast. Liitusin rahvaga, ja nii olin varsti „Vanemuise” teatrisaalis, mis oli juba rahvast poolenisti täis. Elavalt vestleva publiku hulgas oli ka vormis sõdureid ja üksikuid keskkooliõpilasi, samuti vormis. Ka minul ei olnud muud palitut kui koolimundri oma. See asjaolu, et ka teisi kooliõpilasi näha oli, rahustas minu ärevust. Varsti oli saal rahvast puupüsti täis ja algas koosolek. See toimus vene keeles ja kõnelejatest ma kedagi ei tundnud. Need seletasid, et Petrogradis on tsaarivõim kukutatud, ja kutsusid rahvast üles mässule.

Tartus oli aga tollal suur sõjaväegarnison ja igaüks mõtles sellele, mida teeb nüüd sõjavägi. Ses osas rahustasid kõnelejad, kelleks olid välimuse ja mundri järgi otsustades peamiselt vene üliõpilased, kuulajaid, et Tartu garnison on mässajate poole üle tulemas ja et vastavad labirääkimised on praegu käimas. Iga kõne, ükskõik mida keegi kõnelis, võeti vastu aplausiga. Vaimustus tõusis haripunkti, kui näitelavale, kus asus koosoleku juhatus,

„Sõjaväelast, üks neist noor olivitseer. Olivitseer palus sõna ja teatas, et Lutu partison on rahvaga ühinenud ja et sõjavägi on läbi linna meelekaitsumist „Vanemuise“ suunas, et seda ühinemissoovi väljendatuna kujuti mitmelt poolt koosolejate hulgast üle saadi olivitseeride: „Võitlevad mahal“ Selle peale andis olivitseer püskematult oma mõoga sõnad koosoleku juhatajale üle. See justkui peletas viimased kahtlused ära ja viim kõigil oli nüüd veene, et revolutsioon on tõepoolest käimas ja et ole vaja karta politseid ega sõjaväge. Vaimustus oli üldine, olime ühises pimeduses, ikka veel koosoleku ärevust endaga kaasas kannatamustun „Vanemuisest“ väsinuna oma korteri suunas, püüdes ette võtta töö homme päev meile kõigile.

...ed oli hakanud revolutsioonivaimustus, mida ainult pisut tumestas
...nudi kullisa Petrogradis teeb ja kas ta on elus ja terve. Olin tol talvel
...s ja koosin di. Anton Schulzenbergi perekonnas Rütli ja Suureturu
...laste vanema neljandal korrul

Enneol päeval oli ilus varakevadine ilm, kuid paks lumi kattis veel
Linnas oli üle 68 kõik muutunud. Politsei oli uulitsanurkadele kadu-
kooripidajatena liikunud linnas peamiselt üliõpilased laiaid punaste
etopa palitukatsel ning punased linnid rinnale kinnitatud. Ka üks-
sajaval putrulle oli liikumas, samuti punaste linnidega dekoreeritud.
Kõik linnasid ilmusid punased lipud. Ilmusid tänavale punaste linnide
Linnas kandis uulitsatel neid paljud rinnas, sellega oma revo-
lutsiooni meelust demonstreerides. Ka meie, koolipoisid, varustasime
end punaste linnidega, mis linnas piduakti ning meid aia-
Linnas kandes, ilma et kool meid selle eest oleks korrale kutsunud.
oli sel päeval puha.

umiksest" ja levitatud lendlehtedest lugesime suurest veretust
tõnust Petrogradis ja selle kiirest levimisest üle kogu Vene riigi.
El jaigumisel püüval toimus suur miiting rackoja ces sõjaväelikest
nõuorganisatsioonide osavõtul. Reaalkooli orkester oli ka rivis ja me
sime püüsoni orkestriga vaheldumisi marseljeesi, kuid langenute
märke ka Chopini leinamarssi. Vahepeal tuli meil kuulata lõpmatuil

U maailmus ametlik koolielu jälle oma raamidesse ja tuli endiselt õppimusega. See aga ei talunud enam hästi edeneda, sest ka õpilised muutud „revolutsiooni tegema“ ja koolis miitinguid pidama. Reaalkoolis olid sobis koostöö rohkem Kommertsgümnaasiumi õpilastega.

kui Aleksandri gümnaasiumi omadega. Asuti looma kooliõpilaste eesti rahvuslikku liitu. Vaieldi selle liidu kaju, nime ja sihtide üle tüütuseni. Kõigist neist vaidlustest käis läbi rahvuslik ja mitte mingi parteipoliitiline põhijoon. Minule oli see sümpaatne, sest minu meelest ei olnud õige koos venelastega asuda sotsialismi üles ehitama, vaid neist eraldi taotleda eesti omapära ja rahvuse kindlustamist. Suvise koolivaheajani oli ainult paar kuud aega, ja nii meie oma tööga jumal teab kui kaugele ei jõudnud ja paratamatult langes raskem osa eelmanitud kavatsuste teostamisest järgmisele õppeaastale.

Nii lahkusime kevadel nagu tavaliselt igaüks oma koju, üksteisele head suvevaheajaga soovides. Tollal ei teadnud ma veel, et see oli minu viimaseks aastaks Tartu Reaalkoolis.

KÜLASKÄIK PETROGRADI

Vaisti pärast kevadist koolitöö lõppu sõitsin paariks nädalaks Petrogradi tsale külla. Isal oli endiselt korter Liteinõi prospektil. Suurema osa sellest ajast veetsin ma siiski mitte otse Petrogradis, vaid selle läheduses asuvas mereäärises Peterhofi-nimelises suvituslinnas, kus enne revolutsiooni armastas suvitada ka keiser. Peatusin seal oma onu Jaan Tamme perekonnas. Onu perekond suvitas seal ka tollel revolutsiooniaegsel esimesel suvel ja neil oli üüritud omaette suvila nagu vanasti. Onu oli endiselt Petrogradi konservatooriumi professor ja juba kauemat aega ka selle inspektor. Ta kuulus ka keisri õueorkestri (*Pridvornõi orkestr*) koosseisu, mis suviti mängis kaks korda nädalas Peterhofi pargis. Nii viibis onu perekond Peterhofis nagu omas kodus. Onu vanem tütar Lidia oli minuvanune ja me käisime koos onutütardega peaaegu iga päev Petrogradis „revolutsiooni tegemas“.

Oli parajasti Kerenski-aegne miitingute kõrgseis. Miitingute kõned mind siiski tollal enam ei köitnud ja neist oli mul juba Tartus lühikesel ajaga küllalt saanud. Nii liikusime rohkem muuseumides ja muudes huviväärsetes kohtades. Ka käisin vaatamas operetti „Kerjusüliõpilane“. Üldiselt tundsin Petrogradi juba varemast ajast ja see ei olnud palju muutunud. Et tol suvel igas võimalikus kohas tegevuseta soldateid ringi logeles, sellega olin ma juba Tartus harjunud, ainult et Petrogradis oli neid tohutult rohkem.

Tol polnud veel isa mind ka Tammia paleesse, mille sõjavangar Petrogradis laekunud omal ajal kuninga ehitada keisrinna Katariina Suurele kuulunud tiheks suurejoonelisemaks kogu Venemaal. See oli nüüd domnina (parlament) ellukutsuimisest saadik aastal 1905 viimase kät-

tehtud domnas isaga käinud juba varem, kuid seekord oli koosolekute ajal minu nähtav isa seda ajaloolist hoonet mulle üksikasjaliselt, Proostri ja tugi toolis istumist.

Tollal kontis Petrogradis minu tähelepanu „Vaiketeatri“ (*Moloi teatr*) m. Selles teatris mängiti tol suvel tiht äsjaloodud näidendit nimega „Kõrvalkapa blagodat“. Tsarskoje Selo, tõlkes 'keisri küla', oli ka üks tollal tihedast keisri elukohti ja sõna „blagodat“ võiks tõlkida ehk „õnnistus“, kuid rohkem jutumärkides õnnistust. Näidendi programmis näha, et selle tegelastena esinesid keisrinna oma õuedaamidega eesküsimus munk Grigori Rasputin, kes eelnenud talvel mõrvati vürst ja Jussupovi ja tema sõprade poolt Jussupovi palee külalisena ning ta suri Neeva jõe jääle. Läksime onutütardega seda näidendi teatrit. Teater oli rahvast tulvil täis, kuid esmakordselt torkas mulle ette publik, keda nägime, oli varem nähtust hoopis erinev: üldiselt kergem ja valiselt kasimatu. Näitlejad aga olid endiselt head, nagu seda mulle juba varem olin harjunud nägema. See aga, mida nuud lavale toodi, oli tõesti ennenägematu ja ettekujutamatu. Kogu õhtu ja tegevus keerlesid keisrinna ja tema hoovidaamide (ees-Anna Vorubovaga) seksuaalvahekordade taustal munk Rasputiniga ja kanti ette äärmiselt labases ja maitsetus vormis. Teatripublikule teatrit ei olnud koigi maitsekohane ja labasematel kohtadel teater otse mõrvast ja heakskiidust. Minu revolutsioonilisele vaimustusele oli see pang küllma vett.

Õhtu lõpus peatusin paar päeva meie Volossovo jaama läheduses asuvas Peterhofi mõisas. Selle valitsejaks oli isa sugulane Madis Heimann, Minu vanaheimamees (Heinami) isa. Mõisa valitsemine sündis veel vanaaegne ja revolutsioon ei olnud jõudnud seal veel oma tööd teha, mõis asus ainult 65 versta kaugusel Petrogradist. Sügisel oli mul mõisast järele minna, sest olin juba tollal kirklik jahimees. See küb mõisasse jäi mul aga oludest tingituna viimaseks.

VE NE REVOLUTSIOON SÜVENEB

Venemaa viibis nüüd revolutsioonikeerises, mis iga järgmise kuuga üha süvenes, ähvardades viia poliitilise ja majandusliku elu täieliku laostumiseni.

Revolutsiooni puhkemisel võimule tulnud vürst Georgi Lvovi mõõdukale ajutisele valitsusele järgnes sotsiaalrevolutsionäär Aleksandr Kerenski valitsus. Kerenski oli maapealse paradiisi lubadustega mõistnud Lvovi üle pakkuda ja oma ilukõnedega vene laiad kirjaoskamatud rahvamassid enda poole võita. Temast sai mitte üksnes Venemaa peaminister, vaid ka sõjavägede ülemjuhataja, kuigi tal sõjaväe juhtimiseks igasugused kogemused puudusid. Eraelus oli ta vannutatud advokaat ja ta oli ka Riigiduumasaadik.

Samuti nagu Lvov, unistas ka Kerenski veel Vene sõjaväelisest võidust Saksamaa üle. Kuna aga ilmnas nähteid, et Vene sõjavägi ei ole enam endist moodi lahinguvõimeline, siis arvas Kerenski, et selle iludusvea saab parandada nn. löögipataljonide organiseerimise kaudu. Asuti siis suurte kõnede ja praalimiste saatel neid formeerima. Löögipataljonidesse koondati teistest sõjaväeüksustest võiduhimulisi vabatahtlikke. Välistunnuseks anti löögi- või surmapataljonlastele mütsi ette surnupealuu märk jne.

Nii korraldas Kerenski sellel Venemaale raskel ajajärgul riigi ja sõjaväe juhtimist vist küll rohkem miitingute kõnetoolidelt kui vastavatest ametiasutustest. Selle tasuks aga elas kogu vene rahvas tollal Kerenski uimas ja teda ei jõutud küllalt kiita.

Kerenski käis 1917. a. suvel korra ka Tallinnas ja ta võeti siis Tallinnas rahva juubeldades vastu. Olgu siinkohal üks vahejuhtum sellest, mis pärineb vana soomusronglase Otto Jürgensi (insener O. J. elab praegu Vistas Californias) kirjast minule: „... Olime umbes seitse koolipoissi „Estonia“ teatrihoone ees, ei lastud enam sisse, et on täis. Ootasime, kuni Kerenski tuli, jookstime, tõsttime ta kätele ja viisime ta „Estoniasse“. Saime kah, ja jäime lavale kükakile, kuni ta kõne lõppes. Õigemini ma pean tunnistama, et ma teda küll kätele ei tõstnud, teised olid kõik vanemad ja pikemad. Ma sain ainult ta saapast kinni, mis rippus allapoole...”

Minul tol ajal ei avanenud võimalust Kerenskit näha ei Petrogradis ega Tallinnas, küll aga viis saatust mind temaga viiekümnenendatel aastatel korduvalt kokku New Yorgis. Noil aastatel oli poliitilise klubi „Tuesday Panel“ (nimi tuletatud sellest, et klubiõhtud toimusid teisipäeviti) tege-

luseks ja seal lükas tõhikelt keske- ja ida-Euroopa päritoluga endisi konservatiivseid ühelsnerist oli ka Kerenski. Tähtsustas seal reterantide külastamist ja ta oli Balti rahvaste iseseisvuse taastamise poolt. Kõik püüed aga juba raugastunud inimese mulje (A. K. sünniaasta 1891), kelle kõne ei sisult ega hoogsuselt enam kedagi eriliselt ei köitnud. Kõikvõimsalt tundis ta tollal USA välisministeeriumi Vene küsimuste loomuliku

hinnangu lubatud Vene sõjavägede võidukas pealetung, mille üksuste koosseisus olid juba formeeritud löögipataljonid, algas lõunarindel võitlus ning lõppes Vene vägede suurte kaotustega.

Teisel poolaastal võitis Saksid vägede poolt 21. augustil 1917 võidetud (võitluse järgi), ning Saare-, Hiiumaa ja Muhumaa okupeerimine saksa poolt 22. septembrist kuni 8. oktoobrini 1917. Lisaks kõigele sellele võitis 19. oktoobril (uue kalendri järgi 7. novembril) 1917 Petrogradis võitluse võitnud, oktoobrirevolutsioon. Kerenski valitsus kukutati ja võim võeti üle Venemaa valitsejateks tulid bolševikud V. I. Leniniiga. Uue ühelsnaga, suur torm ja lainetus Venemaal oli pigem laienemas võim. Seal puhkes nüüd ka lääneriikide poolt toetatud kodusõda, mille võimulikkude likvideerimiseks.

1917. AASTA

1917. aastal revolutsiooni puhkemist Petrogradis 27. veebruaril, nimetas Jaan Raamot osaliselt elama Tallinna ja temale järgnesin kooliõppimise algul ka mina. Ema jäi esialgu veel Tartu lähedale mereäärsele külla.

Minu ema talurahva saadikuna alates 1911. aastast Vene Riigiduumas osales Jaan Raamot („duuma“ pärineb sõvast „dumat“ ja tähendab „arutamine“). Teatavasti kadus absolutism Venemaalt 1905. a. revolutsiooni järel ja seeläbi kutsuti ellu Riigiduumad. Selle koosseis ei olnud aga mitte rahva poolt otsustatult valitud, vaid kehtestatud oli rida kitsendavaid tingimusi. Nii et maalehoidjad omasid duuma valimise õigust ainult need, kellest vähemalt oma kolde omanikud. Samuti pidi valitav ise teatava sissetuluga omanik olema.

Minu ema Jaan Raamoti „Muutustest“.

Venemaa Ajutise Valitsuse (vürst Lvovi valitsus) dekreediga 30. märtsist 1917 (vana kalendri järgi) ühendati Lestimaa kubermang (kuberneri asukoht Tallinnas) ja Liivimaa kubermangu (kuberneri asukoht Riia linn) eestlastega asustatud põhjapoolne osa ühiseks tervikuks, mis üldjoontes moodustas pärastise Eesti Vabariigi maa-ala.

Eesti Ajutine Maanõukogu (Maapäev) moodustati 1. juulil 1917 (vana kalendri järgi) ja tema poolt kutsuti ametisse 21. juulil 1917 Eesti Maa-valitsus.

Selle esimeseks esimeheks valiti minu isa. Sellega suundus 1917. a. suvel minu isa poliitiline ja nüüd ka administratiivne tegevus rohkem Tallinna kui Petrogradi, kuna Liivimaa kubermangu poolitamise tõttu jäi isa side Riiaga püsima peamiselt vormiliselt.

Tallinna Peetri Reaalkoolis 1917–1918

1917. aastal Tartu Reaalkooli direktoriks jaan Tallinn

6. klassi lõpetajaid võeti vastu Riia Politehnikumi majandus- ja loomatarvete tehnika osakonda või loomatarvete tehnika osakonda. 6. klassi nimetati täiendusklassiks, mis avas ülikooli uksed

Tartu Reaalkooli direktoriks oli aastal 1916 nimetatud Nikolai Fjodorovitš Vabariigi haridusminister, kooli inspektoriks aga viisi

õppeaastal kaks – a ja b; täiendusklassis olid õpilasteks sakslased või kadakad, kuna 6.b klassi moodustasid eestlased. Täiendusklassis olid sakslased ja kadakad, kuid viisi oli ka neid, kes juba 1917. aastal endid pidid, nagu kapten Johan Pitka poeg Andreas. Pärastised õpilased vennad Linnebergid olid aga tollal veel sakslased ja pärast 1941. aastat jälle sakslasteks.

Tartu Reaalkoolis domineerisid õpetajatena sakslased, kuid ka eestlased. Opetus oli muudugi ka seal riigikeeles, s. o. vene

1917. aastal Tartu keskkoolide õpilased, eriti pärast Vene revolutsiooni veebruaris, suured eesti rahvustlased ja organiseerisid keskkoolidevahelist rahvushilku liitu. Tallinnas, vähemalt kooli õpilaste hulgas, oli niisugune hoiak tundmatu. Seal õpetati ja poliitika 1917. a. sügisel ei tegehnud. Nähtavasti andis see hulgas tunda asjaolu, et Tallinn oli tuntavalt suuremal määral kui Tartu. Seal asusid tollal Vene laevatehased, Tallinn Vene madrustest jne. Seal tehti revolutsiooni mitte rahvushilgul Tallinn klassivõitluse taustal. Kui sügisel 1917. a. algas revolutsioon Tallinn 6.b klassis, siis jagunesid seal õpilased parempoolseteks ja vasakpoolseteks. Vasakpoolsed olid tavaliselt passiivsemad, vasakpoolsed aga aktiivsemad.

Tallinnast – Jüri Piroja, Jaan Simson ja mina –, tegime Tallinnast klassi rahvushilgul pinnal. Pikkajärgi võttiski asi jagunes rahvustlaseks ja vasakpoolseteks. Sel teemal jõudsid

vaidlused klassis haripunkti siis, kui Tallinna valvurite töölised kutsusid keskkooliõpilasi nendega ühinema ühiseks rongkäiguks, ei mäleta millise „vabaduse“ nõudmiseks – oli ju tollal neid loosungeid tohutu palju ja üks teisest üha ülepakkuvam.

Kuna 7. ja 6.a klass ei teinud revolutsiooni kaasa, siis reaalkooli rongkäigust osavõtu või mitteosavõtu probleemi lahendus oli 6.b klassi otsustada. Rahvuslased olid osavõtu vastu, vasakpoolsed poolt. Hääletusel jäid rahvuslased nähtavasse vähemusse, ja kuna varem oli sõlmitud aumehekokkulepe, et kumb pool jääb hääletusel vähemusse, see allub enamuse otsusele, siis otsustasin ka mina sellest rongkäigust osa võtta. Ei mäleta põhjust, kuid viimasel minutil tuli teade, et mainitud rongkäik jääb siiski ära, ja nii see omavaheline tüli klassis vaibus. Edasi kestsid poliitilised vaidlused klassis küll kogu talve, kuid need olid rohkem akadeemilisel pinnal ja ei rikkunud õpilaste sõprusvahekordi ega õppetegevust.

Kuigi klass oli üldiselt jagunenud kahte erinevasse gruppi, nagu eespool kirjeldatud, oli meil ometi ka kaasõpilasi, kes ei ühinenud ühe ega teise grupiga, vaid moodustasid omaette üksuse. Nendeks olid õieti kolm õpilast: Edmund Schiffer, Artur Sirk ja klassi traditsiooniline priimus Anton Pank. Kuna Artur Sirk kujunes tosin aastaid hiljem vabadussõjalaste liikumise juhiks ja Eesti poliitilises elus üldtuntud isikuks, peatun nende kolme klassivenna juures pisut üksikasjalisemalt. Kõik kolm istusid õpetaja poolt vaadatuna vasemas pinkide kolonnis, okupeerides eest esimese ja teise pingi. Nad erinesid ka klassi keskmisest tasemest oma tipp-topp puhastatud ja korrastatud riietusega ja olid vist klassis ainsad, kes kandsid koolivormi juures valget aluskraed ja vist isegi valgeid mansette. Kõik kolm olid ka õppetöös edukad – hoolsad ja andekad õpilased. Edmund Schiffer, kelle vanemad omasid Tallinnas trükikoda, oli neist kõige impulsiivsem, teravam ja kaasõpilaste suhtes pisut üleolev. Ta tundis suurt huvi füüsika vastu ja tal oli kodus väike füüsikalaboratoorium, kus ta tollal tegutses spektriikiirte probleemiga. Hiljem lõpetas ta Prantsusmaal Nancy ülikooli insenerina ja oli Eesti aja lõpul Tüürsamäe põlevkivitööstuse (Rootsi kiviõlikonsortsium) direktor. Poliitikaga ei tegelnud ta kogu oma elu vältel. Schiffer suri 1970. aastal Rootsis. Anton Pank, kelle isa oli vedurijuht, oli oma iseloomult boheemlane. Teda huvitas luule ja ta oli neil aastatel Igor Severjanini vaimustatud deklameerija. Severjanin oli oma luuletustes hingesugulane meie Henrik Visnapuuga ja need kaks olid suured sõbrad. Visnapu tõlkes Severjanini luuletusi vene keelde ja Severjanin Visnapuu

„muutsid vene keelde, Severjanin elones Eesti ajal Virumaal kuskil talukohas, kuid hilisematel aastatel kadus silmapaistelt. Pank omas tõeliste huvide ja ihmselt oleks ta talitnud klassi „võitlustes“ kaasa ja nõudis, et selles takistasid teda ta sõbrad Schiffer ja Sirk. Tal ei olnud võitlust talitust oma priimuse positsiooni kõiguvale pinnale viia, ta oli muutunud ühendustes tagasihoidlikum või ettevaatlikum, kui tema eelnevat seda oleks eeldada võinud. Aastaid hiljem lõpetas ta Tartu ülikooli meditsiini ja oli peaaegu kogu Eesti Vabariigi kestva Pank ametnik. Poliitikaga ta ei tegelnud ka hilisemal ajal mitte. Pank suri 1961. aastal Austraalias.

Anton Pank vanematel oli Järvamaal Lehtse raudteejaama läheduses talukohas. Ta oli eespool mainitud kahest õpilasest pisut alatu lasti loquatud ja kammitud pisut pikavõitu linalakkjuustes ja ühendustes oli ta tapne ja tasakaalukas. Tema vastused koolitahveli ees olid selged, lühikesed ja kindlad, kogu tema esinemine oli lühimatu. Ometi tuntuks jutu, et Sirk klassi vaidlustes oleks sekka löönud või sõnu võtnud. Nii võiks öelda, et ta oli teataval määral „sõbralik“ erak. „Sõbralik“ mõtlesin, mis meist kellestki tulevikus võiks saada, siis Sirk oli mulle kujunenud arvamine, et temast tuleb kas sõjaväelane või talu ametnik. Need ametid just nagu sobisid minu meelest temale enim. Sirk oli klassis üks neist vähestest, kelle eraelust ja huvidest ei olnud midagi teada. Kokkuvõttes oli nende kolme elufilosoofia lühimatu – õpilased on koolis selleks, et õppida ja mitte tegelda poliitiliselt äge seisukoht.

Kokkuvõttes oleks õppetegevuse ja korra kohta reaalkoolis sellel sünda. Et revolutsiooninaastal eeldada võinud, et see kujuneb lühiklikuks. Kõik ju meie mõtted mitmeti otsesest õppetegevusest kõrvale. Kõik see oli revolutsiooni ja sõjasündmuste jälgimine ja neist tulevase osavõtu, muuhulgas Tallinna kooliõpilaste teostatud sõjaväelaste ja valiteenistuse kaudu Tallinnas – seda Eesti Vabariigi väljajätmise ja Saksa vägede sissemarsimise ajajärgul. Võis ka eeldada, et korraldajad ja laostumine, mis igal pool meie ümbruses valitses ja mis kooli elule oma mõju avaldas. Ei oleks olnud mingi üllatus, kui ohkavalt kooliõpetajatega konflikte oleks tekkinud või õpilased ja valvurid kooli „revolutsioonilises vaimustuses“ mõningate korralduste või ulakustega hakkama oleksid saanud. Midagi niisugust aga ei olnud, ja kui püüdnud meie klassi vaimustust, mis vaimust

seal terve töövaim kooliaasta algusest kuni lõpuni. Kullap olid siin mitmed mõjuvad tegurid. Esijärjekorras koosnes Tallinna Peetri Reaalkooli õpetajaskond vilunud ja kohusetruudest pedagoogidest ja kool oli selle poolest tuntud juba vanast ajast. Kooliõpetajad mõistsid ka revolutsioonilises õhkkonnas oma autoriteeti säilitada. Meie klassi koosseis oli aastatehülalt vana ja intelligentne, et aru saada hariduse tähtsusest ja ka sellest, et kui meie ise tragid ja edasipüüdlikud ei ole, siis võivad välissündmused meie õpinguid takistada või need isegi katkestada. Sellepärast tegime omalt poolt ka kõik, et õppetegevus normaalselt käigus hoida, ja rühkisime ka tol aastal vastu kooliatestaatidele ja kevadele.

VÄLJASPOOL KOOLISEINU

Kuna minu isa oli poliitikategelane ja oli poliitilise tegevusega seotud varahommikust hilisõhtuni, siis olin ka mina poliitikast nakatatud ja kuulasin suure huviga isa seletusi või vaidlusi, kuhu aga juurde pääsesin. Ka ajalehelugemine oli minu harrastuseks. Esimese maailmasõja puhkemisest andik aastal 1914. 1917. a. sügisel läks mulle kõige rohkem südamesse Eesti Maapäeva laiali actud koosolek, mis toimus Toompea Valges saalis 28. novembril ja millest mul juhus oli pealtvaatajana osa võtta.* Mulle kaits lihtsalt üle mõistuse, kuidas võis eestlaste hulgas leiduda inimesi, kes tulevad määratsedes uulitsalt ja ajavad laiali eesti rahva valitud kõrgeima rahvaesinduse. Enamlased tundusid mulle hullumajast väljapääsnutena, kes ei teadnud, mida nad tahtsid või tegid, ja kelle ainsaks sooviks näis olevat kedagi maha karjuda või verd valada. Esmakordselt läbis minu pead mõte, et rahvast ei saa valitseda üksnes ilusate sõnadega, vaid et riigi vahetsemiseks on vaja ka kindlat kätt ja organisatsiooni. Varem olin olnud arvamusel, et selleks aitab juhtide ilusatest miitingukõnedest ja et edasi läheb kõik rahva huvides justkui nõiaväel paremuse suunas.

Tallinna kolides elasime isaga Kaupmehe tänava majas nr. 11 teisel korral ning lõunat sõime Nikolai Kanni perekonnas. Kui ma ei eksi, oli meie korter neljatuuliline ja auritud koos moobliga. Uueks aastaks aga kolis ka ema Tallinna ja me üürisime endile kaheksatoalise korteri dr. F. Akeli majja Roosikrantsi tänav nr. 10. Minu isa ja Nikolai Kanni sidusid juba

nooledunud, kann oli Vene keisririigis esimeste eesti rahvusest
 teaduskorralduse (Tallinna Peetri Reaalkool) direktor ja tema
 teo sõltuvalt ametikohale ei toimunud ilma raskusteta. Mõni isa kutsis
 Vene Riigikooli saadiku ja ühtlasi tema parteikaaslast (kadetti),

Vene laadusministri krahv Ignatjevi juures Kanni ametisse-
saamise korraldamisel, Kanni perekommas tutvusin ma ka Nikolai
Borovini venna kapten Peeter Kanniga, pärastise koloneli ja Eesti
röövelkoolitunukuga. Peeter Kanni mündi it ilustasid üldkooli lõpetamise
Põlva juurvalge oliviteririst. Viimane oli Vene sõjaväes haruldus
tõttu, et selle aumärgi vahvuse eest saanud Vene-Jaapani sõja
ajal (1905) ainult kapten Eduard Villmann ja maailmasõjas nel
inimest. Pildusin seda aumärki ja kuulasin kapten Kanni lugusid
sõjaühiskondlikus ühiskuses. Peeter Kanni armastas kõnelda Eesti
röövelkooli organisatsioonide vajadusest ja mitmel puhul tarvidusest
kõrvaldada keskkoolide vanemate klasside õpilasi meie kodumaal
le suutmise vaenlase, s. o. enamlaste (kommunistide) võimuhä
vondamiseks vastu. Kui olime juba lähemalt tuttavateks saanud,
siis Kanni mulle mõista, et ta on neis küsimustes ühenduses kooli
peetaja Anton Ounapuuga. Ounapuu oli noor sportlane ja tema
õpilastega hea. Tema õppekavasse kuulus tollal ka sõjaväeline
õpe, sest ei olnud enam kui vaid püssivõtted ja marssimine
mis oli kapten Kanni Ounapuuga ka minust juttu olnud, sest
1911. aastal algul tegi Ounapuu minuga juttu, kas ma püssi ka lasta
taksin, et saan juba neljateistkümneaastaselt jahipüüsi ja mõistan
it oled. Samalpeelselt ajasin kõrvad kikki ja ootasin, kas Ounapuu
gi rohkemat ütleb või küsib. Ounapuu vaatas mulle teraselt
püüsi, et kuidas oleks lugu kroonupüssiga. Kas ma oleksin
korraldusi kohklematult täitma? Mulle oli korraga selge, et selle
on kapten Kanni, ja nii ma vastasin kindlalt, et olen nõus. Samal
õn, et kuulin sellest momendist peale ühte vandeseltskonda, ja
nii ma sa justkui uue suuna ja eesmärgi. Varsti pärast seda jõudis
kuskuldu, ei mäleta – kuuldis, et sõjaväe püsse ja laskemoona
võib saada ka kodumaal – et need olid juba peale sõja vande
õnede rullide sisse. Kas sellel jutul oli mingit sisulist alust või oli
minu sõnade ja minu ettekujutuste taustal eslekerkimud pilt, ei
lbi. Igat juhul, keegi meist neid minu teada saanud ei olnud.
Jäi, kust meie realistidele mõned päevad enne Eesti iseseisvuse

⁹ Vt. Mari Raamoni „Mulestustes” prt „Maapäev kuulutab enda kõrgemaks vaimuks”.

sõdurite mere tegivus veelgi kummalisem. Meie reaal-kooli Teel teisi Saksa sõjaväeüksusi meile vastu ei tulnud. Saanud varsti loa rivist lahkuda, suundusin Peetri platsile (hiljem Vabadusplats). Seal algas parajasti Saksa husaaride defilee. Üks Saksa kõrgemaid ohvitseri oli seal ratsa teiste ohvitseride saatel ja laskis Roosikrantsi uulitsa suunast tulevaid eskadroni endast mööda liikuda, sealjuures eskadroni ülemaid kättpidi tervitades või tänades. See viimane oli mulle uudiseks. Sakslaste rivi oli eeskujulik. Pikkade piikidega, mütside ees suuri musti pealumärke kandvad husaarid oma hästi puhastatud hobustel jätsid sügava mulje. Rahvast oli tihedalt kogunenud neid vaatama ja kõik võisid nii lähedale astuda, kui soovisid. Seda võimalust ei jätanud meie saksa soost daamid kasutamata ja nad kallistasid sakslaste hobuseid. Kuhu husaarid Peetri platsilt edasi ratsutasid, ei tea, küllap neile määratud majutuspaikadesse.

Olime veel paar päeva reaalkooli hoones kasarmeeritutena ja magasime klassides põrandal. Siis saime korralduse valveteenistusse asuda Pika Hermannini torni läheduses raudteejaama poole orgu ehitatud sõjaväe varustusladude juurde. Seal oli mitmesugust Vene sõjaväe mahajäänud riidevarustust ja rahvas kippus sealt „soomust“ tegema. Umbes nädala pärast korjati meilt püssid ära ja alustasime jälle tavalise kooliõpilase elu. Linnas elanud Anton Õunapuul mulle ühe Jaapani sõjavaepussi ning tsinkkastitäie padruneid, 300 tükki. Ütles, et need on registreerimata ja käskis mul kõik oma äranägemise järgi ära peita, lausudes, et ehk tuleb aeg, kus neid jälle vaja läheb. Peitsin need Roosikrantsi elukoha keldrisse ja sakslaste lahkumisel 1918. aastal ilmusin nendega välja. See oli viimane korraldus, mille ma Anton Õunapuult omakaitsealasena sain. Vabadussõja algul siirdus ta vabatahtlikuna Kalevi Maleva ridadesse, kus ta ka langes 2. aprillil 1919 Suur-Bereznjuki küla lähedal.

Meie uude Roosikrantsi tänava korterisse olid allurnikkudeks kolinud alampolkovnik Johan Laidoner ja polkovnik Raudsepp. Laidoner kadus Saksa okupatsiooni tulles Petrogradi, kuna polkovnik Raudsepp arvas, et tal ei ole midagi karta, ja elas esialgu meil edasi. Tallinnas pandi maksma oine liikluskeeld. Kord juhtus nii, et olime kahekesi Raudseppaga teel saunast koju. Aeg oli lubatust pisut üle läinud ja Saksa sõjapatrull võttis meid kinni ning viis komandantuuri. Seal aga ei juhtunud meiega midagi, vaid meie isikud tehti ainult kindlaks ja selle järel saadeti meid trahvimata koju. Peatselt läks ka Raudsepp Venemaale, kust tuli tagasi alles pärast Vabadussõda.

1918. AASTA

1. sept. 1918, enne reaalkooli atestaatide kättesaamist korraldasime lõpupeo minu vanemate Roosikrantsi tänava korteris.

Enne sõda olid meie tutvused õrnema soo juures kaunis kehtised, sestas oli, et need, kellel need on olemas, kutsuvad ka oma tuttavaid peole. Üks meist, kellel tollal oli juba varke kumamaaž tihhe kena tütarlaps, oli Artur Suk ja nii oli ka tema daam peol. Mulle on jäänud selle tütarlapse nimi. Tollal kehtinud politseitunni pärast peol hõimukuni. Kui see siis lõppeks saabus ja õine liikluskeeld tul, hõimatas keegi meist, et oleks tore minna Lasnamäele varjast ootama minna. Laatasime ideest kinni ja varsti olimegi Lasnamäe Lasnamäe serval siis jalgu kõlgutades ja nautides avarat vaadet üle mere ja linnast. Üks meist ettepaneku, et ilusaks ja sobivaks lauluks oleks kuul, mis algab sõnadega:

Üks linnuke seal oksa peal,
ta tõstab rõõmsalt oma häält

Sirk-sork, sirk-sork

Selle tütarlapse nimi algas ka s-tähega ja oli ühesilbiline ning sõltuv. Nii asendasime sõna „sork“ selle tütarlapse nimega, ilmselt nautisime Suku selle lauluga. Egas sellest tüli ei tulnud.

1. sept. 1918. Antu Õunapuul mulle ühe Jaapani sõjavaepussi ning tsinkkastitäie padruneid, 300 tükki. Ütles, et need on registreerimata ja käskis mul kõik oma äranägemise järgi ära peita, lausudes, et ehk tuleb aeg, kus neid jälle vaja läheb. Peitsin need Roosikrantsi elukoha keldrisse ja sakslaste lahkumisel 1918. aastal ilmusin nendega välja. See oli viimane korraldus, mille ma Anton Õunapuult omakaitsealasena sain. Vabadussõja algul siirdus ta vabatahtlikuna Kalevi Maleva ridadesse, kus ta ka langes 2. aprillil 1919 Suur-Bereznjuki küla lähedal.

1918. AASTA VANGI AIS

1. sept. 1918 moodustati Eesti Päästekomitee. Selle kolmest liikmest võeti kaabati Soome lahe ületamisel ja lasti sakslaste poolt maha. Meie Päästekomitee Saksa okupatsioonivõimude poolt ja saadeti

Leedu territooriumil asuvasse vangilaagri. Kolmas luge – dr. Konstantin Konik – säilitas algul vabaduse ning asus poliitilistel kaalutlustel suvitama meie Sahkapuu tallu.

Sahkapuu oli 1918. a. suve esimesel poolel kohaks, mida külastasid nii noored vabariigi poliitikud ja sidemehed kui ka sõjamehed, nagu kindralid Andres Larka ja Ernst Põdder. Siit juhtis isa ka ülemaalist salajast rahakorjandust võitluseks meie iseseisvuse eest. Mina olin lõpetanud Tallinna Peetri Reaalkooli kuuenda (eelviimase) klassi, ja kasutasin kooliõpilase isikutunnistust, tegin paar reisi Tallinna ning toimetasin ühe-teise kirja või teate ka Tartu.

13. juulil toimus Sahkapuul konspiratiivkoosolek, millest võttis osa salaja Sahkapuule sõitnud kindral Põdder. Järgmisel ööl magasime kindral Põdderiga kahekesi ühes toas. Saabus teade, et Tartus on algamas või juba toimub haarang Eesti tegelastele. Põdder lahkus ja isa kadus pöranda alla. Samal päeval toimus talu põhjalik läbiotsimine Saksa võimude poolt. Dr. Konik elas abikaasaga Sahkapuu koolimajas ja seal läbiotsimist ei toimetatud. Selles ärevuses oli üks rull eelmise päeva nõupidamise dokumentidega jäänud isa kirjutustoas olevasse raamatukappi. Ema märkas seda, kui läbiotsijad olid majja astumas, ja sai teenijale ütelda, et too selle rulli kõrvaldaks.

Tüdruk oli haaranud rulli ja väljunud sellega maja aiapoolsest uksest ning peitnud selle vabarnapõõsastesse. Läbiotsijad lahkusid, leidmata vähematki kahtlast.

Dr. Konik arvas nüüd, et mingeid pörandaalusesse tegevusse puutuvaid dokumente ei või enam Sahkapuule jätta, kuid neid tuleks hoida kättesaadavas kauguses, kuna ka minu isa peidukoht oli läheduses ühe sauniku majas. Konik saatis mind meie usaldusmehe Räisa talu peremehe Peeter Väljaotsaga nõu pidama. Väljaots leidis dokumentidele hea peidukoha oma aida pöranda all. Samal õhtul (14. juulil) sammusime Konikuga ettevaatlikult Räisa poole, Konikul dokumentide rull hõlma all. Kogu tee ei vahetanud me sõnagi, kuid jälgisime teravalt ümbrust. Talus oli Räisa Peeter nii korraldanud, et me seal peale tema enda kedagi ei kohanud. Peitsime salajase materjali Räisa talu aida alla. Kõik õnnestus. Koduteel oli Konik jutukas ja täis usku Eesti vabasse tulevikku.

15. juulil olime Konikuga kahekesi teel Sahkapuult Tartu. Konik tahtis kuulda-näha, mis vahepeal oli Tartus juhtunud, võimalik aga ka, et mõnda korraldust edasi anda või teadet vastu võtta. Minu ülesanne oli olla

dr. Konikuga peale midagi juhtuma, siis olla teate toojaks Tartusse. Meie pruun, lühikeseks lõigatud sabaga kõrb Minna vedas "pikklauda" – meie külavahetele sobivat sõiduvankrit, mil olid kinnitatud mõnivalitsejate hulgas armastatud sõiduk. See ei olnud päris pikk, vaid sellel oli korvis kaks kõrvuti istet ja kolmas sõitja istis kühkula taga.

Õhtu poolele teele jõudnud, nägime juba tükk maad ette, et meie sõiduk, milles istuvad üks Saksa sõjaväelane ja teine erariides olev hobust. Konik mainis, et küllap sõidavad Sahkapuule jälle läbiotsimist toimetama, ja arvas, et on päris hea, et meid seal jalus Meie kohale jõudmalt sõiduk peatus ning sealtsi päriti, kes me oledes mees kõneles ka eesti keelt. Ütlesime mõlemad õige nime, meile teatati, et vähemalt erariides mees teab, kellega on tegemist. Meie sõidukis olid sisemahel pisut nõu ning sõjaväelane teatati, et ta tuleb

meile teatada, et on võetud teada. Sõjaväelane võttis sõidukist meid endale, Konik istus meie ette ja minule jäid endiselt olid. Sõjaväelane keelati omavaheline eesti keeles kõnelemine. Sõjaväelane sõidukist, ja me jõudsim Tartu linna. Mõtlesin, et sõidan Kivi tänaval, "Eestimaa" sissesõiduhuovi, kus meie hobune tavaliselt seisis. Hobust ei olnud nähtud, et meiega ei ole asjad korras. Kui soovisin sõidukist paremale käämata, sekkus sakslane ja käskis otse edasi liikuda. Meie sõidukil Kivisilla. Oli tunne, et oleme arreteeritud. Meie sõidukil olekuulamine, kuigi meile sellest ei kõneldud. Peast käis meile teatada, et tuleb järgmine pööre teha paremale, siis sõidukid meid vangimaja, kui vasemale, siis oleks tegemist Karlova sõidukil (hulsemas kunstikool Pallase majas) asuva *Feldpolizei* ga. Meie tundus sümptomaatiliselt välipolitsei – see sihtis enam oleks meid vangistuse poole. Tuligi korraldus pöörata vasemale, s. o. edasi. Mõtlesin siis intensiivselt vastustele, mida mul tuleb anda, meid konik olid varem kodus ära õpitud ja nii koduste kui ka dr. Konikule korraldused. Nii oli neid vaja veel ainult ligi kord peast läbi teha sõidu meelühikeseks. Pidin seletama, et mul ei ole aimugi, kellele teine Sahkapuul poliitikaga tegeleb, ja et Tartu-sõidul oli dr. Koniku kutsariks. Miks Konik Tartu sõitis, ei tea, kuid sain ette anda külastada mõnda kolleegi. Ise soovisin külla minna paarile sõidukile.

Meie sõidukil järgnenud aga mingit olekuulamist. Kortapidajaohvitser

registreeris meie nimed, kirjutas välja mingi tšhekeste ja andis meid üle kahele sõdurile. Need võtsid meid oma hoole alla. Et loobume päi *Feldpolizei* hoovi ja meie neljakesi suundusime jalgsi Jaani tänava poole, kus asus Tartu vangla. Kuna sõdurid olid püssidega ja meie suund oli Tartu vangla, siis „Wernereri” kohviku läheduses vastu tulevad tuttavad olid meid jälginud, kuni kadusime vangla ukse taha. Vanglasse sisse astudes oli olukord kuidagi tuttav ja silme ette tõusid isa külastamised Viljandi vanglas, kuigi olin tollal alles viieaastane, nimelt aastal 1905. Vangla kantseleis toimus kõik kiiresti: meilt mõlemalt võeti ära esemed, mis meie taskutest leiti, nagu taskunuga, pisut raha ja isikutõendid. Vist mõõdeti ka pikkust. Edasi talutati meid poolpimedat koridori mööda ühte samal majakorral asuvasse kambrisse. See oli küllalt ruumikas, kuid ilma igasuguse voodi või mööblita ja mõjus kuidagi koristamata ja räpasena. Väljaspool oli akna ees laudkast, mis oli pealt lahtine, nii et nägime taevavalgust. Päikese järgi otsustasime, et see kamber asub vangla hoovipoolsel küljel. Vangla personali käitumine oli seni olnud asjalik ja viisakas.

Dr. Koniku esimeseks mureks oli mulle korrata, mida tuleb oodataval ülekuulamisel ütelda. Pidin seletama, et dr. Konik on minu teada Tallinna arst, kellel on suur patsientuur, ja et ta tuli oma abikaasaga meile suvitama, kuna Tallinna lähedal suvitades ei oleks patsiendid talle rahu andnud. Et Konik poliitikaga tegeleb – seda ma ei tea, kuna minu isal ei ole kombeks poliitikaküsimusi perekonnas arutada. Meie söögilaua jutuaineteks on olnud ainult talupidamisega seotud küsimused. Minul endal jälle ei ole muid huvisid kui kooliskäimine ja koolisõpradega vaba aja veetmine. Kus isa viibib, sellest ei ole meie perekonnal vähimatki aimu. Tahaksime seda ise meeeldi teada. Konik hoiatas veel, et kui meie kambrisse veel kedagi juurde pannakse, siis ei tohi seda inimest usaldada vaatamata sellele, kes ta on või mis ta kõneleb. Kui tulija peaks sõimama sakslasi, siis tuleb vastata, et parem sakslased kui venelased. Tuleb tagasihoidlikult sakslasi kiita.

Vahepeal oli ajanäitaja jõudnud kuue või seitsme peale öhtul ja oli kuulda, et jagatakse toitu. Meil oli ka nälg ja me ootasime kannatamatult ukse avamist. See avatigi ja kaks vangi koos vahiga seisid suure anumaga ukse taga, et meile toitu anda. Saime kumbki tükikese leiba ja „katelokiga“ (sõjaväes tarvitusel olev plekist sõduri-supinõu) suppi. See pidi olema peedisupp, kuid tegelikult oli kuum vesi, milles ujus peeditaimekesi, vist loomapeedipõllu harvendamiseks sadas. Supp meile kummalegi ei maitsenud ja me ei suutnud end sundida seda süüa. Leivatükikesega aga kustutasime

hüsti oli muutetu ja tehtud ettearvamatute segust. Anti ka suhkru-
dooli või kuuma vett, mida leeva koorale rümpasime.

...edamund videvik. Samne kumbki tugevalt tarvitatud vihmata ja
 ...ki pealevõtmiseks. Olime juba põrandal pikali ja ma kordasin
 ...lust tehesse ülekuulamise jaoks. Jälle klobistati võimeaugus
 ...eks kolmavõitu, nii 25-30-aastane mees. Konik muksas mulle
 ...thendas, et pea nüüd suu. Tal ja ütles oma nime, küsis paari
 ...meie ja kui kaua ja misparast istume. Vastasime, et
 ...t arvate, et oleme üle kuulamata ja et meile ei ole niingit
 ...stunud. Arvame, et tegemist on mingi eksitusega ja et hom-
 ...vileks. Ühistuluuk hakkas oma magamisaset sättima ja lahti
 ...sunnus vaudus vahetpidamata sakslasi. Olgu mainitud, et tol
 ...neevõituse pärast võõraste juuresolekul ei söimatud. Konik
 ...jälle külge ja katsus sakslaste tegevust ühes ja teises asjas
 ...olaleks sojapagseid raskusi. See kestis tükk aega, kuni olime
 ...stunud ja soovisime unuda. See ei olnud aga nii kerge, sest meid
 ...stus tundama uus vaculane, kellega meie, vähemalt dr. Konik
 ...olnud arvestanud. Need olid lutikad ja prussakad, kes jooksid
 ...tuma ja nio. Siis... noudis väsimus oma osa, ja nii saime ka
 ...hommikul lõpetes olime... väsinud ja tulpinud, ning oli vastu-
 ...tlik, et rex seisab ülekuulamine. Hommikul vara toodi meile
 ...n kolvi ja anti päevaportsjoniks tükk leiba – nagu eelmisel
 ...hul vana see olla ehk pool naela. Nälg oli justkui kadunud ja
 ...kopesse ükskõikselt. Meie kaaslane söimas endise hooga sak-
 ...meie konikuga ei viitsinud temaga palju maid jagada. Mõtted
 ...dki jälle ülekuulamisel. Siis klobises uksevõti ja arvasime, et
 ...hõlguamine nüüd ongi. Valvur ei kutsunud aga meid, vaid meie
 ...dles, et kask on teda kantseleisse viia. Seal tuli ta paari tunni
 ...t pärast meie kambrisse. Kohi, kui jäime Konikuga kahekesi,
 ...tometsele, et meie kaaslane on muuskur ja et jätkame temaga
 ...tust tükilati. Meie kahtlust kinnitas natukese aja pärast ka
 ...estlane, kes ütles Konikule ukse vahelt kolm rahendusrikast
 ...tuga on vahel suud.”

raami võrdlemisi varakult ja see koosnes peedisupist – peedi
 sel varolud taimedest, mis keedetud nii, nagu neid Jumal kas-
 tatud aga järgnes tillatus, mis jaab küll elu lõpuni meelde – üks
 võlvur kandis sisse igat sorti toite, ja sellisel hulgal, et ei näinud

lõppu tulevat. Selgus, et Tartu seltskonnas oli meie arreteerimine saanud teatavaks, ja kuna oli juba teada, et vange naljutati, siis oli tervelt seitsme perekonda saatnud meile lõuna ja igaüks nähtavasti arvestusega, et meil olime juba päeva söömata. Kahjuks pole ma kõiki toidusaatajaid saanud tänada, sel lihtsal põhjusel, et meile ei öeldud nende nimesid. Rõõm oli kahekordne, esiteks tundsin end sellest momendist alates mitte nii häbistatuna ja teiseks oli puhtfüüsiline rõõm. Tükk aega söönud, manitses Konik kui arst meid hoiduma liigsöömisest (lätlane oli ka meie külaline), kuid siiski „söömapidu“ jätkus ja Konik oli, kui õigesti mäletan, esimene, kes liigsöömise all hiljem kannatas.

Asutasime nüüd juba teiseks ööks magamajäämist, kui kuulsin kuskilt ema hüüdu, mis tuli justkui läbi akna. Hõikasin talle vastu. Kas ta seda kuulis, ei osanud arvata. Nii teadsime Konikuga, et ka minu ema on vahepeal arreteeritud ja asub samas hoones. Järgmise, s. o. kolmanda päeva hommikul käsutati kõik kolm – dr. Konik, ema ja mina – ühise rongkäiguga vanglast *Feldpolizei*'sse ülekuulamisele, kuna meie kambri kaaslane viidi juba tund-paar varem ära. Minu ülekuulajaks oli üks Saksa ohvitser. Ülekuulamine oli korrektne ja lühike, ning vastust tuli anda just neile küsimustele, mis mul olid ette pähe tuubitud. Sealjuures näis mulle, et pearõhk langes sellele, et ma oma isa peidukoha üles annaksin ja üles tunnistaksin, et olen isa või dr. Koniku ülesandel kellelegi kirjutanud edasi kandnud. Isa peidupaika ma „ei teadnud“ ja kirjakandmise suhtes tegin end lolliks, püüdes vigases saksa keeles korduvalt selgitada, et ma ei ole kirjakandja, vaid koolipoiss. Tundus, et seda viimast jutustasin mu tõetruult, et kasutasin hiljem sama juttu Tallinnas pikemal ülekuulamisel ja samuti hea eduga. Ülekuulamine lõppes minu vabakslaskmisega, kuna dr. Konik ja ema viidi pärast ülekuulamist tagasi vanglasse.

Feldpolizei'st välja tulles mõtlesin, et küllap nad eeldavad, et astun esimese asjana isaga ühendusse või viin meie vangistamise uudise isa poliitilistele tuttavatele. Ja et küllap nad panevad mulle saba taha ja jälgivad, kuhu ma oma sammud sean, ja hiljem vahest lämmutavad ka neid inimesi. Nii otsustasin üles otsida mõned oma kõige süütumad klassivennad või perekonnad, et neile oma äsjastest vanglaseiklustest jutustada, lisades, et isa asukohast on terve perekond väga huvitatud, kuid sellest pole meil aimugi. Ühes tuttavas perekonnas sõin toreda lõuna jne. Juba mõtlesin seada sammud Sahkapuu poole, kui mulle tänaval keegi erariides mees ligines ja eesti keeles ütles, et olen arreteeritud, ja käsutas mind ühe

kes seal uut ülekuulamist ei jätguenud – kirjutati jälle mingi teatavaga sõdur viis mu tagasi vanglasse. Lest leidsin vanad tuttavad endu ja politseinuhi. Nii olime jälle kolmekesi koos. Ei mäleta, kuidas oma ülekuulamisest midagi jutustas, kuid mina tegin seda oma emaga koos kõigi üksikasjadega ja jutustasin ka sellest, kuidas vahepeal kokku puutusin. Seletasin ka kui ülekuulamise nalja, peeti kirjakandjaks. Lõpuks avaldasin arusaamatust, miks mind arreteeriti, sest ma ei mõistnud endale mingit süüd leida peale selle, et teadnud, kus mu isa viibib. Kuid et olen veendel, et ka minu isa ei ole halba teinud. Dr. Konik, kes mu jutustust tahelepanelikult kuulis, leidis momendi, et mulle heakskiitvalt silma pilgutada, sest ta ei teadnud, mida olin politseis seletanud. Jutt oli olnud niisugune, et politseimühile uut süüdistusmaterjali ei andnud.

Asutasime selles olukorras Tartu vanglas, usun, seitse päeva. Politseis kuigi selle aja koos meiega, kuid ta viidi iga päev tona ühe „ülekuulamisele“ ja tuli siis neilt ülekuulamistelt endiselt sakslasi tervelt. Ilmselt oli see mees oma buhiülesannetes vilumatu. Pärast seda, kui ta oli selle mehe isik kindlaks, kuid kuhu ta jäi või mis temast tehti, sest jätguenud Vabadussõda ja muud huvitavad sündmused ja tegelemiseks.

Ühepäevikul käsutati meid Konikuga jälle vangla kantseleisse, kus minu ema. Seal ootasid kolm püssidega relvastatud Saksa sõdurid meid endi hoole alla. Meile ei öeldud, kuhu meid viiakse, me jõudnud Lossi tänavale ja meie saatjad pöörasid Lossi ühe loomemäe suunas, ei olnud kahtlust, et sammume Tartu poole. Jaamas seisis pikk segarong, mis näis koosnevat tuhjadest vagunitest ja milles oli ka üksikuid reisivaguneid. Meid käsutati ühte vagunisse. Sinna olid kinnitatud laudadest istepingid, kuid oli meid pakutakse. Mõne aja möödudes lahkus rong Tallinna poole. Seal olime kolmele meele järgi. Soldatid meist palju ei rääkinud, meil oli oma vahel jutelda, nii palju kui soovisime, ja end nii või naani teada, kui see võimalik oli. Ema seletas siis, mis vahepeal juhtunud, ja meie Konikuga, mis meiega. Oli hea tunne, et olime üksteisega ühte pidanud, õigust oli ilus, kuid riietusolukorrast tingitud kogu aeg külma peletamisega tegemist. Keskhommiku paiku Tallinnast jaanast suundus meie salk Vene tänavas postkontori

Vangla kantsele s kordus sama toomine, nü võeti see veel Tartu vanglasse. Seekord aga mahutati meid maja kolmandale korrale ja igatüks eri kambrisse. Kambrid olid väikesed. Magamiseks olid need varustatud redelitaoliste naridega. Viimane tuli hommikul üles tõsta, nii et selle jalutsiots oli päeval kinnitatud lae alla seina külge. Raskus seisnes aga selles, et kambris puudus taburet või tool istumiseks. Narile oli ette nähtud kott või mingi matt, kuid need puudusid – kuulu järgi olid need 1917. a. revolutsiooni algul „pidulikult” ära põletatud, ja sakslased ei näinud vaeva uute muretsemisega. Asetasin siis ööseks külje alla püksid ja kuue. Nari pulkade vahed olid suured, ja nii oli magamine keeruline ja väsitav ning hommikul valutaskid kõik kondid. Kuna tekki ei olnud ja ka aknaklaas puudus, siis oli öösiti külm. Nii haigestusin ma oma tugevale tervisele vaatamata juba paari päeva pärast ja palavik oli silmanähtav, kuigi keegi seda ei mõõtnud. Vangla administratsioon, kes seni oli meie vastu vähemalt väliselt ükskõikne olnud, tegi korraga minu olukorra kergenduseks kõik, mis sai: mulle lubati nari ka päevaks alla jätta, muretseti magamismatt või kott ja korrapidaja valvur oli isegi nii julge, et lubas mu emal mind külastada, millega valvur ennast ilmselt hädaohtu asetask. Ema oli ülejäärmises kambris ja Koniku kambris pidi asuma meie vahel. Haigus möödus paari päevaga, kuid nari jäi kogu minu vanglasviibimise ajaks alla ja ma võisin sellel pikutada või istuda oma soovi kohaselt. Vanglatoitu söime kõik kolm ainult paar esimest päeva. See oli siiski Tartu vanglaga võrreldes pisut parem. Puudus peedisupp, mis oli asendatud kord päevas antava silgusupiga, milles healt juhul ujusid ka mõned kartuli- või silgutükikesed. Kas sakslaste loal või ainult vangla administratsiooni teadmisel olid sõbrad asja nii korraldanud, et meile kolmele toodi iga päev lõunasöök „Kuld Lõvi” hotellist, mis oli tollal Tallinna parimaid hotelle.

Elul ei olnud enam midagi viga, välja arvatud see, et puudus vabadus. Puudus teadmine, kui kaua tuleb kinni istuda, ja ei olnud võimalust kellegagi kõnelda, mõtteid vahetada või midagi lugeda. Aja surnukslöömise raames asusin siis veerima seintel leiduvaid vangide nimesid ja roppe värsikesi. Peamiselt aga otsisin lutikaid. Prussakaid siin polnud ja lutikad olid kavalad end päevaks ära peitma, kuid jahisaagi üle ei võinud siiski nuriseda.

Olin revolutsiooni ajal lugenud Vene oktoobristide juhtiva tegelase vürst Kropotkini mälestusi „Revolutsionääri märkmed“ (*Zapiski revolutsionera*). Selles raamatus jutustab vürst Kropotkin muuseas, kuidas ta tsariaegses vanglas istudes püüas teiste vangidega ühendust semale või vectorudele

Üks päev, kui ma läksin, nägime vastastööd teinud kaks kopeeritavat ahju, tuli teiselt poolt vastus. Nii see läbikaaselt läbimüüv ka meie vahel. Püüdis ainult vastav tähestik. Selle eesmärgi vast tihedusega. Asetasin kirjutähestiku viide ritta, asin ahjule tähtsust, mitmendat rida ma mõtlen. Siis pidasin ahju püüdnud kopeeritud tähtsust, mitmendat tähte ma selles ahju. Tähtsust moodustas sõna, ja kui see oli valmis, siis järgnesid tähtsust, millele kuulaja vastas samuti tihedalt. See tähtsust, et talle tihedalt. Tähtsustel päeval leidsin võimaluse paberitükikesel tihedalt. Kopeeritud sõnata ja ajavõtetegevus oli mõlemale ahju. Tähtsust olen palju kordi mõelnud, kas üldiselt tarvitusel olev kopeeritud sõnata on niisugune, nagu see oli meil Kopeeritud, kuid juba küllaltki küsida, kes seda ise oleks harrastanud.

Umbesal, muides lühikajali raamides oma nari otsa tagust seinatambur vahesein ei ole kivist, vaid krohviga kaetud plankudest. Üks tühe praost, kuis oli täidetud paberiga. Sellest praost paberit saadakse, et üks minu eelkäija oli vaeva näinud praost puhastamise tööga ja et ta oli selle tööga juba võrdlemisi lõpu lähedale jõudnud. Kõnku kambri sein. Idee tundus olevat suurepärase, kuidas oli, millega seda tööd jätkata, sest ühtegi terariista mul ei olnud, et kus hada kõige suurem, seal on abi kõige lähem. Praost vabakäigukohas kaies tühe võrdlemisi tugeva naela. Selle põlvnuki mu väga raske. Pimeduse saabudes, mil valvur ukse tambur üksikasju enam ei näinud, pugesi nari alla ja alustasin uue päevaga tööd lõpuleviimist. Hommikuks koristasin prügi ära. Ühest vabakäigukohast kadus see prügi maale.

Konkule, et teen ühendusauku. Dr. Konik otsis kuulamise tookohla" üles ja andis mäiku, et ühendus on lähedal. Kas ta te ka onapoolset panust sai anda – ei mäleta. Veel mõned pikemaajaks kõnelusteks me koputamist enam ei kasutanud, me istuti mõlemad naride alla ja saime teineteisega päris hästi läbi. Dr. Koniku ja minu eluaastate vahe oli suur, ühendas see ol temaga kogu elu kestuseks. Eriti tema viimasel eluaastal, mil Konik oli osalt halvatu, olin ma tema sagedane külaline ja me rääkisime üksteist muresid meie maa poliitika pärast, seekord Patsi poliitikat arvustades. Kuid sellest edaspidi. Dr. Konik suri 1936, taud ilmus minult kirjitus ajakirjas „Taanapäev“.

konnas võeti seda deklaratsiooni tõeparasena. Seda enami venelaste kallale tungi Eestile eriti ei kardetud, seda enami, et Venemaal valitsesid tollal korralagedus ja kodusõda. Selles olukorras pöörati siis peatahelepanu sakslastelt võimu ülevõtmisele. Oli üldine arvamus, et kui sakslastel ärakolimiseks palju aega anda, siis veavad nad maa varandustest tühjaks. Niisuguses arusaamises elamine kestis aga väga lühikest aega, sest juba 22. novembril 1918 toimus esimene Vene enamlaste rünnak Narva linnale, mis küll veel Narvas viibivate Saksa väeüksuste poolt tagasi löödi. Sellele järgnes venelaste rünnak meie lõunapiiri lähedal asuvale Pihkva linnale, mille sakslased loovutasid venelastele 26. novembril. Uus rünnak Narvale toimus 28. novembril ja ka see linn langes venelaste kätte. Nüüd oli kõigil selge, et Venemaa kavatseb Eesti vallutada. Valitsus kuulutas 29. novembril 1918 välja üldmobilisatsiooni ja algas palavikuline Vabadussõja ettevalmistustöö ja Kaitseliidu organiseerimine. 6. detsembril suleti Tallinna koolid ning keskkoolide vanemate klasside õpilased kasarmeeriti Narva maantee nr. 6 asuva Beljajevi-nimelise vene gümnaasiumi ruumidesse, kus neist moodustati eriüksus – Tallinna kooliõpilaste rood. Selles nähti kindlat võitlustavat üksust korra hoidmisel Tallinnas, kuna muid paremaid salku lahku järjest rindele. Tallinnas aga oli palju niisugust „revolutsioonilist” elementi, keda ei voidud usaldada. Olime enam-vähem koolide kaupa paigutatud klassiruumidesse, kus magasime põrandale laotatud õlgkottidel. Üldiselt saatsime päeva mööda ilma kindla kavata. Õhtul magamiskottidel põõnutasides „võistlesime” äsja õpitud ropendamises ja rõvedate laulude laulmises. Vähemalt selles toas, kus asus minu magamiskott, oli Beljajevi kasarmu elu-olu üldiselt niisugune. 8. detsembri hommikueineks või lõunaks olime kodus vanemate pool. Päevakangelaseks oli meie kodus sama päeva vana hommikul Petrogradist Tallinna jõudnud alampolkovnik Johan Laidoner, kelles nähti meie tulevast sõjavägede juhti. Söögilauas oli ka juttu Beljajevi gümnaasiumist. Laidoner märkis, et venelasi on meie vastas arvult vähem ja et nad on viletsalt välja õpetatud ning ei oma ka erilist distsipliini. Kui ta saaks kiirelt organiseerida ühe 500-mehelise löögipataljoni, siis võtaks ta selle juhtimise isiklikult enda peale ja kihutaks punased naaki välja. Sama päeval ilmus Laidoner koos kapten J. Pitkaga Beljajevi gümnaasiumi. Õpilased rivistati üles või õigemini koondati kooli saali. Mõlemad pidasid meile süütava kõne, seletades, et vaenlane on liikumas Tallinna suunas ja et tema pealetungi soosmapanekuks või tagasilöömiseks on asutamisel vaba tahtlikest koosnev löögipataljon. See pidi jagunema kolmeks eriüksuseks:

üksus ja soomusronglaste üksuseks. Õpilasi kutsuti üles end registreerima pataljoni registreerimise, mis algas kohe koonde. Löögiüksuse kutsusid üles kõik kooliõpilased, kes olid loovutatud, kas selle pataljoni üheks või kaheks. Laidoner enda või alampolkovnik Peeter Kanni oma, et ta võitleks kapten Pitkalt või mõnelt teiselt, seda ma ei tea. Laidoneri soomusronglaste idee Pitkalt, kes tollal suure hinnaga kütust ja kütuseid ja kütuseid ehitas soomusronge. Vaguneid ja tüüpe kütuseid ja kütuseid raudteejaama haruteedelt ning ka sakslastelt ja enamasti tarvituskõlbmatuks tehtud sõjaväeüksuste kütuseid kütuseid. Need viimased toimetas Pitka, kes kutsus sõjaväelane, vaid elukutselt kaubalaeva kaugesõidukapten. Pitka oli ka laeva laevatarvete kauplust ja parandustöökohta, et seal muudeti need jälle tarvitamiskõlvulisteks ja rändasid soomusrongide kütuseplatideks või varustuseks. Tollal oli parajasti soomusrong nr. 2, millel puudus meeskond. Seda soomusrongist ja kapten Pitka osa selle kuulsin alles paar nädalat hiljem. Pitka kutsus ühe ajaga organiseerijana oli meile kõigile juba teada saanud.

Kõik need registreeris end löögipataljoni veel samal õhtul, seal olime klassivennad ja nina. Järgmine päev, 9. detsember oli meile vahetult antud, et saaksime minna oma kodudesse, loomult loomult näitama, kes kogu küsimust veel oma kodudesse minna. Vormiliselt oli pataljon kummandaks detsembriks 1918 koostanud kanti ka meie teenistuslehtedele.

Meie detsembrilised löögipataljoni arvuline koosseis teatavaks saanud meile juba, oliviserid kaasa arvatud, ainult 142 meest. Meie klassis oli meid 12, meid polnud vähimatki soomusrongist 500 vahatulelõhku Tallinnast kokku tuleb. Vahatulelõhku 69 vahatulelõhku, 48 soomusronglasest ja 25 ratsamehest. Meie klassis oli Tallinna Peetri Reaalkooli 12 õpilast, neist 1 (Georg Bergström, Robert Ländler, Richard Niinemann, Oskar, Nikolai Ruberg, Edmund Schiffer, Artur Sirk, Artur Laidoner, Harry Paart) ja 2 ratsameest (Harald Laidoner, Martmoff). Minu klassivend Richard Janno siirdus meile kooliõpetajate roodu koka abiks. Sellega oli minu klassis 10 õpilast, ja kui Richard Janno kaasa arvata, siis 7 vahatulelõhku ja Richard Janno, keda ma klassis punasteks pidasin.

vabatahtlik sõttaminek valmistas mulle meeldiva tillatuse. Parast sõda su Richard Jannost üks minu lähedasemaid sõpru. Janno oli kasvult väike, hapra kehaehitusega ning ta kandis prille, nii et ta ei oleks ravis tõepoolest füüsiliselt võimeline olnud püssi kandma. Kokaks olemise päevilt mõistis ta aga hiljem humoorikaid lugusid jutustada teemal, kuidas koolipapatemaga püüdsid sõbrustada, et saada toidunõusse kulbiga sõdurikatla kas pealt riisutud rasvatilku või põhjast kartulitükikesi, sest toitlustamine ei olnud tollal kuigi hiilgav.

Kui arvestada asjaolu, et reaalkooli 7.a klass ei andnud ühtegi löögipataljonlast ja et 6. klassist osalt nooruse tõttu oli vabatahtlikke ainult 1 (Berggrün, Livländer, Martinoff, Niinemann ja hiljem ka Päärt), siis meie klassi panusega jäin ma rahule. Sõttaminejate ja kojujääjate vahel tekkis päevapealt „seisuste“ vahe ja imelikul viisil hindan ma tänapäevani oma klassivendi selle järgi, kes tuli tollal kaasa või kes ei tulnud. Mahajääjad moodustasid hiljem Tallinna kooliõpilaste pataljoni, aga seda nime vist minu Beljajevi-ajajärgul veel ei tarvitatud.

Järgnenud paar-kolm päeva kulusid niisama linnas ja kasarmus logelemiseks. Seejärel eraldati jalaväelastest need, kes soovisid ise või leiti sellele kohased olevat, kuulipilduriteks. Olin viimaste hulgas. Kuulipilduriteks tehti eriõppus, mis seisnes selles, et meid viidi kahe nädala jooksul kolmel või neljal korral kuhugi Kopli kanti märki laskma. Meie relvadeks olid Inglise kerged Lewise kuulipildujad. Märgile, mis asus kahe-kolmesaja sammu kaugusel, võisime padrunite nappuse pärast lasta igaüks ainult ühe lühikese valangu. Kust need kuulipildujad saadud olid, seda ma ei teadnud, arvatavasti inglased, sest Inglise laevastik jõudis Tallinna reidile 12. detsembril. Muud sõjalist õppust meiega ei tehtud, ka teiste rühmadega vist mitte. Jäime ka, sõttaminejad, teistest õpilastest eraldamata kuni rindele sõidu päevani. Olgu mainitud, et ka meie instruktorid-obvitserid nägid Lewise kuulipildujaid esmakordselt. Jõululaupäeval, 24. detsembril saime teate, et löögipataljoni jalaväeosa saadetakse rindele järgmisel päeval, s. o. esimesel jõulupühäl. Meile jagati välja pärisõduri varustus: saime osalt puhtaks pestud, kuid tarvitatu ja enamasti puudulikult nõõbistatud või muidu parandamist vajava tollal Vene sõjaväes tarvitusel olnud vateeritud frentši, samasugused püksid ja tugevad sõduri säärsaapad. Ka Vene sõduri sinel kuulus varustuse juurde. Peakatteks saime Vene sõjaväe lambanahkse torumütsi ehk papaaha. Sellele kinnitasime omaalgatuse korras veel samal päeval vaskpleksi või pressitud surnupealuu ja sääreluude kujutusega

Etiketi – löögipataljoni embleemi. Niisugused narkid olid talupojadel ja need kasid meile oma arust teiste hulgas kõvasti kaalu. Ja teadmine selles mündus isegi vendade Parikaste fotoaltis end. Lühikeseks lubati meid kogu jõulu- ja tähtlasi lahkimisohutut 1918. Jätkouudeks olin endale valinud paar numbrit suuremad lühimõõdule vajalik, sest vanad sõjaväelased olid mulle õpetanud, et lühemad peavad olema nii suured, et nende põhja saab heinu panna, nii et jalad vahipostil seistes ära ei külmaski. Ei mäleta, et treppidest rindel kunagi kasutanud, kuid kahte paari villaseid kinnata ja suu kulmas peopesas varbaid liigutada oli kull igan

kuu veetan kodus. Lina parandas minu uut mündrit ja oli sõjaväelaste polkovnik Laidoner ka kodus olid, ja kui olid, mida ma teinud, ei mäleta.

Jõulupühäl olin määratud ajal Beljajevi kasarmus, kuid seal ei rindeleht on ühe päeva võrra edasi lükatud, ja nii saime jälle 1. detsembril päeval Patkuli trepilt – Toompea servalt – Tallinna ja loogilise laevastiku silmitses; ühkeldasin linnas oma uues rüüti on kõik, mis mul sellest päevast on meelde jäänud.

Kogu see Beljajevi gümnaasiumi ajajärg neile, kes vabatahtlikena rindes olid, lühikeseks, kestusega ainult kolm nädalat. Ja üldse seal ei kuulnud tegevust ei olnud, sõjaväelise väljaõppega tõsisemalt tegevat küll vahetevahel mõne tunni riviõppust ja võtsime kaitse koduvalu- ja patrullteenistusest. Eesti Kaitseliit oli tollal meesühing, see asutati alles 11. novembril 1918.

Meie rühma varustatud sõjaväepussidega ja kaitseliidu sinil. Lühikeseks vasakul palitukäisel. Kogu see tegevus meid ei rindes päevakorras püsis esikohal ikkagi aja surnukslõõmise. Lühikesed patrullteenistuses viibides tavaliselt midagi ei juhtunud, üksikuid erandid. Nii pidi ühel sellisel kooliõpilastest koosneva patrullid kord isegi tulevahetuseks minema. Patrull oli saanud ühe kogu platsile kogunevat millegipärast rahulolematut ja lühikesed jõuku laiali ajada. Kui poisid asusid käsku täitma, oli neid rindes hulgast hürjutama ja ühe maja seina äärde suruma. Patrull ei rindes. Poisid haarasid pussid õlalt, tõmbasid kuulid rauda rindes ja see hakkas taganema. Nii puhastasid poisid Raekoja

platsi soovimatust elemendist ühtegi pauku lastmata, seades korra jälle jalule. Tõllal ma ei kuulnud, et Raekoja platsil oleks ka püssi paugutanud või et mõne õpilase kuul oleks surmavalt tabanud mõnda meelevaldajat. Mõned kuud hiljem aga kõneldi ühe lärmitseja mahalaskmisest seal kui t d tist. Kõneldi isegi, et mahalastu omaksed olid hoidnud seda laipa punase nõuandel kolm nädalat matmata, et matta teda kui revolutsioonikangelast pärast seda, kui Tallinn vallutatakse Vene vägede poolt. Sellest raekoja seest mahalaskmisest on ilmunud kirjeldusi ka trükisõnas. Kuna mul ei ole olnud juhusi kõnelda sel teemal ühegagi, kes sellesse patrulli kuulus või oleks olnud selle sündmuse pealtnägija, siis olen neid mahalaskmise jutu võtnud teatava ettevaatusega.

Sel ajajärgul, s. o. teisel või kolmandal detsembrinädadal, toimus ul toitusoludega rahulolematute meelevaldus ka Peetri platsil. Beljajevi gümnaasiumist saadeti sinna korda hoidma umbes 30 relvastatud koolipoist. Meid rivistati Roosikrantsi ja Väike-Pärnu vahelisele maa-alale plaan äärde. Seisime seal tegevusetult kuni meelevalduse lõpuni. Meelevaldajad olid kooliõpilaste väljatoomise pärast pahased ja kuuldus ähvardusi, et Beljajevi gümnaasiumi hoonesse tuleb visata pomm. Ettevaatusabinõuna asetati siis gümnaasiumi ülemisele korrale trepiotsa juurde raske „maksim“-kuulipilduja koos alatise valvepostiga.

Vabadussõja esimesed kuud soomusrongil

edpoolt mulle sõit toimus 26. detsembril. Ilm oli süüpe ja pol-
tsovi kandi juurde ilmus sõjaväeorkester. Meid tervitati tüh-
hikamussõnniteldi, ei mäleta. Igal juhul oli enesetunne nlex
on. Väidetud teepäeva suunas, orkester ees. Keegi meid vist ei
mõeldud, et 69 mehele „lööppataljoni“ saaks magasid
... .. ja rahvasulitsa andid
... .. Rahvasulitsa andid
... .. et Tallinnas, kus valitsesid töö- ja toidupuudus, et ohuid
... .. et teati, et Tapa linn, mis on Tallinnast
... .. on vaenlase kätte langenud ja et vii-
... ..

... .. Nagu sellistel puhkudel tavaline, jõuab sõja-
... .. kui transpordirong saab sõidukorda. Alles kõeti
... .. Ootamine venis vist paaritunniliseks
... .. Tuli ka minu
... .. ja valitses ennast tüdikult ja trööstis mind,
... .. ja tervelt jälle tagasi. Kuid ma nägin, et ta
... .. Igal juhul näis see talle
... ..

... .. oli määratud kaks kaubavagunit, mis olid varustatud
... .. Vaguni keskel põles väike raudahi „triplus“
... .. Rõõsisin koos teistega ühte neist
... .. et tule lähedal istuvad
... .. kapten Oskar Luiga ja veel mõned ohvitse-
... .. kapten Kann oli meie pataljoni ülem, vähemalt
... .. ja paar tundi hiljem olime
... .. et see on meie lõpp-punkt, kuna Lehtse jaama
... .. Aegvindu ja Tapa vahel, olevat punaseid liikvel. Järgmisel
... .. Aleksander Tõnisson ise meid vastu võtma tulema
... .. Ootamiskeskkonnas. Aegvindu
... .. ja kuna olime päevasest askeldamisest väsinud
... .. ja varsti magasime
... .. ja ka rinde suunast ei
... ..

Ärkasin, kui väljas oli juba valge, ajasin end etukale ja andis alles meid tuletaida, kus ja mispärast ma seal olen. Meid rüüstati varsti üles, see kindral Tõnisson pidi meid üle vaatama. Kindral oli vist kuskil tagavararõõbastel asuvas rongis või vagunis ning ilmus sealt mõnede ohvitseride saatel meid rivi ette. Ta ütles meile rindeletuleku puhul paar kurvast sõna ja lausus, et et jalaväeüksuseks on meid liiga vähe, mispärast ta on otsustanud meid määrata soomusrongi nr. 2 koosseisu. Samas tutvustas ta meile alamkapteni Karl Paulust, kes pidi olema soomusrongi ülem, andes meid tema käsutusse. Soomusrong nr. 2 seisis meie lähedal tagavararõõbastel. Kapten Paulus näitas ühele rongi koosseisus olevale kolmandale klassi ja järgmisele neljale klassi vagunile ja käskis meid rühmade kaupa vagunid okupeerida, sest need olid määratud meie uueks koduks. Paulus oli energiliste liigutustega lühike mees lambanahkses poolkasukas ja suurtes viltsaabastes. Kui asusime oma vagunite suunas teele, siis käratas ta meile järele: „No kiiremini, kiiremini venite kui tänu mööda märga!“ Nüisugust väljendust minu varskelt õpitud ropenduste registris ei olnud ja seda ei mõistnud ma sissejuhatuseks oodanud uult kõrgemalt ülemuselt. Üldse ei olnud ma senistel vähestel kokkupuudetel Eesti ohvitseridega rõvedaid ütlusi kuulnud ja mul oli ettekujutus, et Beljajevi kasarmus õpitud väljendused on pärit kuskilt sadama kandist ja need ole üldiselt levinud. Hiljem osutuski see arvamine paikapidavaks, sest et soomusrongil ei olnud sugugi kogu aeg ropendustega võrdsitatud.

Vagunisse ronides kujutasin endale ette, et see on mingil viisil seestpoolt kuulikindlaks vooderdatud, kuid meie uus elukoht oli tavaline puuistmetega Vene kolmanda klassi reisivagun. Piki vaguni ühte külge oli läbikäik. Seal lele asetused ristipidi lahtised, ainult pikuti vaheseintega eraldatud kupeed. Igasse mahtus magama kaks meest alla pinkidele ja veel kaks seina külge kinnitatud, päevaks allalastavatele naridele. Lae all asuvatele pakinaridele võisime asetada oma sõduripauna pesuga või mis kellelgi selles oli.

Realistide rühm sai endale kaks esimest vahet vaguni otsas. Endal valisin ülemise korra, sest arvasin päris õigesti, et seal lesides olen oma ette häära ja et alumisele pingile istuma tulek on ju nagunii võimalik. Kui mõtlesin, et temperatuur püsib vagunis ehk üleval ühtlasemana. Maitset on inimestel erisugused ja seetõttu läks magamiskohtade jaotamine seltskondusteta. Aeg möödas paigutamisega kiirelt ja nii meie ei maganudki, kui kellaosuti oli jõudnud 12-le ja anti signaal supisappa minekuks. Supiroon oli päralt jõudnud ja supp, mida lõunaks saime, ei olnudki nii halb, kui see minu ettekujutuses pidi olema.

Kui Ärkasin jamaas ja tuulid oli aega ja tahtmist hakata soomusrongi üldse välja näeb. Nagu pealiskaudsel järelelöömisel see rongi keskel olevast vedurist ja kahel pool vedurist kütumisekonna ja mõnest eriotstarbega vagunist, oli suurtükiplatvormi-vagun ja selle järel raskekümbpilvõõrutamine kuulipildujavagun oli ka rongi tagumises otsas. Vedurivagun varustatud ühe kolmetollilise suurtükiga, kuulipildujavagunite luukide taga pormitseva kaheistukiline kütumise vagunitest oli „soomustatud“ kahekordsete seinetõkkidega. Huvitav võin nende äärde üles laetud liivakottidega, ühele või teisele tüüpi sõjaväelaste vastu. Osa vaguneid, nagu see, mis oli, olid kindlustamata. Nagu varsti selgus, tegi soomusrongis ka ründest lahingurindeid, ja ma ei tea ühtki juhtumist, et rongi pilts oleks kunagi püssidest või kuulipildujatest ründatud. Rongis ei olnud ka ühtki rünnakuvõime, et võtta vastu ja muustemates elutingimustes kui need, „kindlustust“ peal ei olnud. Seetõttu hakkas liivakotte vahetama üks kord omal algatusel, teine kord hädalukorras. Rongis arvesse ja olukord ja tarvidused muutusid, muutus ja koosseis. Alustasime ehk kümme konna vaguni pikkuse rongi lõpukülge oli soomusrong nr. 2 üle kahekümne vaguni ja

veduri jamaas oli üldse uudissterikas. Kuna ma hommikul üheksa kanni ei olnud näinud ja kuna ta pidi olema rongi ülem, siis ajasin kõrvad kikki ja varsti kuulsin oma kanni ainult meie grupi rindeletooja ja et ta oli juba 1000 rongiga, millega tulime, vaikselt Tallinna tagasi tulnud. Luiga, Ürildi, et Luiga on heade sõjakogemustega, ja nii ei olnud põhjust Kanni eriti taga nutta. Siis et rindele saabub ka soomusrong nr. 3 ja et kapten Luiga ühes ühe oli juttu, et Luiga asemele on löögipataljoni ülemal alamkapten August Tõnishof. Kuidas Tõnishof välja näeb, ei ole mul teada, ta on sõdurite üheksa korda varsti ütelda, et ka Tõnishof on julge sõjamees ja on võimeline võidelda. Ta olevat maailmasõjas haavata saanud, paikapidavaks ja järgmisel päeval oli Luiga juba soomus-

rongil nr. 3 ühena. Lõudal soomusrong nr. 1 oli eesliinil üksikdessant koosnes koolipoiste lõõgipataljonist, mis oma nime säilitas, umbes 30-mehelisest dessandist, mis oli juba enne meie saabumist soomusrongil ja pidi enamuses koosnema endistest ratsaväelastest. See kokku umbes sada meest.

Veel olulisem kui mainitud uudised oli mulle meie jaotamine rühmadel. Reaalkooli rühm, kümme meest, säilitas oma nime. Rühmaülemaks olid määratud Räpina mehi leitnant Peeter Truuts ja tema abiks lipnik Eug. Bärenklau. Mina olin kinnitatud rühmavanemaks ja mind ülendati samal päeval või selle järel kapraliks.

Nagu meie, nii ka teistes rühmades oli kaks ohvitseri. See andis meile suure kindlusetunde, sest tundsin enda otseses läheduses vilunud sõjamehi. Truutsi kohta seletati, et tal on juba neli aastat sõjameheelu ja frondikogemusi seljataga. Bärenklau kohta ei teatud enam, kui et ta on olnud enne sõjaväkke võtmist Riias üliõpilane.

Nii saabus õhtuhämarus. Soomusrong nr. 2 sõitis Lehtse raudteejaama soomusrongi nr. 1 välja vahetama. Selle õõ pidime juba eesliinil magama. Siit-sealt oli kuulda mõnda üksikut püssilasku, kuid üldiselt oli kõik vaikne. Mõne aja möödudes levis teade, et rongi maakuulajad on vangidega kaasa toonud neli Vene madrust, kes olid tabatud riisumiselt ühes talu ja et need kuuluvad mahalaskmisele. Ajasin kiirelt sineli selga ja väljusin vagunist. Tõepoolest, talvise öövalguses nägin meie rongi esiotsast Tapa pool raudtee lähedal askeldamas trobikonda inimkogusid. Kõlasid paugud ja osa neist meestest langes lumme, osa hakkas liikuma rongi suunas. Peal läbis mõte, et lähen vaatan, kuidas mahalastud madrused välja näevad. Mõni minut hiljem seisingi juba nende juures. Madrused lamasid lumme nii, kuidas neist sinna keegi kuulist tabatuna oli kukkunud. Siis märkasime, et ühel nirises veel näo peal verd. Korraga läbis mind jälkuse-, hirmu- või kahjutunne, või ka kõik need segiläbi. Tulin kiirel sammul tagasi rongile. Tuju sõpradega vestlemiseks oli nagu käega pühitud ja ma katsusin neil vaikselt ja kiirelt, kui sain, oma teise korra magamisnarile pugeda. Varsti magas kogu vagun päevastest üleelamistest ja muljetest väsinuna. Minutiga seisid need mahalastud madrused silme ees ja magamisest ei tulnud sel oöl kuigi palju välja. Niiviisi möödus 27. detsember 1918, minu esimene päev soomusrongil nr. 2.

28. detsembril oli rongil selgesti kuulda kalurilasku ja nendele teatades Lehtse jaamas ja rongi läheduses oli kuulda ka nimega "Põlv" sead tavaliseks rindehaaleks, sest mul ei olnud mingit teadust, et see eesliini lähedal välja näeb. Hommiku poole röö rong peatub rühmaks Lehtse jaamast välja Tapa suunas, kuid ka röö rongid ei püüdnud teha, kuigi Lehtsest Tapani oli ainult 11 km. Tapa oli venelase käes ja kogu rindel kestis venelase edasimürg. Hiljem kuulsime, et sel õöl parandati Tapa ja meie vahel et võimaldada soomusrongide rünnakut Tapale. Meie rong oli Tapa läheduses nende kaitseks kohal olnud.

Hommuikul, s. o. 28. detsembril kuulsin oma rühma ohvitseri Lehtsest, et Lehtse jaamas toimunud soomusrongide rünnakul oli ma alampolkovnik Nikolai Reeki osavõtul nõupidamist soostunud Tapa äkilise soomusrongide rünnakuga vallutada. Rühmasisises lahingueelses meeleolus. Mõlemad meie rühmad olid kohal. Nad ajasid poistega niisama juttu ja andsid üht-teist teada lahingu puhuks.

Meie rongi posse, Lewise kuulipildujaid jm. Nii leitnant Truut-Bärenklauist ja hea mulje. Truuts mainis, et kuigi ta on vana sõdur, ei ole ta lahingusse minek vastumeelt. Siis saabus õõ ja raudteepuudujate komandod olid jälle välja saadetud ja et nad ei saanud osa raudteest korda seadnud. Kella kahe paiku oõsel peatunud kilomeetri-kaheeni Tapast ja soomusrong nr. 2 sõitis rongi dessant või selle osa saadeti ahelikku, et teeparandajaid rühmast kaitsta ja ise pealetungivalmis olla. Tapa linn asus röö rongi ühe kilomeetri kaugusel. Aeg venis pikale, ikka ei tul et venelase jupp teed oleks ära parandatud ja et rongid saaksid edasi sõita. Oõnaks oli õõ vaikne ja ka mitte eriti külm. Hommik rühma, Tapa eeslinna kuded juba kiresid, oli kuulda koerte hõlmuiste avanust ja üldse näis linn olevat ärkamas.

Õõs lahingus märkasime lagedal põllul meie ees mingeid korraldusi ja musti kogusid. Keegi kaaslastest lausus – ratsanikud! et tulnud edasi. Siis arvasime uniste või hirmul silmadega, et venelase ahelikuga. Mõne minuti pärast avastasime, et meie hõlme veetud laudasõnniku hõnnikud. Hingasime kergendatult.

liikus jälle edasi. Mina vangiga viimasena. Meil jätkus aega ehk veel 10 tundi. Selle vältel kuulsin vangilt, et ta on 16 aastat vana Viljandi poissi, kes samuti vabatahtlik nagu minagi, ainult punaste poolel. Ta vastas kõigi muude küsimuste peale avameelselt, kuid midagi olulist lisaks sellele, mis ta veel mõne minuti jooksul meile kõigile oli jutustanud, ma ei kuulnud. Tundsin, et iga minutiga ligineb silmapilk, kus algab lahing, ja juhul kui mina kaasa ei tule, tuleb mul leitnant Truutsi korraldusele vastavalt tegutseda. Nähtavasti olid ka leitnant Truutsi mõtted minu ja vangi juures ja küllap ta teadis, millist enesevalitsemist see käsutäitmine minult nõudis, või ka mõta, et esimeste paukude puhul vang minu käest metsa putkab. Kui kolme esotsast kõlasid esimesed püssipaugud ja kapten Pauluse komandosõnad ahelikku hargnemiseks, kargaski vang metsa. Samas hüppas leitnant Truuts kolonnist välja ja jooksis vangi suunas. Ta käratas vangile: „Istu maha! Vang võis olla ehk kahekümne sammu kaugel. Ta laskus sõna lausumisel põlvili; leitnant Truuts tõstis püssi palge, kõlas pauk ja noormees vang häält tegemata lumme. Selle peale andis Truuts talle igaks juhuks veel teise paugu, kuna mina seda kõike tegevusetult pealt vaatasin. „Nüüd kiirdu ahelikku,“ olid viimsed sõnad, mis keegi Truutsi suust kuulis. Vahepeal olid meie kolonn juba jõudnud hargneda ja jooksis paugutades ja hurraatades lagedal põllul Anna mõisa suunas. Nägime Truutsiga, kuidas üks väikesalk punaseid, kes nähtavasti olid Anna mõisast tagalasse, Tapa poole teeale asunud, ruttas tagasi mõisa kiviaia varjust kaitset otsima. Oli ilmselge, et esimesed mehed, kes metsa äärde jõudsid, salka liginemas nähes selle poole oma vilumatuses püssitule avasid, selle asemel et vaenlast metsast oodata ja talle hiljem ratsamehe saatust valmistada. Nii algas see lahing pisut enneaegselt.

Olime leitnant Truutsiga just ahelikule järele jõudmas, kui Truutsi küljes midagi lõhkes. Ta taarus ja kukkus kummuli. Hiljem selgus, et Truutsi vöö küljes ripnev Saksa käsigranaat oli lõhkenud. Surm oli silmapilkselt ja seega sai Truuts esimeseks soomusrongi nr. 2 Vabadussõjas langenud ohvitseriks. Tema lahinguväljalt äratoomiseks puudus meil võimalus, sest lahing arenes ja lõppes teisiti, kui see meil plaanitud oli. Ahelikuni jõudsin, kui see parajasti põllul lamades vaenlast tulistas. Ei näinud oma läheduses ühtegi tuttavat nägu – olin sattunud vanasõdurite sekka. Piilusin vasemale ja seal, minust paar-kolmkümmend sammu eemal, tulistas keegi Lewise kuulipildujast. Sealpool pidid olema ka minu kaaslased koolipoisid. Tuli komando järgmiseks hüppeks ja ahelik jooksis edasi. Kasutasin seda

et sõlliks, et ühineda Lewise-mehedega, sest minul oli kuulipilduja kaardid ja kus minu paarimees Lewisega viibis, võisid nad ühineda ühine temeteisele võõrad, kuid mõlemad õnnelikud, sest nad olid kaotunud ja kaotanud oma kassetimehe ja padrunid. See oli minu jaoks õnnelik, et leidsin mehe, kes minu padrunid edasi andis. Tuli komando uueks hüppeks. Kargasime püssitule alla paarsada sammu edasi. Kui õnne maletun, oli see hüppe. Vaenlane oli esimesest üllatusest toibumas, mõisa kiviaia kaardid ja tema tuli muutus järjest tugevamaks. Meie soomusrong kolme jala kõrgune põllukivihunnik. See pakkus kuulipildujale ning püssile head tuge. Usk meie ohvitseridele, et nad ei ole midagi kõigutamatut, et mul ei tekkinud hetkekski mõtet selle lahingu kaotada, ja nii tulistasime edasi täie enesetruust vasemalt, mina paremalt kivihunniku küljelt. Tuli väktsas ja minu kaaslane küsis uut kassetit. Kahmasin teise ja lütsin seda talle ulatada, tõusis ta häält tegemata põlvile ja ma nägin, et ta vajub üle selja. Silmapilkselt oli ta kuulist tabatud. Ta siiski ei vajunud üle selja, vaid hetke pärast ettepoole ja kukkus kivihunniku kõrvale käpakile. Seal oli pookas ta suust verd valgele lumele. Ta jäi käpakile, lihtsalt alla ja pomises siis: „Ma olen haavatud.“ Suust aga tilkus talle vere vapust kokku ja ma olin arvamusel, et mõne minuti soomus, sest kuul oli jooksnud suhu ja väljunud kaelast. Üks sõdur, kes asus meist sammu kümme kaugusel, roomas meie kaaslase Lewise üle. Siis avati meile tuli ka vasemalt. Värst selgus, et laskjad olid esimese soomusrongi mehed Jüri Rataspea juhtimisel, kes tulid Lehtse mõisast ja pidasid kogu lahingu laskmine varsti katkestati, mõjus see vist mitte nii, vaid meile kõigile rabavalt. Esimaskordsest vaatasin üle öla, et põllul oli sin-seal lamavaid mehi, ja ma märkasin, et nad olid enamasti paigal, vaid roomasid tagasi metsa poole. Pead ei olnud lahingu kaotanud ja et meie püssidel pole taakisid, sest need on need olemas, nii et kui vaenlane Anna mõisast ei tule tagasi, siis oleme kaotajad. See kõik toimus mõne aja pärast tuli uus käsklus: ahelik edasi! Kargasin üles ja andis sõna sammu. Minu Lewise-mehe ei olnud kaasa tulnud. Ma nägin, et meie kivihunniku taga otsis varju juba

mitu meest. Seekordse huppe, mis oli tihedalt vormitud, olid kaasa teinud ehk pooled mehed meie algkoosseisust, sest ümbes samapalju mehi on olnud meie selja taga, kui oli ahelikus. Tuli komando metsa tunde tagant. Mehed valgusid tagasi, enam vasakule raudtee suunas, mis oli varem kallakuga metsa poole. Ka mina hoidsin enam vasakule, sest soovisin ilmselt veel oma rühmaga liituda. Olin varem kuulnud, et lahingus edasi tormades on palju julgem tunne kui kaotatud lahingust taganeda. See karikas tuli mul juba esimeses lahingus põhjani tühjendada. Selle-eest aga Vabadussõja lahingust viimast korda. Olime vaenlase tule alt väljas, metsa all kohendasid mehed jälle rivi korda. Leidsin oma rühma üles soises metsas ja teatasin rühma ülem leitnant Truutsi surmast. Teisi haavatuid või surnuid realistid ei leidnud. Siis seletasin, et minu tundmatu paarimees, kuulipildur sai minu kõrval surma. Varsti märkasin, et teda kandsid ta sõbrad ja et tal oli veel elu sees. Otsiti siis üles kelk, mille olime Laastu talust võtnud, ja haavata asetati kelgule. Ohvitseridest oli rinnast haavata saanud leitnant Friedrich Solba ja tema elupäästjateks said leitnandid Ivar Reinvaldt ja Nigul Hermann (Ermaste), kes ta vaenlase tule alt välja kandsid ja korraldasid koostöö teistega ta transpordi rongile. Haavatud allohvitserid Kaalep ja Gutman olid võimelised sõpradele toetudes liikuma. Nüüd ilmus välja ka lipulüüsi Jaanson ratsu ja see kulus jalast haavatud Gutmanile marjaks ära. Põlvastõsteti hobuse selga, kinnitati sadula külge ja longus peadega alustasime tagasiteed oma soomusrongile. Minu kõrval haavata saanud Lewise mees otsustas üliõpilaseks-vabatahtlikuks Jaan Naariseks. Ta toimetati Tallinna haiglasse. Saatsin sellest juhtumist sõna oma vanematele ja need käisid Naarist mitmel korral haiglas vaatamas. Ta oli juba paranemas ja arstid lootsid kõige paremat. Siis aga, päeva kümme hiljem, oli tal kaelas ühe sinna sattunud hambakillust haav tekkinud ja ta jooksis verest tühjalt ilma et teda oleks saadud aidata.

Hiljem selgus, et Jaan Naaris oli esimene üliõpilane-vabatahtlik, kes Vabadussõjas langes. Sellega muutus ta pärast sõda üliõpilastele ja rahvale tuntud kujuk. Lugesin sõjale järgnenud aastatel kolme eri kirjeldust, kuidas ta Anna mõisa lahingus haavata sai. Viimase kirjutise autoriks oli üks soomusronglasest õppursõdur J. P.; kes oli üliõpilaspõlves Richard Janno sõber ja kellega aeg-ajalt kokku puutusin. Juhtus, et olime koos seltskonnas koos ja nii lahvasin klaasi õlle juures, et „kallis mees, seal seal Naarise haavata saamise juures küll ei olnud”. P. tegi kõhkunud näo ja ütles, et kes seal siis oli. Selle peale jutustasin seltskonnale kogu loo, mis

tootud mul. P. vastas, et oleks ta seda mõistnud aimata, oleks ta loo lõpetanud sellest kirjutama. Olukord oli aga selline, et mees ei saanud sõbrad olid tal juures ja keegi ei olnud vaevaks võtnud paberile panna. Nii oli ta otsustanud Vabadussõja loo lõpetada punktis puut taendada. Soovitas, et ma selle loo omakorda lõpetan. Ma ei saanud sellest aru, et ta ei tahtnud. Nii et, et mees oli valipeal palju vett merre voolanud ja kõik on juba unustatud. Meie mees ei viilista, vaid lühikese sartsu või plaksatusega, on need, mis kukuvad lähedale ja on elukardetavad. Ma kogesin hiljem ka kahurimürskude puhul. Senikaua kui olin elus, et ole ta sulle kardetav. Kui aga ulumine su ees ei ole lähedale. Sus tuleb silmapilkselt end maha visata, et ei tuiset vastu, kui siis juba hilja ei ole.

Meie lahingus õppisin ma ka pisut sõjakunsti: märkasin, et sõdurid, mis ei vilista, vaid lühikese sartsu või plaksatusega, on need, mis kukuvad lähedale ja on elukardetavad. Ma kogesin hiljem ka kahurimürskude puhul. Senikaua kui olin elus, et ole ta sulle kardetav. Kui aga ulumine su ees ei ole lähedale. Sus tuleb silmapilkselt end maha visata, et ei tuiset vastu, kui siis juba hilja ei ole. Meie lahingus oli soomusrongile tagasi jõudnud ja ma tegelesin selle jalast kiskumisega, mõtlesin endamisi, et kui mees ei ole lähedale, siis on ta nagu Anna mõisa oma, siis sulab ta lihtsalt meestest tühjaks, ja et ega ma ka ise sellest sõjast ei välti ei tule. Varsti aga olime jälle kõik heas vormis ja oma mehe lahingu järel tõusid meie tuju ja enesekindlus taas

Pauluse juhtimisvõimetest olime aga küll juurteni pettunud, et me ei saanud tema kirumiseks. Olime kõik, s. o. sõdurid, ohvitserid, ka ohvitserid, ühisel arvamusel, et meie dessant Anna mõisa läheneva haardega metsa äärest ja mitte ilma et ole lähedale lüüsi välja tormama.

Meie mees mõtlen, et Paulus oleks pidanud endale veerand mehe maakaarti kontrollides korraliku lahingukava koostada ja olema, siis selle koha järgi ka toimima ja mitte laskma lüüsi puhuliku põllul margatud vaenlase salgast.

Meie mees peamiselt mitte tema hurraatamise järgi lahingus, vaid oma aluseks võttes. Nii olime kõik õnnelikud, kui paari

päeva pärast saime teada, et Paulus on soomusrongilt lahkunud ja et ta asemele on soomusrongi nr. 2 ülemaks määratud alamkapten Jaan Lepp. Kapten Lepp jäi rongi ülemaks Vabadussõja lõpuni ja teenis hiljem sõjaväes kolonelleitnandi astmes. Ta küüditati kommunistide poolt aastal 1941. Pidasime kapten Pauluse soomusrongilt „kadumist” tema kaotanud Anna mõisa lahingu otseseks tulemuseks. Kas see nii oli, ei teinud tänapäevani. Hiljem kuulsime, et J. Pitka oli määranud Pauluse meid dessantpataljoni ülemaks. 10. jaanuaril 1919 tegi see pataljon Kunda lahingu dessandi, mis lõppes umbes samaviisi nagu meie Anna mõisa lahing. Kapten Paulus oli selles lahingus haavata saanud. Mis temast edaspidi sai, ei teinud. Kuuldavasti oli ta peale Vabadussõda välja rännanud Lõuna-Ameerikasse ja seal 1940.–50. aastatel surnud.

Anna mõisale järgnenud paar-kolm päeva olid meile sõduritele puhkuspäevad. Soomusrongidele ja üldse Eesti väeosadele aga taganemispäevad. Olime siis esijärjekorras huvitatud, mis sorti mees on leitnant Reinvald, kes meie löögipataljoni Anna mõisa lahingus juhtis. Omaalgatust ta selle lahingus näidata ei saanud, sest ta allus kapten Paulusele. Nii ei osatud sel põhjal tema kohta ei head ega halba ütelda. Selgus, et leitnant Reinvald oli rongil koguni kaks venda. Esialgu oli neid raske teineteisest eristada, küll aga neid mõlemaid teistest ohvitseridest, sest mõlemad kandsid peal ka mustaks pargitud lambanahast kasukat, missugust kellelgi teisel meil rongil ei olnud. Edvin Reinvalditi kohta teati ütelda, et ta oli juba 1917 aastal tagavaraohvitseriks ülendatud ja et ta oli juba maailmasõja esimesel või teisel aastal rindel kompaniiülem olnud. Noorema, Ivari kohta jäid andmed puudulikuks. Varsti märkasime, et Reinvaldte jätkub peaaegu iga sõjalahingusse või maakuulajate salka. Lugupidamine nende kui sõjameest vastu tõusis sõdurite seas iga päevaga.

Sellevastu kapten Jaan Lepa kohta saime vähe andmeid ja imelikul viisil jäi mul tema karjäär Vene sõjaväes täpsemalt teadmata. Ainult nii palju kuulsin hiljem, et ta oli sõjaväkke tulnud kaubanduskoolist.

Lehtse raudteejaamast taganesime välja juba järgmisel päeval, s. o. 1. detsembril. Üteldi, et lahkume varsti Lehtsest ja et jaamahoones võiks kõike purustada või „evakueerida”, mida saab. Läksime siis – grupp realistid – vaatama, mida sealt „soomuse” tegemiseks võtta on. Edmund Schiffer, kui luuüdini tehnikamees leidis, et kõige olulisemad on elektripatareid ja ta asus siis neid maha monteerima ja rongile tassima. Mind valdas „lõõpdukaunistamise” idee, kui silmasin ooteruumis rippuvat seinapeeglit. Alati

olime (et mäleta kes), ja nii tassisime selle peegli kuhu kottisime. Vagunis peegel puudus ja kellelgi midagi selle ette võtta ei olnud, osutus peegel suksi niivõrd suureks, et selle paigaldamine lihtsalt ruumi, ja nii me tõstisime selle Aegviidu jaamas. Kõik kaasa meil mood elektripatareid rongil seisis, et mäleta, et nende lubade saatus oli vist sarnane peegli omaga.

Me ei lükkusime ilma „soomust” tegemata ka Aegviidu jaamast, sest oleme lahkunud Kehra jaama piirkonda. Kehra jaamal puudus vett hakkasime vedurile vett võtmas kanna Raasiku jaamas, mis oli umbes 30 kilomeetri kaugusel. Raudteejaamade maha võtmine ei sündinud mitte vaenlase soovest raudteeliini peatada, vaid meie jalaväe taganemise pärast põhja pool raudteed, et nende abivarduseks, et soomusrongid võivad kotti jääda. Lõpuks, mis juhtumisele Tallinnas kui ka sõduritele rindel, et lõpuks, siis võivad juba lähemad päevad Tallinnale ja ehk ka sõjaväele saatushikuks osutuda. Oli tungiv vajadus igasuguse vaenlase pealetung Tallinnale, esimesel võimalusel üle lüüa ja vaenlase kuues diviis tagasi paisata.

Oli püütud formeerida osa esimesest jalaväepolgust, Kalev-pataljoni ja kahurväest. Need üksused saadeti 2. jaanuaril

(2. jaanuaril 1919) andis sõjavägede ülemjuhatajaks ülenõukogu Tallinnas väeosade ülematele korralduse ja juhtnõu, et olime kogu „aktiivsele kaitsel”. See tähendas vaenlase rünnakut ja, kus võimalik, algatuse enda kätte kiskumist. Tõrjetegevused siis 2. ja 7. jaanuari vahel murdelahingud, mille eesmärgi – vaenlase pealetung pandi seisma ja algatus üldiselt.

EDMUND SCHIFFER RINDEL

Edmund Schiffert sündis jaalohkujal „Väinamöinen” Helsingist Tallinnas 1890. aastal. Ta oli üheksa lapse vanim laps. Alampolkovnik M. Ekströmi pataljoni komandant kapten A. Eskola juhtimisel. Soomlaste ilmumine sõjale meenutab sõjaväele kui ka rahvale uut lootust ja julgust. Edmund Schiffert ja Ekströmi pataljoni teised roodid.

Kapten Eskola roodust ilmusid 2. jaanul maal kael soomusrööd nr. 2 kaks meest: üks neist kandis Soome kapteni või leitnandi mündi ja tutvustas ennast Pentilana, teine pidi olema tema adjutant või noor asjamees, ning see kandis Soome allohvitseri mündrit. Viimases tundis leitnant Ehrmann ära oma koolivenna Gunnar Ambrosiuse Tallinna teatrilasest kolai gumnaasiumist.

Mõlema tulnuka sooviks oli nii kiirelt kui võimalik lahingusse pääseda. Seda nende soovi ei olnud meie soomusrongil raske täita: parajasti rongilt väljumas üks 16-meheline maakuulajate salk leitnant Nigul Ehrmanni ja Oskar Enkelbergi juhtimisel. Soomlased soovisid millegipärast olla salga ratsamaakuulajad ja nii muretseti neile hobused. Salga ülesandeks oli ümbruses luuret teostada ja selle raames välja selgitada, kelle valduses on momendil Anija vallamaja ja selle ümbruskond.

Salk sel õhtul Kehra mõisa ümbruskonnast kaugemale ei jõudnud ja saadeti öö Kehra mõisas mööda. Järgmisel päeval jõuti Anija vallamaja ja selle ümbrus läbi kammida. Selgus, et vallamajas asub 1. jalaväepolgu 1. roodu kapten Leonhard Krull juhtimisel. Ümbruses punaseid ei olnud, välja arvatud Priske saeveski, kust 5. jalaväepolgu 3. roodu osa oli ka taganema löödud.

Ehrmanni luuresalga ülesanne oli sellega taidetud, kuid parajasti sissisõjas bus kapten Krullile käsk Priske saeveski tagasi vallutada. Soomusrongilased soovisid seda kuuldes ekspeditsiooni Priske vastu kaasa teha. Arusaadavalt niisugune soomusronglaste toetus Krullile ja tema roodule meelt mööda ei olnud. Ühiselt tehti lahingukava: leitnant Ehrmann võttis üldjuhtimise endale peale ja öö saabudes asuti ülesannet teostama.

Metsa mööda liikudes oli jõutud Priske saeveskini, kust Viljandi kommunistliku polgu koosseisu kuuluva roodu valve tulijatele püssitule avati. Mõne valangu järel olid aga punased laskmise katkestanud ja hõiganud, „kes teie olete – kas punased või valged?“. Kui siis meie poolt oli kutsutud „Aga kes teie olete?“, siis oli kõlanud käsklus „Seltsimehed, tuld!“.

Seejärel algas meie runnak ja Priske saeveski vallutati 3.–4. jaanuari ööl.

Kohe pärast Priske vallutamist pöördus leitnant Ehrmanni ja Enkelbergi luuresalk soomusrongile tagasi, jättes Priske edasise kaitse kapten Krullile.

Mispärast hakkasid punased kahtlema, kas ei ole mitte tegemist mõnede avamisega oma meestele – nähtavasti nad ei uskunud, et Eesti väeüksused

ei pidgival pesaletungi ette võtta. See tõlukeselgumus oli tõenäoliselt ajajärku üldiselt, sest tollal tehti tavaliselt

valgeid soomurid, kuidas oli Eesti Viljandi kommunistliku polgu valgeid dokumente, nende hulgas ka üks käskkiri, milles tehti ettevaldus vangivõetud soomusronglased kohapeal maha lasta, kuid jättes teadustega aga muhtlikult ümber kaat.

See soomusrongil must-valge dokumendi põhjal, milles väideti, et kätte vangilangemisel ootab. Ümmeks ei olnud soomurid valgeid soomurid, vaid ümmeks kätte vangilangemisi, küll aga tõlkes

teadustega kaasa ratsutanud Soome vabatahtlikud said kätte. Ambrosiust oli kuul tabanud rünnak Ehrmanni kätte. Ta toimetati Raasiku raudteejaama ja sealt Tallinna suunas.

Ümmeks kätte kätte. Ta oli viinud esimesena teate Priske

teadustega kaasa ratsutanud Soome vabatahtlikud said kätte. Ambrosiust oli kuul tabanud rünnak Ehrmanni kätte. Ta toimetati Raasiku raudteejaama ja sealt Tallinna suunas.

Ümmeks kätte kätte. Ta oli viinud esimesena teate Priske

teadustega kaasa ratsutanud Soome vabatahtlikud said kätte. Ambrosiust oli kuul tabanud rünnak Ehrmanni kätte. Ta toimetati Raasiku raudteejaama ja sealt Tallinna suunas.

Ümmeks kätte kätte. Ta oli viinud esimesena teate Priske

teadustega kaasa ratsutanud Soome vabatahtlikud said kätte. Ambrosiust oli kuul tabanud rünnak Ehrmanni kätte. Ta toimetati Raasiku raudteejaama ja sealt Tallinna suunas.

Ümmeks kätte kätte. Ta oli viinud esimesena teate Priske

teadustega kaasa ratsutanud Soome vabatahtlikud said kätte. Ambrosiust oli kuul tabanud rünnak Ehrmanni kätte. Ta toimetati Raasiku raudteejaama ja sealt Tallinna suunas.

Ümmeks kätte kätte. Ta oli viinud esimesena teate Priske

teadustega kaasa ratsutanud Soome vabatahtlikud said kätte. Ambrosiust oli kuul tabanud rünnak Ehrmanni kätte. Ta toimetati Raasiku raudteejaama ja sealt Tallinna suunas.

Ümmeks kätte kätte. Ta oli viinud esimesena teate Priske

elamisest ja ka alislahkusest halb mulje jäänud. Pakkusin toidu eest ka seda, kuid ka seda ei võetud. Mis nende soomlastega edasi juhtus, ei tea.

Rongile tagasi jõudnult selgus, et välja läheb uus luuresalk. Oli meikord sellesse kuuluda. Ka see koosnes, nagu eelmise päeva leitnanti Ehrmanni ja Enkelbergi omagi, kelle saatusest meil ei olnud teateid, umbes kahekümnest mehest ja meie ohvitserideks olid leitnant Robert Maibaum ja lipnik Boris Vares. Ka meie ülesanne oli üldiselt samasuuline, kui leitnant Ehrmanni oma: pidime looma sideme kapten Krulli 1. polgu 13. roodu osaga. Viimane pidi asuma kuskil Kõrve küla piirkonnas, mis on Kehra jaamast otsejoones umbes 12 kilomeetrit põhja pool ja Priske saeveskist 4–5 kilomeetrit ida pool. Käsk oli igal juhul kapten Krullile asukoht kindlaks teha ja juhul, kui Kõrve küla on veel vaenlase käes, teostada koostöös kapten Krulli rooduga vallutada ja edasi selgitada, kuidas on olukord Priske saeveskis ja tarbe korral ka sinna abi anda. Puudulike andmed kõnelesid, et Prisket kaitses 5. polgu 3. rood, kuid et see oli seegi välja löödud. Lõpuks pidime kaares ida poole tungima ja siis Aegviidu jaama välja jõudma. Aegviidu raudteejaama tagasivallutamine meie sõjateemal olles oli soomusrongi enda kavas.

Õhtupimedas saime kapten Krulli roodu ühe jaoga ühenduse. See aeg, kas Kõrve külas või selle läheduses ühes talus. Kapten Krull pidi asuma Anija vallamajas või selle ümbruses ja ka meie soomusronglasi pidi selle ümbruses liikvel olema. Selgus, et Kõrve küla on Krulli meeste valduses. Priske arvati olevat vaenlase käes. Jäime Kõrvesse öömajale. Ajasin siis Krulli meestega juttu. Kui meil soomusrongil valitses üldiselt ühtne meeleolu ja oldi igasuguseks ettevõtteks valmis, siis siin oli olukord teistsugune. Krulli mehed, kuigi see pidi olema üks vahvamaid rooduseid, olid taganemisest väsinud ja nende usk meie võidusse ebakindlam kui soomusronglastel. Nii näis nende hulgas valitsevat kahtlus, kas teemegi õigesti, et ööseks sinna jääme, kuna vaenlane oli meist ainult ehk vii- kilomeetri (!) kaugusel ja võis meid niiviisi öösel ootamatult rünnata. Selline mentaliteet oli mulle võõras ja jättis suhu mõru maitse, seda enam, et see oli minu esimene kokkupuude ühe mobiliseeritud Eesti jalaväerooduga. Järgmisel hommikul pidime saama esimesest rügemendist teada, kelle valduses on Priske saeveski. Seda teadet aga meile ei tulnud ja kellelgi teisel ei olnud olukorrast selgemat ülevaadet. Nii saadeti meid salgast neli sõdurit leitnant Maibaumi juhtimisel vaatama, mis Priskel sünnib. Saeveski asus meie öömajast mõni kilomeeter teispool metsa

ja selle vanhelülisse koosseisu ja minu päringkond oli taastatud eelkõige. Lõpuks me metsasõjati mooda, kasutades maakaarti. Olime jõudnud ehk pool maad enda taha jätta, kui kolm sõdurit meist paarisaja sammu kaugusel risti meie teega kinni vahiapõlkselt püski ja sühtisid kuulipilduja meestele postid ja tõstsid pussid palge. Ka tulijad kargasid reelt üles pussid meie suunas. Neid oli koos küündimehega kaketeis, kolm muudis ja varustatud täkkidega Vene pussidega. Meil ei olnud pussid. Kuna selles piirkonnas tegutses 3. Vihandi polk, siis pidasime neid nimetatud polgu maakuulajateks, oleme loonud algatuse ja nõudis vastaselt pusside mahavis- tamine. Sedasama nõudsid meilt ka vastased. Otse selle Maibaumi muud kuulipildujaga kakskümmend sammu ette ja kuulipilduja kulle, sammusin paarkümmend sammu edasi, ja kui olin oma sojariista vastasele jõudnud pöörata, tulid sõdurid ühes hulgaga, ise kogu aeg vaenlast sihtides, mulle järele. Ühe minutil korral. Siis aga ütlesid vastase närvid üles. Nad olid kinni ja andsid end vangi. Kui jõudsimme nende juurde ja nägime, kust väeosast nad on, oli nende ohvitser omadega ja ei olnud kõnelda, vaid ainult kogeles üksikuid sõnu. Nad olid 1. polgu kapten Krulli roodu mehed, tulid Priske roodu luurekägule Kõrve küla suunas, et kindlaks teha, kas on. Nüüd märkasid, et ma olin üleni higine – mivõrd lihtne närvipinge või hirm. Kui saatus oleks tahtnud, et meie oleksid kol korral olnud mõni vähemate sõjakogemuste või algaja ohvitser, oleks olukord tõenäoselt võinud kujuneda teiselt. Ühtu mainitud, et leitnant Maibaum sai paar nädalat tagasi lähedal Uderna lahingus. Nüüd sammusime kõik ühes- veski suunas, ja kui olime sellest umbes pool kilomeetrit kaugusel, et meie teele tõmmati ette kapten Krulli meestest ahe- lypostid olid märganud, et läheneb rohkem kui kaheksa roodu oma roodu alarmeerinud. Eksitus selgitati enne, kui kahtlaseks, ja nii marssisime Priske saeveskisse, mis oli ühe poole. Hiljem seletas kapten Krulli roodu „vangilange- ja ta oli algul olnud veene, et ta võtab meid vangi, sest meid ta oli märganud, et meie pussidel puuduvad tägid. Nüüd nägime, et ta närvid lihtsalt läbi söönud ja

ta oli kaotanud tahtejõu. Ka ülejäänud osa meie dessandist jõudis kahe tunni pärast Priskel ja vastavahetunud. Meie eesmärk selleks eel sinna, kuna võis eeldada vaenlase vastupealetungi. Krulli rood üksikult oli ehk arvult liiga väike, et seal vastu pidada. Lennant Ehrmanni rood oli peale võidukat Priske lahingut veel samal ööl soomusrongile tagasi läinud. Soomusronglastest oli sel ööl Priskel valvekorraohvitseriks tehnik Boris Vares, ainsam habeme ja pealekauba suure habemega ohvitser meie soomusrongil. Mina olin tema käsutuses valvepostide korraldaja. Pikutasime mõlemad pörandal määrdunud heintel kõrvuti ja mina läksin kahe tunni tagant valveposte vahetamas. Ta oli jutukas pikk prillidega ohvitser, eraelus üliõpilane, pärit Kõo vallast. Endast kõneles ta vast selle vastu aga päris ohtralt minu vanematest, kes olid talle tuttavad. Mina teda tabas vaenlase kuul ühes lahingus 22. juunil 1919 surmavalt, nagu meie oma sel ööl loodud tutvust ei saanud hiljem süvendada. Öö möödus Priskel ilma, et keegi meid oleks tähtsanud. Järgmisel hommikul, 23. ja 5. jaanuaril jätsime Krulli rooduga jumalaga ja liikusime edasi, silmapäris kadunud vaenlasega kontakti otsides. Soomusrongilt lahkumise neljandal päeval jõudsimme oma luuresalgaga jälle tagasi rongile, ilma et meie salvest oleks selle aja vältel tarvidust olnud lahinguid lüüa. Vaenlane oli nüüd kogu rindel taganemas ja soomusrongid olid meie tagasi jõudes juba Arviidu raudteejaamas, nagu see seisis sõjaplaanis. See neli päeva oli kogu pikaajalisem dessant, mida mul oli võimalik kaasa teha.

SOOMUSRONGI NR. 2 OHVITSERIDEST JA TÖÖJAOTUSESI

Meie ohvitseride koosseisus ja ametite jaotuses toimus juba esimese nädala jooksul nii palju muudatusi, et nendega oli raske sammu pidada. Rongilt ümberpaigutuste tõttu lahkunud kolm vanemat ohvitseri: al.-polk. P. K. kapt. O. Luiga ning al.-kapt. Paulus. Anna mõisa lahingus sai surma le. Truuts ja haavatuna evakueeriti ltn. Solba. Ühel luurekäigul Koolma küla sai 31. detsembril 1918 surma leitnant Richard Reimann. Seega oli riva valjalangenuid, kaasa arvatud rongilt lahkujad, juba esimesel nädalal kolme kuus ohvitseri. Meil oli neid aga külluses ja vähemalt lähemal ajal ei olnud ette näha nende puudust. Umbes samane olukord valitses tollal ka teiste vaecosades, kuna ohvitseride mobilisatsioon oli kiirem ja tulemuslikum kui sõdurite oma. Vürst selgus meile, et igasuguste jooksvate üksuste

meid kutsuti rüütu rüütu, peaaegu igapäevastid meid kutsuti
võitluseks ja võitluseks, sest meid ei olnud veel
sõjakomandode ja vajalikust meeste arvust lahtises. Anni oli, kui
meid sõjama ülesandega, aeti kogu dessant jalule. Sõjamaadeks
tehti nende teenistust, kuid antas selleks ühest mehest, nappe
dell hui korrapidajast ohvitseri või väikese matkikulajate seltsi
pead, kuid oli neid vaja mitut. Nii jagunesid ka ohvitserid
sõjamaadele kohad administratsioonis, patareis, kuulipildujate
komandandos jne, kuna ülejäänud moodustas sõjamaade
komandant. Igaüksesse gruppi kuuluvatel ei olnud dessandis
mõnda, kuid nende hulgas oli ka neid, kes „tikkusid“ me-
rdele või lahingutesse vahetahlikult. Siin ma mainiksin es-
imesena alieutenant Hugo Leppa, kes oli väikne tasakaalukas
mees, kellel olnud oli alati heaks endeks, sest ta täitis ülesannet
sõjamaadele. Hiljem olnud 13. Leppa olnud olnud
sõjamaade gruppi kuulusid veel patareist lipnik Voldemar
dell komando ülem mišman Peeter Latt, kuulipildujakoman-
dant L. Spe, ja ka rüütu adjutanti lipnik Jaan Jaanson, võis
olla, kullap oli selles grupis veel teisigi dessandis käijaid,
kuid mulle meelde jäänud. Tavaliselt tulid korraldused nii, et
üks või kaks või ka enamal mehel või siis ka kogu
komandol dessantimiseks valmis olla. Reaalkooli rüütu
komandant esimesest päevast alates igasuguste sekeldusteta-
ritud, ja kui keegi haiguse või hõõrutud jala pärast soovis
püüda, pidi ta sellest hommikul või õhtul mulle teatama
sõjamaadele, kui meele ülesanne oli teatavaks tehtud. Endastmõistetav
oleks sellele juhtkorda. Nüüguuseid haigestumisi tuli meie
komandol harva, järgmisel päeval või peale paranemist
püüdis esikohal ja tal tuli vahelejäätud korrad tasa teha.
Kõik ülesanded võrdelt. Milline dessant ees seisab või kes
kõik tuleb, selgus tavaliselt alles siis, kui olime juba rüütu.
Nüüguuseid nautunud meeste arvu järgi. Suurem osa
meid dessantimiseks, kellel olnud, see hoiatavalt võis, või
ei olnud, kuid välja minnes oli seda raske ette näha. Püü-
di mõelda enamasti vaguni kohta, ja kuna mul tuli neid
komandol, kellel olnud, see hoiatavalt võis, või
ei olnud, kellel olnud.

hobune külas nägema alustata. Lõpuks otsustasime, et läheb hobuse ja samamoodi tegid veel paar minu kaaslasi. Võtsin hobusel vahja kinni ja elu oli jälle hoopis kergem. Nii saime ka Lõkskülla, mis Tamsalust umbes kuue kilomeetri kaugusel. Külas kuulsime, et selle külasja läbi läinud üks punaste rügement ja et viimased reed selles vooris olid just mäe või kingu taha kadunud. Tahtmine punastele pisut tina anda, nii tugev, et unustasime ära oma salga suuruse, et oleme jalamehed ja meil ei ole teada tapsemat kohta, kus saaksime soomusrongi raskete pildujate ja patarei tule varju pügeda. Nii kiirendasime veelgi samm et punastele enne järele jõuda, kui nad üle kingu paistvasse umbes viie kilomeetri kaugusesse metsa ära kaovad. Liikusime kolonnis, jõudime mõne minutiga kingu otsa, kuid enamlased olid siiski juba meile jõudnud. Otsustasime kiirust juurde lisada ja neile vähemalt seal jääda jõuda. Olime ehk kingu ja metsa vahelisest maast poole osa katnud, kui metsaservalt avati meie peale üksikutest püssidest tuli. Hargnesid silmapilkselt kahele poole teed laiali. Minut hiljem vallutas meid lüüsi paanika, mis oli mulle seni tundmata. Pöörasime ümber ja panime torma tüüpi poole liduma, nii kuidas keegi jõudis. Kahmasin hobuse selga kassetid endale üle õla, et need sörkivalt loomalt lumme ei kukuks, lüüsi valjastest lahti ei lasknud, vaid püüdes end hobusega varjata, lihtsalt ülesmäge, taipamata, et hobune võiks ehk vaenlasele huvitavam mudel laud olla kui üksik jooksja. Niisugune kabuhirmus mõttetu põgenemine võis kesta vahest ühe minuti, kuni meie hulgas leidis mees, kes hakkas häälega hõikas: „Poisid, ärge jookskes, tungime peale!“ Moment hiljem oli hirm nagu käega pühitud ja me tormasime suure kisaga uuesti meile suunas. Kui õigesti mäletan, siis oli esimene, kes metsa äärde jõudis, üks väikese kasvuga gümnasist nimega Roden, pärastine Eesti mereväe ohvitser. Seal oli punastel parajasti käimas raskekuulipildujale padumööbli lindi pealetõmbamine. Silmapilkselt oli kuulipilduja vallutatud ja lüüsi vist veel viis hobuserege kraamiga. Punased kadusid metsa. Nüüd olid meie ohvitserid olukorra peremehed ja oli pisut aega ka plaanida, mida teha. Otsustati, et tagasiminekuks enne pimedat on kardetavam liikuda metsaservas ahelikus vaenlase ootamine. Nii lamasime paar tundi ahelikus, lasksime aeg-ajalt mõne kogupaugu metsa, et näidata enda julgust kohalolemist, kuna metsast kostis selgesti meieni kasklusi ja omavahel sõimu. Ilmselt ei olnud vaenlasel ülevaadet, kui palju meid on või meid me tema suhtes kavatsenud, ja nii eelistasime minuti ootamist või va-

hobune külas nägema alustata. Lõpuks otsustasime, et läheb hobuse ja samamoodi tegid veel paar minu kaaslasi. Võtsin hobusel vahja kinni ja elu oli jälle hoopis kergem. Nii saime ka Lõkskülla, mis Tamsalust umbes kuue kilomeetri kaugusel. Külas kuulsime, et selle külasja läbi läinud üks punaste rügement ja et viimased reed selles vooris olid just mäe või kingu taha kadunud. Tahtmine punastele pisut tina anda, nii tugev, et unustasime ära oma salga suuruse, et oleme jalamehed ja meil ei ole teada tapsemat kohta, kus saaksime soomusrongi raskete pildujate ja patarei tule varju pügeda. Nii kiirendasime veelgi samm et punastele enne järele jõuda, kui nad üle kingu paistvasse umbes viie kilomeetri kaugusesse metsa ära kaovad. Liikusime kolonnis, jõudime mõne minutiga kingu otsa, kuid enamlased olid siiski juba meile jõudnud. Otsustasime kiirust juurde lisada ja neile vähemalt seal jääda jõuda. Olime ehk kingu ja metsa vahelisest maast poole osa katnud, kui metsaservalt avati meie peale üksikutest püssidest tuli. Hargnesid silmapilkselt kahele poole teed laiali. Minut hiljem vallutas meid lüüsi paanika, mis oli mulle seni tundmata. Pöörasime ümber ja panime torma tüüpi poole liduma, nii kuidas keegi jõudis. Kahmasin hobuse selga kassetid endale üle õla, et need sörkivalt loomalt lumme ei kukuks, lüüsi valjastest lahti ei lasknud, vaid püüdes end hobusega varjata, lihtsalt ülesmäge, taipamata, et hobune võiks ehk vaenlasele huvitavam mudel laud olla kui üksik jooksja. Niisugune kabuhirmus mõttetu põgenemine võis kesta vahest ühe minuti, kuni meie hulgas leidis mees, kes hakkas häälega hõikas: „Poisid, ärge jookskes, tungime peale!“ Moment hiljem oli hirm nagu käega pühitud ja me tormasime suure kisaga uuesti meile suunas. Kui õigesti mäletan, siis oli esimene, kes metsa äärde jõudis, üks väikese kasvuga gümnasist nimega Roden, pärastine Eesti mereväe ohvitser. Seal oli punastel parajasti käimas raskekuulipildujale padumööbli lindi pealetõmbamine. Silmapilkselt oli kuulipilduja vallutatud ja lüüsi vist veel viis hobuserege kraamiga. Punased kadusid metsa. Nüüd olid meie ohvitserid olukorra peremehed ja oli pisut aega ka plaanida, mida teha. Otsustati, et tagasiminekuks enne pimedat on kardetavam liikuda metsaservas ahelikus vaenlase ootamine. Nii lamasime paar tundi ahelikus, lasksime aeg-ajalt mõne kogupaugu metsa, et näidata enda julgust kohalolemist, kuna metsast kostis selgesti meieni kasklusi ja omavahel sõimu. Ilmselt ei olnud vaenlasel ülevaadet, kui palju meid on või meid me tema suhtes kavatsenud, ja nii eelistasime minuti ootamist või va-

sõdur õpetas, et improviseerime talle püssidest kanderaami. Neli pa-
pandi kõrvuti maha, mees tõsteti nende peale, neli paari kandjaid vas-
püssiotstest kinni, ja nii asusime haavatuga murekule jaamahoone suu-
Lumi oli metsaserval kaunis sügav ja tuli katsuda haavatut ka põranda-
eest hoida. Nii liikusime aeglaselt jaama. Kuigi minna oli vaid pa-
sammu ja võiks mõelda, et mis see ara ei ole kaheksal mehel ühte tra-
siis ometi kogesin, et on hoopis kaks eri asja, kas üks terve mees t-
salt kukile võtta ja edasi viia või haavatud lahingukaaslast kanda. Pär-
meelega teeks küll esimest. Asetasime haavatu jaama kütmata ootet-
külmale tsementpõrandale. Lipnik Bärenklau käsutas mehed tagasi tse-
sest vaenlane võis ju end vahepeal koguda ja vasturünnakule asuda. Ma
käskis ta aga jääda temale appi haavatut siduma. Meie salgal ei olnud ni-
tavaliselt kaasas ühtegi sanitaarpauna ega mingit sidematerjali. Bärenklau
näisid aga siin olevat vanad sõjakogemused. Kiirelt, tarvitades sealpo-
oma taskunuga, tõmbas ta haavatu aluspükste küljest vastavad ribad
asus nendega haavatu jalgu ülevalt poolt haavu kõvasti kinni nõõru-
ta ei saaks verest tühjaks joosta, sest juba sigines põrandale vereleiki-
nähtavasti nähes, et minust talle suuremat abi ei ole, või tahtes teada
väljaspool hoonet sünnib, käsutas ta mind vaatama, kas mehed on ke-
likult ahelikus lahinguvalmis. Kui mõne minuti pärast olin tagasi te-
et kõik on korras, oli Bärenklau oma tööga lõpukorral. Varsti ilmu-
meie soomusrong kohale ja võttis meid kõiki jälle oma rüppe. Muljet
kaim päev minu senises sõdurielus oli sellega möödas. Hiljem kuulsin
Bärenklau oli oma kiire ja otstarbekohase talitusega tolle haavatud sõ-
(nime olen unustanud) elu päästnud. Sellest päevast peale oli Bärenklau
minu jaoks üks neid ohvitseri (keda oli meil siiski õige mitu), kelle pe-
timisel oli julge minna maad kuulama või dessanti. Lipnik Bärenklau
kes eraelus oli olnud Riia Polütehnikumi üliõpilane, oli veel üks omade
mida ma tollal väga kõrgelt hindasin: ta käis peaaegu iga päev oma rü-
tide rühma ruumes meiega pisut vestlemas. See sulatas ta meiega ühe-
tervikuks. Mõtlesin siis endamisi, et nii peab õige lahinguohvitser ol-
ja et kui ka mina peaksin kunagi ohvitseriks saama, siis talitaksin täp-
samuti. Saatus tahtis, et ma sain ohvitseriks ja pealegi sama soomusron-
dessantohvitseriks. Siis ma katsusin oma kompaniile olla sama, kui
Bärenklau oma meestele minu sõduriks oleku ajal.

PÄÄTÖS, NR. 2 SUUNATAKSE NARVA RINDI 11

viimase viimast ja lahinguhüütuksi Lõksa kula lähedal ja kultu-
reemendusevõim kodus, s. o. soomusrongil suurepäraselt. Järp-
Heinamäe andid ütle ülesannete ees, mis töid meile pettumuse-
ga ümber lükkades, et meid ei oleks saanud roni-
da Lõksa suunas, kuna soomusrong nr. 2 oli määratud esimese
etapi lühel Lõunissoo käsutusse. Pidime esimest diviisi abistama
Lõunasoos ja abiks olema Järvamaalt taganeva vaenlase pu-
stetavate ühikute kohutamine tagasi Tõpale ja sealh. Rakvere-Narva
määratud teepauna lähedal selgus, et Vene taganevad väeosad
määratult ohku lasknud. Kuulduse kohaselt olid nad ka
lühel määrad lohkunud. Nii meie ühke pealetung Narvale oli
tõsis peatatud. Jalavägi oli aga pealetungihoo sisse saanud
0. diviisi Narva suunas edasi. Lõunast mõistetavalt algas aega-
lõpetamine, milleks kulus paar päeva. Aja surnuks loomi-
suse mõne sõnaga ümbrust uurima. Astusime sisse Kadrina
Mäe põhjapoolsest maha jäetud ja kõik ukSED lahti. Lõnkisime
et teise järele astusime Vene sõjaväelaste rüüstamise jälgi, kuni
olime rannatukoguruumi, mis näis olevat olnud peremehe
sõbrat oli selles ruumis „lugemiseks“ erilist tähelepanu osu-
sõbratute vundid olid põranda seki paisatud ja nende
lõugete tulbisti sõtkunud. Nii sugust mõttetut rüüstamist
mõnesteid ette kujutada.

—sime kasa ka Rakveres, mis jättis mulle lootunud ja ilmetu eluolukorras ja soomusrongide nr. 1 ja 3 liginemine ja mine sojamehena nagu ratassaaga. Rongi ülem kap-
—le kauduvalt kindral Tõnissoni luba Rakverest lahkuda, eelkõige sellest osa võtta, kuid tulemusteta. Siis liks kindrali
—tutulem lipnik Leonhard Pallon – Uku, nagu teda rongil
—oli tapetud lipnikuks ühendatud juba 1906, aastal ja ta oli
—sime kindrali, ed loomuliku. Aha, kaardi mees ja et ar-
—tutudus sime valida. Pallon oli hariduselt jurist. Mis seal
—mõne, tapsenalt ei tea, kuid 14. jaanuari õösel kihutasime
—sime. Kuivad keeled kõnelesid, et Uku vastutusel ja ilma
—hoiduata

astus minu koolivend viiendast klassist Palm. Esimene asi, mida ta mulle oli raketirevolver, ja enne kui ta jõudis seletada, mida ta soovib, olid näpud revolvri juures. Utlesin, et ära sõda kisu, see on laetud. Kaugemal ma ei jõudnud, sest järgmisel momendil käis raksatus ja tuba oli suurt tuld tais, põlev rakett otsis hirmsa sasisemisega toast väljapääsu ja läveerisime Palmiga raketi hüpete vahel. Enkelberg ja Espe kargasid dussist nõelatud püsti ja tormasid ukse juurde, sest neil ei saanud olla mõtet, kui et vaenlase šrapnell on tabanud tuba ja et iga hetk on ootamärsu lõhkemist. Ei mäleta, kumb neist enne ukse juurde jõudis ja ta eksis ukse asendiga ja katsus lingi asemel ust avada hingede juurde. Teine, nähes, et asi ei edene tarvilise kiirusega, lõi esimese kõrvale ja ast avama samast kohast. Nii tekkis kahe sõbra vahel ruselemine ja surma peale, kuna mina kogu aeg karjusin, et tegemist on amuliga. Kui uus uks oli avatud ja rakett kustunud, pühkis Espe sinelivalt kõrvi otse eest. Heitnud kurja pilgu meile mõlemale, lausus ta uhke sõna – „maltšiški” (poisikesed). Rohkem sellest vahejuhtumist keegi kõnelnud. Palm oli pärast Vabadussõda Eesti Vabariigi Sõjakoolis ja kis seal kadetina endale mulle teadmata põhjusel kuuli pähe. Espe pärast sõda tolliametnik Tallinnas ja kapten Enkelberg rändas USAst kust mõne aasta pärast tagasi saabus.

Neil ilusail päikesepaistelisel Elva-päevil juhtus veel üks asi, mis oli kergesti võinud mulle saatuslikuks saada. Oli ennelõunane aeg ning viibisin oma klassivenna Edmund Schifferiga kahekesi kupees. Seltskond kui tõsine korraarmastaja ja tehnikainimene (pärastine insener) veetis oma vaba aega meie rühma Lewise kuulipilduja puhastamisega. Minu vastas teise korra naril nautisin ajalehe lugemist. Korraga kolis minu ajaleht oli mu käes rebenenud. Ei saanud nii kiirelt aega ehmatadagi, kui märkasin läbi püssirohu suitsuvine Schifferit surnukahvatult minu poole vahtivat. Taipasin, et ta peab mind kuulist tabatuks. Liigutasin käsi ja et kuskilt ei valutanud, ütlesin, et mul ei ole midagi viga.

Selgus, et kuulipilduja rauas oli olnud lahingupadrun, mida Schifferi arvestanud. Päästikule vajutades kõlas pauk ning kuul oli tungnud rüüka sisse kasivarre ja rinna vahelt labi ja sealt edasi minu kohal lae all paiknemas asunud Schifferi enda pesupakki, mille ta oli samal päeval või mõni päev varem kodust saanud. Oli jälle kord sõduriõnne!

THE KODAKS

Talukorand, valusini meie soomusrongi dessandi koosseisus
 olinud. Põhikool oli Elva varsked kaitseliitlased olnud agnats
 talulise elendi arreteerimisega. Nad koondasid arreteer-
 iitudelisse maha, kokku umbes 30–40 inimest, nii mehi
 11 olnud ilmus kolmanda soomusrongi ülema kapten O.
 komandatsiooni, kus arreteeritud asuvad. Laksin kapten
 kohutava näitama. Luiga oli Elva lähedal metsavahi pojana
 a tundis perreiga Elva ümbruse elanikke kui mitte just
 meelusest. Nii sattusin ühe huvitavaima kohtupidamise

"Lõpetame! Lõpetame! See kõik on praegu liiga tõsine, ei ole meil aega, Nae, juttu sinu õnne d kätte võtta", ütles Maailm, kuid samas võis seda Sõrmast tunda. "Lõpetame loomast, Lõpetage, ole! Mitte kõnelda, et minema sai. Sinu naas Luiga näpuga kellelegi ja et minne, kust sa oled?" Vastus oli ehk umbes nii, et minna peotunde maa peal pops see ja see. Luiga kommenteeris, et on korralik inimene ja küllap ta popsnikud on ausad, minna, ja lisas siis, et „Sra tee tulevikus enam lollusi, kui midagi ma“. Umbes tummijalise „kohtupidamise“ jarel oli kogunenud 6-7 inimest, kes jäid vahi alla. Milline nende tunnetes? Kui kohtupidamine üldse õiguse ja kohtumiku mõistet saab toimuda, siis kohus, mille kapten Luiga tol ajal juhtis, ei olnud. Minu hüpotees on, et kohtupidamine kehtes Luiga ja Maailma vahel. Kõikides muudkui.

10.11.11 SSANTIDEST ELVA ÜMBRUSES

[illegible]

hommikul sõitis soomusrong nr. 2 Elva jaamast välja, et
al pool raudteed asuvat Uderna mõisa ja puhastada selle

timbrus punastest lülustest. Kui metsa varjust välja jõudsin, tuli sena nähtavale mõisa pika korstnaga küünne, ning vaenlane avas rongile eest ja vasemalt püssitule. Sellele vastasid meie patarid ja kuulipilduja-vagunid. Suurtükimehed kahlustavad tavaliselt iga to kõrgendikku vaenlase tule jahtumise asukol, ma püüdsin kule ühe märklaudu just eelmainitud rehe või küüni korsten, mis ka tõepoolest esimeste laskude järele kokku varises. Ka rongi raskekuulipildujate tule, kuid mida nad just lasksid, ma aru ei saanud, sest rong asus raudteevalli varjus. Rongilt väljus dessant, mille koosseisu ma sel korral kuulunud, ja kohe algas ka äge lahing Uderna mõisa eelsel põllul ja Meie dessant tungis peale, kuid lätlased taganesid vaid samm-sammult kindlat distsipliini pidades. Varsti kanti meie rongile leitnant Maiba laip ja Tallinna koolipoiss Otto Jürgens, kes oli haavatud. Allotse Estam ilmus tagasi rongile kahe, vist tema enda poolt vangi võetud punaväelasega. Tulevahetus lõppes lätlaste taganemisega lahinguväljalt paar päeva hiljem kõneldi rongil, et põllul ja ühes mõisalähedases lebab 11 lätlaste laipa, mis võis ka tõele vastata. Sellele lahingule viitav tagaajamist ei järgnenud ja varsti olime jälle Elva raudteejaamas tagasi jäi ka Uderna mõis tol korral meie poolt vallutamata.

Leitnant Maibaumi laip oli nüüd meie soomusrongil ja paljud käisid langenud kaaslast jumalaga jätmas. Maibaum oli Narva mees ja vanemad olid punaste poolt mõrvatud. Kuigi pidasin Maibaumi otse võimeliseks ja julgeks ohvitseriks, erilist sümpaatiat ma tema vastu ei tundnud vist seepärast, et ta ümberkäimine vangidega oli toore. Sellega erines ta teistest dessantohvitseridest, kes armastasid küll võtmist, kuid mitte ülekuulamisi.

SOOMUSRONG NR. 2 SAAB RASKE TABAMUSE

22. jaanuaril liikusid meie soomusrongide nr. 2 ja 3 dessandid Uderna me
eel soomusrongidelt vasemale ja paremale raudteed. Kuulusin meie
ahelikku, mis liikus paremal pool, s. o. lääne pool teed. Meie ülesandel
vallutada üks tuuleveski ja Uderna küla umbes paari kilomeetri kau
raudteest. Kuskil selle tuuleveski läheduses asus ka vaenlase patareid, m
tulī takistas soomusrongide edasitungi. Liikusime metsa ja võsa v
et kõigepealt sisse võtta meie pealetungi algsuund. Edasi oli ka

[illegible]

Villmanni. Tema abi paisati õhusurvest raudtee kõrvale maha ja ta pidi vaid pörutusega. Teine vaenlase mürsk oli tabanud liivavaheseina, ehitatud dessantmeeste vagunit. Kuul oli pikema jututa kaitstud ja läbi tunginud ja teise seina sees lõhkenud. Granaadi küljest oli eraldunud piklik tükk. See sobis suurepäraselt kirjutuslauale sulepeahoidiku sellisena ta seisis minu kirjutuslaual koos ühe teise lahingumälestuse esemega kakskümmend järgnenud aastat! Kuna vaguni meeskond tol momendil dessandis, siis granaadil ei olnud vagunis muid objekti kui vaid 11 sõduri varustus.

EDASITUNG VALGA SUUNAS

23. jaanuari varahommikul lahkus meie rongi dessant raudteest vahepeal ülesandega puhastada Uderna, Hellenurme ja Palupera mõisad Lätis polgu üksustest, kelle sõjamehetublidust meie dessant oli hiljutises Lätis lahingus tundma õppinud. Samalaadse ülesandega saadeti soomusrong nr. 1 ja nr. 3 dessandid raudteest paremale Kirepi ja Puka suunas. Ühena naga, algas kõigi soomusrongide ühine edasitung raudteepiirkonnast ja oli raudtee Puka jaama suunas vahepeal parandatud ja nii võisid ka need edasi sõita.

Liigume ahelikus Uderna mõisa. Seal me vaenlast eest ei leia, samamoodi Hellenurme mõisa – ka seal pole enam punasõdureid. Soomusrongid lähevad edasi Palupera mõisa. Ka sealt on vaenlane juba eelmisel päeval taga saanud. Nii oleme oma lahinguülesande täitnud ilma paukugi laskmata. Palupera otsustame pisut jalgu puhata ja siis „võidurikkalt” rongile tagasi minna. Soomusronglastele omase lohakuse või hoolimatusega valveposte ei panda ja mehed valguvad mõisa peale laiali niisama luusima. Samal ajal osa kolib siiski mõisa härrastemajja jalgu puhkama. Koos ühe põranda habemega dessantkomandomehega, kelle nimi oli Lievländer ja kes oli korral ainus habemik rongil, luusime kahekesi mõisahoones ringi. Meie mehe maja teisel korral üht tuba, kus punaväelastel on seinte ääres hõlpsasti olnud magamisasemed ja iga aseme kõrval ilutseb keedetud kartulikoostis hunnik. Toa keskele põrandasse on aga raiutud auk ja sealt lehkab värsket peldikuhaisu. Selgub, et auk põrandas on koht, mille ääre peal punased on toimetanud alumisse tuppa oma loomulikku tarbeid. Nagu näha, elu selles toas punastele olnud kõigiti „kultuurne” ja nende mäitsete lühike

Elu mehe maja ülemine osa moodustab klaasakendega torni. Tornis on. See torn on tuli ja aknad paatanud, nii et ilusad rasked pühad meil nautimata. Sel momendil kõlab aga all rõõmsalt lühike kohe üle korratule laskmiseks all tubades ja rõõmsalt on, et punased on majja tunginud. Lööme akna ette ja punased mehe maja ees jooksvaid ratsanikke. Nüüd kii-ritab meid ühest välja, on oluline osa „lahingust” juba tähtsustatud meie kaaslasi. Me ühineme nendega ja jookseme ühte pühaka kiviaiani. Maja uksest kümme-kond sammu. Seal on üks kuulist tabatud hobune ja tema kõrval hädal-ritsari. Vahetult on paar soomusronglast juba „soomusi” teinud ratsaniku punased püksid ja liikivad saarsaapad on rõõmsalt rõhkemal määral kui veel ümberringi käimasolev rong. Kui olen jõudnud kiviaiani, avaneb ka minul võimalus teha ühe mehe ees põllul jookseb üksainus punaväelane põllul põllul paistva avatud kartulikoopa varju. Ta jõuabki mõne minutist tabamatult. Sellega on ka lahing lõpetatud ja me kõik lootsid jooksnud meest ära tooma. Selgub, et just mees, kes oli jooksa siiski jalast haavata saanud.

Ühine, mis oli vahepeal juhtunud. Ouesolijad olid näinud, me kõik ratsasalk oli liikunud otse härrastemaja suunas, me kõik ühine tulnud meile. Rongil liikus kogu aeg soomusrongidele oli asutatud ratsaluuresalk, aga keegi ei näinud. Näppid avanud, et kullap see siis on meie ratsaluure, ja me kõik ratsale tabelepanu osutanud, kuni salk jõudis otse mõ-ritse. Salk korraga olnud mõlemal poolel selge, et tegemist ratsaluurega. Üks oli saanud veel vene keeles küsida, mis väeosa oli. Me kõik oli juba tabanud allohvitsier Voldemar Kontuse sõbraks, et nad olid tulnud maakuulamiselt Elva suunast ja et Palupera mõisas asub üks Läti punase küüpolgu üksus.

Me kõik on lüüdnud see dessandipäev aga nii libedalt kui me kõik vastas asuvad punased lätid olid kohal ja osutasid rõõmsalt vastupanu, eriti Vana-Kirepi kõrtsi vallutamisel, me kõik soomusrongilt üks nende vahvamaid ohvitseri ja tolm-ritsari alunkapten J. Ratassepp, tabatuna vaenlase kuulist

otse pähe. Surm oli olnud silmapilkne. Tema kalgas oli ka teisi surma haavatuid. Lahingu eelõhtul oli kapten Rataspepp kirjutanud kirja, et ta oli palunud surmasaamise korral hoolitseda tema ema eest, ja selgunud ka märkmeid, kuhu teda matta. Ümbrikul seisnud, et kiri tuleb juhul, kui ta peaks langema. Vaevalt ta siis mõles, et see kiri avatakse järgmisel päeval. Muide, mul ei olnud kogu sõja vältel seda tunnet, et mind surmavalt tabaks, ja nii ei andnud ma oma surma puhuks midagi korraldusi. Kuul oli mul tollal realist R. Niinemanniga vastastikku del kokkulepe, et kui ükskõik kumb meist peaks raskelt haavata milledle võiks järgneda piinarikas surm või eluaegne invaliidsus, siis terveksjäänu teise samas maha.

Paar järgmist päeva tõid meie rindeolukorda mõningaid olulisi muutusi. 24. jaanuaril ilmus meie rindelõiku Tartumaa kaitsepataljon kapteni Julius Kuperjanovi juhtimisel. Pataljon oli Tartu vallutamisel inimest kandnud ja olnud vahepeal Tartus lühikesel puhkusel. Meie rindel tegutses ka Tartu vabatahtlike pataljon. Mõlemad allutati operatsiooni soomusrongide divisjoni ülemale. Divisjoniülema kohuseid täitis esimese soomusrongi ülem kapten Irv, sest kapten Parts sai eelmisel aastal (23. jaanuar) soomusrongi nr. 2 lähedal seistes juhuslikult vaenlase mürsukillust käest haavata ja evakueeriti Tartu haiglasse. Raudtee Valgas oli terve, sest vaenlaste soomusrongidega oli meil kogu aeg pidev kontakt ja soomusrongide patareide omavahelised duellid olid kujunenud tavapäraseks nähteks, et vaenlase mürskude lõhkemine teinekord kaunis lähedal meie tavalist sõduritelu ja askeldusi üldse ei häirinud.

Mõne päevaga küpses olukord, kus ülemus võis anda käsu Valga vallamiseks, et Ruhja ja Tõrva alt taganeva vaenlase teed läbi lõigata. Kõige satsiooniks sellele, et soomusrong nr. 2 jäi Tartu vallutamise operatsiooni kõrvale, oli meie rongil nüüd lubatud sõita soomusrongide pealetungiljonis ja tegutseda Valga–Petseri suunas esimesena. Pidasime seda soomusrongile suureks auks.

PUKA JA MÄGISTE RAUDTEEJAAMADES

Väikesi vaenlase tekitatud teerikkeid kõrvaldades jõudsimme 27. jaanuaril varahommikul Puka raudteejaama. Sealt oli äsja lahkunud vaenlase rongi ni terasplaatidega kaetud moodne soomusrong, nagu jaama teenistujad

meile ütlesid. Meie poolt kuulsime veel, et punased arutanud omavahel, kas me peame tungivate soomusrongide vastu tulu veduri koos meiega meie rongi purustaks. Seda teadet võeti pooldehinnatult vaenlaste kuulmisena. Igaks juhuks lepitati meie järele sõitma ühe ja poolt, 3 kokku, et kui meie rong annab vastava kaudu keldurporkeolus ja meie taga sõitvatel rongidel tuleb kelduride teel Mägiste pooljaama suunas aga midagi ei keldurisse muud kirelt ja vaenlasele ootamatult Mägiste jaamast selle ümbruse majades viibinud unine vaenlane meid mingi vastupanu osutada. Vene sõdurid sibasid igas kohas kildid. Jaamahoones asunud punased liisusid ja meid kangusel asuva pika küüni poole, mille tagant kargasid ka rongalt maha ja koos teistega jooksisime neile vastu. Ümber poole tee peal küünist huppas meie lähedal vaenlaste pommid, mis katsus küüni põgeneda. Lõin püssi ette ja jooksis varises kokku. Siis aga märkasid, et mu ka eespool meile tulestunud. Nii kirjutasin sellest tabamus. Siis meid Atvestades jooksa lähedust, on mõeldav, et meie mehed tabasid. Üldiselt aga oli nende „tabamistega“ selline natsi lahingutes võisid küll arvata, et nüüd tabasin, kuid ei tabanud, et „tabatu“ kargas jälle püsti ja jooksis edasi. Kui küünist lähedase plaksu peale instinktiivselt pikali võltsusid siis jälle edasi, ilma et midagi viga oleks. Mõned mehed küünist tagant ja ümbrusest 22 vangid.

KEENI VALLUTAMINE KEENIS

Ümbruse vaenlasest puhastamise ja sõjasaagi registreerimise soomusrongide ülesandeks ja asusime Keeni raudteejaama valja ja hõlmemas metsa sees asuvalle Keenile, kui meie üks soomusrong püüdi laskmata vastu sõitis. Meie patarei tuli sunniti ja meil oli koguni arvamine, et ta sai tabamuse. Nii kui Keeni raudteejaam oli hästi näha. Esimene asi, mida me nägime oli üks püüa ees seisv rong. Mõned meist „nägid“ isegi vaenlaste kirelt tagasi, sest eeldasime, et see on vaenlase rong. Kuigi meil tekkis kavatsus see lihtsage tornijooksu

ja patareitulega vallutada. Kõik nais igale mehele hiline olevat. Igaüks mees mingit dessantsalga moodustamist, ainsaks naiseks näis olevat, et ta ei saaks mahti meie küüsisist minema tossutada. Nii hüppasid meid paarikümmend meest maha. Panime risti läbi metsa vaikselt Keeni suunas jooksmas. Ohvitseridest märkasime meie hulgas leitnant Flu. Kuid on mõeldav, et salgas oli ka teisi ohvitseri. Mõne minutiga jõudime Keeni jaama juurde. Suure kisaga metsast välja tormates nägime end ilmatu pikka rongi. Sattusin ühe kaubavaguni juurde, mille üks töökoormik kinni, nii et seal pidid olema inimesed. Samas avati üks praokihoidurimomenti kasutas minust vasemal seisev allohvitser Kontus, kes oma osavusega viskas käsigranaadi vagunisse, mis tabas vaguni keskel ja süttis „tepluškat“ (plekkahju). Sellest süttis vagun põlema. Nüüd avanes uuesti ja uksele ilmus üks Hiina sõdur. Kontus oli meie hulgas vist üks, kes kandis täägiga Vene püssi ja käsigranaati. Enne veel, kui keegi mõistis midagi ette võtta, oli Kontus jõudnud püssitäägi hiinlasele lähemal torgata. Viimane haaras kahe käega täagist kinni, kuid samas tõsteti ta üles otsas õhku ja juba ta lamas meie selja taga kraavis. Kontus andis talle armupaugu ja siis avasime püsti seistes püssitule vagunile, mille ukse vahepeal jälle kinni tõmmatud. Enam sealt vagunist kedagi välja ei saanud või meile vastu ei lasknud. Ka kaks kõrvalseisvat vagunit süttis põlema. Hiljem kõneldi, et kõigis kolmes põlevas vagunis olid hiinlased. Seda ei olnud mul võimalust kontrollida ei tollal ega hilisemal ajal. Küll oli olnud samas lähedal vagunites lõhkeainet ja suurtüki laskemoona. Me jõudis ka meie soomusrong jaama. Kui seal kuuldi, et põlevates vagunites on hiinlased, anti dessandile käsk rongist eemalduda. Soomusrong tõusis pisut tagasi ja Uku pörutas nende vagunite suunas paar pauku kätte. Õnneks ei tabanud need lasud laskemoonavaguneid, mis hoidis ära suurema õnnetuse. Siis sõitis ka soomusrong nr. 3 jaama ja varsti kihastas jaamaesine soomusronglastest.

Selgus, et olime tormi jooksnud mitte vaenlase vigastatud soomusrongile, vaid rohkem kui kahekümnest vagunist koosnevale Hiina teepataljoni rongile. Rong oli olnud väljasõiduvalmis, kuid meie mehed välja tormamine oli vedurijuhid nii paanikasse ajanud, et need karjatasid vedurilt maha ja litsusid teisele poole metsa. Samal ajal olid meie poolkärmed vedurit oma valdusse võtma. Olulisema osa sellest rongist moodustasid kaks täiesti korras sanitaarvagunit raskelt haavatuile, millel meil seni üldse ei olnud. Astusin neist ühte sisse ja nägin paari kaastasist,

et soomusrongide panikookide jagamisega, millest ka mina samuti paanikalt, kuhu ta oli varju pugenud. Soomusrongis viisime meid kaasa valget nisupüühi. Kookide kätkestamiseks jätksid nad need kookidele.

Meie mees tekkis meil hiljem mõningaid arusaamatusi, kuna ta ei olnud selle kotti üle tassis, oli visa seda teistega jagama. Meie rongid, vähemalt realistide peres, soovivad kaaskõitlusega oma omavahel võrdsele mitte üksnes seda, mida keegi on soomusrongis võtnud või osta sai, vaid ka kodust saadud asjadest.

Meie mees tekkis meil hiljem mõningaid arusaamatusi, kuna ta ei olnud selle kotti üle tassis, oli visa seda teistega jagama. Meie rongid, vähemalt realistide peres, soovivad kaaskõitlusega oma omavahel võrdsele mitte üksnes seda, mida keegi on soomusrongis võtnud või osta sai, vaid ka kodust saadud asjadest.

Meie mees tekkis meil hiljem mõningaid arusaamatusi, kuna ta ei olnud selle kotti üle tassis, oli visa seda teistega jagama. Meie rongid, vähemalt realistide peres, soovivad kaaskõitlusega oma omavahel võrdsele mitte üksnes seda, mida keegi on soomusrongis võtnud või osta sai, vaid ka kodust saadud asjadest.

TEGI NR. 2 KOKKUPÕRGE VAENLASE VEDURIGA

Meie mees tekkis meil hiljem mõningaid arusaamatusi, kuna ta ei olnud selle kotti üle tassis, oli visa seda teistega jagama. Meie rongid, vähemalt realistide peres, soovivad kaaskõitlusega oma omavahel võrdsele mitte üksnes seda, mida keegi on soomusrongis võtnud või osta sai, vaid ka kodust saadud asjadest.

aga ei peatanud vedurit ja vähemaa vedurit ja meie rongi vahel vähem manähtavalt. Siis kõlas teine pauk ja ka see tabas hõinevat vedurit. Me jäi see susisedes seisma. Ka meie rong peatus mitte kaugel vedurist, aga võttis viimane nagu suraja piluloomi on, viimane jõi kokku ja läks aeglaselt ja kindlalt, sealjuures paarisaja meetri ulatuses raudteed üles lahti käristades, meie rongile raksatusega otsa, jäädes siis lõplikult seisma. Meie rong ei taibanud või ei suutnud sellele ootamatule pealetungile geerida. Kuid vedur ei olnud siiski enam võimeline peale tugeva mehe ja paari rongi eel liikuva platvormvaguni vigastamise meile muud kui pahandust tekitama. Küll aga peatas see meie edasitungi Sangaste poole järgmise päeva pealelõunani.

Kui 28. jaanuari õhtul soomusrongidega Sangaste raudteejaama sime, olid Kuperjanovi partisanid jaama juba vallutanud. Enne seda aga punased suutnud Valga pool Sangastet asuva Väike-Emajõe silla ületada. Enne soomusrongide edasitungi tuli see kõigepealt ära parandada.

VALGAS JA VÖRUS

Sõitsime pauku laskmata soomusrongidega Valga raudteejaama. Seal olid vabatahtlikud ja Kuperjanovi partisanid olid Valga juba vallutanud. Me peaaegu pauku laskmata, sest vaenlane oli pärast Paju lahingut kiiresti suunas taganemas. Valga linn jättis tühja ja laostunud mulje, seal hõljus üksikud Eesti ja Soome sõjaväelased, kuna elanikud jälgisid kõike pealt aknakardinate tagant. Kellelgi polnud ülevaadet, kus asub sõjarinne ja seal sünnib. Üksikud Eesti kompaniid olid linna ilmunud ja kuhugi ei marssinud. Sedasama tegime ka meie, soomusronglased. Sõitsime peaaegu nagu kui pealetungi korras Riia suunas kuni Stackelni raudteejaamani, mis on Valga poolt teine raudteejaam. Selgus, et vaenlane asub seal üsna läheduses. Meie huvi oli aga koondunud mitte edasitungile Riia suunas, vaid Võru ja Petseri vabastamisele, kuhu soovisime jõuda enne jalgväe, mis marssis Tartust otse Võru ja Petseri peale. Karula ja Antsla ümbruses oli vaenlane väikesi raudteesildu õhku lasknud. Meie edasiliikumisest Riia suunas ei tulnud enne midagi välja, kui need olid parandatud. Nii olime mõni päev aega Valgas ja selle umbruses ringi lonkida. Ei kulumud loota aega, kui olime avastanud uhe veel Sissa okupatsiooniga, istuvasid õunamoosil. Seal olid suured vinnad otse põllumootorite ja traktorite

poolt. Meie soomusrongide suunas. Paari päeva jooksul oli soomusrongi vagun varustatud vähemalt ühe vaadi mootoriga. Ühele või Võru suunas on sillad parandatud, peale seda sõitis soomusrongiks vahelduseks kas Karula või ühes teises suunas. Ühele soomusrong. See koosnes soomustatud vedurist ja kahest kaitseplatvormiga terasplaatidega soomustatud vedurist. Ühele vagunitest oli monteeritud poolteerist kaitsevahe vaguni varustuseks oli üks raskekuulipilduja. Ühele vagunitest oli monteeritud 105 mm suurtõru. Ühele vagunitest oli monteeritud kasutanud kõnesolevat soomusrongi kaitseplatvormi kui patarai-jalavae kombineeritud üksusena, mille soomusrongid Eesti sõjaväe omaparana.

Meie soomusrongid sõitsime juba kaunis jalgalt Võru suunas. Meie soomusrongide järelduse, et raudteeliin on kuskalt Võru suunas meile vägede poolt juba läbi lõigatud. Vastasel korral ei ole meid meesugust sõjasaaki kinkinud, pealegi päris tervena.

Võru raudteejaama sisse sõites avastasime, et jaama puust üleminekust ja ühe lohkeainevaguni õhkulaskmise tõttu ei saanud meid kehtivast seisukorras, kuid tuld see ei olnud võtnud. Meie soomusrongid sõitsime Võru linna. Selgus, et seal oli juba sõjasaaki. Nüüd saabus meile ootamatu küllaline üleminek. Soomusrongi nr. 2 meeskond rivistati meid üles ja pidas meile samasuguse tänukõne, nagu olid pidanud meid üles päevapildistati, sest Laidoneri sõjaväe meeskonnaga olime ka fotograafid Akel Tallinnast. Kuigi meie soomusrongid Valgas ja Võrus lahinguid, s. o. sündmusi, mille eest meid suutsid ümber vaatrihstena ja võtsime kiituse meelele. Meie soomusrongid ei kaheleht, et mõne päeva pärast tuleb meid kaunistama hakata. See jäi viimaseks korra, mil ma

meie soomusrongid sõitsime Võrust tulles ilma lahinguta, sest Petseri oli juba vabastatud. Meie soomusrongid sõitsime Võru suunas. Meie soomusrongid sõitsime Võru suunas. Meie soomusrongid sõitsime Võru suunas.

soomusrong suunatigi. Rindele jõudes asuti rutumise tegevuse korda „sidet” vaenlasega, kuid selgitama ka meie naabruses asuvate Eesti asakoliti. Kõvematihvete tegevust juhtisid Suure rinde ootale meeskoondused järgmised 24 tundi puhkuseks ja meie rühmale ka sisseelamisel kodus: vahetasime Valgas oma kolmanda klassi reisivaguni neljandaga „Siberi vaguni” vastu. Siberi vagunid olid Venemaal elutatud pikantseid jatele ja avaramad kui tavalised vagunid. Uheks nende tsearalduseks ka see, et kolmas, laccalune kord oli mõeldud mitte üksnes puhkuseks vaid ka reisijatele magamiseks. See kolmas kord ulatus uhtlase poolelt uhest vaguni otsast teise ja sinna võis ronida vaguni küljkaugest. Kupeesid niisugune vagun ei tundnud ja lae jalutsiots oli läbikäigul lahtine. Kolmanda korra okupeerisid meie vaguni „saunaarmastajad”. Mina jäin endiselt truuks oma teisele korrale. Vaguni ahju – „teplota” – kütjat meil ei olnud ja tulelätte eest öösel hoolitses igaüks, kellel või muud mured magamisasemelt jalule ajasid.

Mainisin, et Valgas veeretasime oma vagunisse moositünni. Moos jäänud, kuid meil ei olnud aega selle sulamist oodata, ja nii kaap või raiusime moosi kogu aja püssitäägiga. Asetasime seda kopsiku peale ja sõime siis nii külmunult kui ka sulanult ööd ja päevad vaheldamata. Nüivõrd hea maitstes see meile. Sõduritoit ei sisaldanud midagi värsket ja vitamiinid avastas teadus alles kümnekond aastat hiljem. Kuigi sõduri kõht üteldakse kannatavat palju, oli see hapu moos siiski liig mis liig ja nii tuli meil kogu aeg sellega ühenduses rongi teel „dessandis” käia, sest väljakäigukoha kasutamine oli paigalseisvas reas keelatud. See aga ei takistanud vagunisse tagasi tulijat end jälle moosikõrini täitmast. Kogu lool oli lühike ja kurvavõitu lõpp, sest ühel ööl Petserisse vedurile vett võtma sõites pidime avastama, et ka suurel rindel tünnil on olemas põhi. Olime tünni mõne päevaga tühjendanud. Valgas oli Petserisse meile järele jõudnud ka soomusrong nr. 1. Saatus tõi meie vagun jäi seisma otse selle suurtükivaguni ees oleva tühja platvormi kohale. Tollel platvormil ilutses kõitega kinniseotult täpselt samasugune moosi tais tünn, nagu see meie vagunis ahju kõrval nurgas tuhjanud. Silmitsesime seda algul uudishimuga, siis kadetsedes, et neil oli Valgas olnud endale üht tunni tagavaraks võtta... kuni keegi meist tuli ideet ümispärast me tohime „soomust” võtta ainult vaenlaselt ja mitte nende radelt, kellel on seda ülearu palju. Keegi meist leidis roobaste kõrvalt latti, mis ulatusid parajasti platvormilt meie vaguni uksele. Siis lei

tsime, kes soomusrongi nr. 1 valvuritega moostasid Valgas tühjadel kühvli rongi teise otsa jalutada, kuni tühja moositünni ees oleksime saanud tahutada. Vaguni uksele peale meil ei olnud suhtet. Ilm oli kõlm, vagunite aknad sulatatud ja rongi teepuud matganud. Oli saabunud aeg rindele tagasi sõita, kuid me ei saanud meeskoondustest ees meid rindelt kaugemale viia. Nende kaudu me Petserisse ei saanud. Meid ei saanud korvata soomusrong nr. 1, mis ei saanud meid viia, ja nende meeskoondade ees me ei saanud suhtetada teinud nööpema, et saavutada moositünni, kuna remondironglased vandusid meid sõidatenu ei ole. Valgast pärit tühi moositünn oli aga meil moostunud muud teha kui pead vangutada ja ütelda, et edulool kull. Niisugust asjade arengut ei osanud me ette mõeld remondironglastest kahju ning väike südameetunnistuse, kuni ka teine tünn oli tuhjaks söödud.

Et ole meil aga veel üks teine vähem meeldiv lugu: meie tünnid endale Valgast „soomustada” ühe nõu hoopis paigutat. See paigutati vist rongi varustusvagunisse. Seal olid tünnid koos teistega selle üle löönud. Moos jäi ühe tünni, kuid lugu teadis, usun, terve meie vagun. Rongihlem teinud pöördluse korraldada ja selle läbiviijaks määrati lipnik meime pöördles asja kuude kaupa, kuulas vist poole rongi teinud kühvli kaks kausta ülekuulamisprotokoll, kuid otsa lõpuks ei viisil tal meie vaguni suhtes kahtlust ei tekkimud ole ei kuulatud. Jutustasin talle hiljem tudengipõlves kord kühvli valudes kogu selle loo. Tõstisime selle peale heade tünnide nööpema klasi.

1917

Edasi sõjamine umbes nädalaks. Soomusrongid olid ees ja tegime laurekärke vaenlase suunas ja pidasime vasemal teel Eesti jalaväeüksustega sidet. Uhesõnaga, veetsime aega hooletult ja igavalt. Ühel niisugusel hilisõhtul laurekärkide Valgale meenut meie soomusrongist, sattusime viie-kuu

kesi külasiimmanile, mida peeti tihes tavalises külamaajas. Oday lõõg-
mängis mingit aidu-taidut, vanem rahvas istus seinäärsetel pinkidel ja kol-
noorusel oli tants täies hoos. Leidsime, et just sinna Vene külla oli meil
vaja. Asetasime valveposti tänavale, püssid nurka, sinelid ja papaahad vana
ja astusime tantsijate sekka. Olime sel moel end lõbustanud ehk tund aega
kui valvepostil olija tõi teate, et külale liginevad ratsanikud. Silmapilkselt
haarasime üleriided ja püssid ning ilma üleliigsete käsklusteta oli

meist igal mehel leitud õige tulepositsioon. Ratsanikud olid juba kolm
vahele jõudnud ja liginesid meid märkamata. Pinge lahenes pauku laskmuse-
sest tulijad osutusid ratsamaakuulajateks ühest meie rügemendist. Otsus-
tasime ühiselt pidu jätkata. Ratsanikke oli vist paar-kolm meest rohkem
kui meid, kuid ruumi ja tütarlapsi jätkus siiski kõigile.

Vahepeal oli aeg jälle tunni võrra edasi nihkunud ja ma tahtsin välja min-
tama minna, mida teeb tunnimees. Asusin ukse kõrval lehkava solgitünni
kohal olevast varnast oma mütsi otsima. Seejuures riivasin kogemata üle
ratsaniku papaahat. Ehmatades nägin, et see langeb solgitünni. Tahtsin
päästa, mis päästa saab, ja haarasin käega kukkuvat papaaha järele, kuid see
õnnetult ja suure hooga, et selle poolest saadik solgi sisse vajutasin. Tõstus
mütsi solgist tilkuvana vaikselt tünni äärele, käisin valvepostil ära, neid ei
kogu aeg mõteldes, mida teha. Tüli ratsameestega näis olevat paratamatult
sest vaevalt neist ükski oleks uskunud seda lugu niisugusena, nagu see
sisuliselt juhtus. Olgu meelde tuletatud, et ei olnud mitte suvi, vaid talv-
öö paarikümne kraadiga alla nulli. Jutustasin siis vaikselt äpardusest oma
sõpradele, ning ühiselt otsustasime, et on paras aeg soomusrongile tagasi
pöörduda. See vajadus oli sisuliselt olemas juba varemgi, sest meie lühe-
kauast äraolemist võis ju rongil tõlgendada nii, et meil on luurel tekkinud
ootamatusi. Soovisime siis ratsameestele head pidutüju ja seadsime
sammud rongi poole.

Vaenlast, nagu suuremalt osalt sellistel luurekäikudel, me ei kohanud
kuid ülesande täitsime käsukohaselt.

Petserist 5–6 kilomeetrit Pihkva suunas, üsna meie rindele lähedal asu-
müstiline Vasina mägi (Vasina Gora). Oli teada, et seda oli maailmasõja
päevil Pihkva kaitseks sakslaste vastu tugevalt kindlustatud. Seal pidid
olema kaevikud, okastraattõkked jne. Kõigi eelduste kohaselt oli meil
oodata punaste tugevat vastupanu. Ma ei tea küll väita, kuid mõeldav on
et sellest oligi tingitud „hoovõtmine”, meie tarvilik paarinädalane paigal-
seismine. Ühel ööl teatati meie rongi dessandile, et varahommikul lähelt

meid ootava rünnakuks. Seadsime end lahinguvõimelis. Mõlle ja ühele
dessandile (oli see Nünemann?) langes ülesanne sammuda paarsada
meetrit edasi liikuva soomusrongi ees, et vaadata, kas raudtee ei ole
võimalik ja võimalik vahetada esimesed paugud vaenlase võimaliku valve-
postiga. Oli pilyne, pime hommik ja sadas kerget lund. Olin kord varem
sõjajärgi sõjamees olnud ja ma teadsin, et see on üks vastikumaid, mis
sõjameesile usaka võib saada. Nii liikusime kahekesi vaikselt, püssid
kõrgemal, mõnda raudteed edasi, kahtlustades iga läheduses asuvat puud,
kust võiks tulla oodates meile sihitud pauke, sest paigalseisja näeb
võimalikult lähuvat kogu varem kui ümberpöörduvalt. Küllap ka meie
sõjamees pingeline ootus ja igamees, olgu ta suurükimees, kuulipildur-
imees, oli valmis tuld avama ning lahingusse tormama kohe,
kui hakkab kuulavälk esimesed paugud. Niiviisi liikusime edasi. Okas-
traattõkked olid meile juba selja taha ja vasemal ning paremal mustasid
sõjameeste kontuurid. Pauku aga meie pihta ikka veel ei tulnud
sõjameeste silmadele vaenlast. Siis selgus meie kõigi heaks üllatu-
sena, et vaenlane oli kõnesoleva kindlustatud positsiooni juba varem maha
võtnud. Nii toimus Vasina Gora vallutamine paugugi laskmata. Nähtavasti
vaenlase positsioonis karastatud punastele kaevikuelu ebamugavused
olnud. Põhiküsimus oli tee Irboska ja Pihkva suunas edasitungiks vaba.

PAIGALSEIS

Meie rünnakust kilomeetrit üks või kaks meist paremal asus Senno
linna, mis oli samanimelise valla keskus. Soomusrongi nr. 1 dessant asus
Senno linnas, ühel hommikul kapten Eduard Nepsi juhtimisel seda
linna vastu. Väga vähe teada, et Neps, viies dessandi üle põllu otserün-
naga, on küla kaitsjate poolt tagasi löödud ja et dessant on haavatote-
selt tagasi tõmbunud 11 meest ja et haavata on saanud ka kapten Neps.
Kõik see, et küla kaitses terve pataljon punaseid. Nüüd tuli korraldus
dessandi nr. 2 dessandil Senno vallutada. Dessandi juhiks määrati leit-
nant Reinvaldt. Viimane oli üks meie lemmikohvitseri, kes mõistis oma
kohustuse ja võis ilma igasuguse mürata-kärata, kes tundis oma mehi ja
sõjaväelasi hästi. Nii toimus meeste ahelikku rivistamine libedalt ja
sõjaväelased ei märganudki, kui juba sammusime hanes. Reinvaldti
dessant aga ei liikunud üldse Senno suunas, vaid asus keerutama

meiega ühe põllukraavi või ojakese külmutunud sängi mööda külast mööd. Sealjuures oli ta ainsaks korralduseks, et meist keegi uudishimust ääres ei hakkaks üle nõlvaku Sennost vahtima või ilma käsuta püssi paugutama. Seda korraldust ei oleks vajagi olnud, sest meil oli Reinvaldti sõjaplane kohe selge ja vastuvõetav. Pärast tükk aega kestnud lumes sumamist peatas Reinvaldt aheliku, ronis kraavist põllunõlvakule, sihtis kiikri vaenlasuunas ning andis siis kõigile käskluse kraavist välja ronida. Täitnud käsu, avanessime meie ees üsna lähedal Senno küla oma täies hiilguses. Vaenlane olnud meie rünnakut siitkaudu oodanud ja sõdurid sekeldasid küla välitalvises päikesepaistes niisama ringi. Nüüd kõlas vastav käsklus ja me avanessime kõigist relvadest tule. Sellega seltsis ka meie soomusrong, mis suurtüki „Ukuga“. Vaenlane sattus ilmselt segadusse. Seda momenti, kui Reinvaldt oodanud, andes dessandile käskluse tormijooksuks. Seejuures oli meie äraproovitud relvaks kõigest kõrist karjumine. Selle saatel tormasime küla peale. Vallutasime küla, saades sõjasaagiks peale muu muu väliköögi ja neli vangi. Meie dessandil ühtegi kaotust ei olnud, ei surma ega haavatutena. Vangid tõime soomusrongile ja kahel neist – Andrei ja Nilil – oli erakorralist õnne, sest nad jäeti meie ohvitseride teenijateks ehk „denštšikuteks“ – nagu neid tollal venepäraselt kutsuti (Saksa sõjaväes *Bursche*). Tulen hiljem nende saatuse juurde tagasi. Eesti sõjaväe teinud üksustes, ka soomusrongidel, ei Vabadussõja ega rahu ajal selliste teenimiseisust minu teada ei tuntud.

Leitnant I. Reinvaldt määrati märtsis 1919 soomusrongi nr. 5 ülemaks ja ta sai raskelt haavata. Ta eluneb praegu Stockholmis.*

SABELINA KÜLA VALLUTAMINE

1919. a. veebruaris sai soomusrongi nr. 2 dessant käsu vallutada Sabelina küla koos ühe 2. polgu rooduga. Too küla asetses Sennost ja raudteel mõned kilomeetrid kaugemal. Meiepoolseteks ohvitserideks olid lipnikud Bärenklau ja Martin Tenneberg. Dessant toimus keset ööd. Esimene marssisime ühte külla, kus asus üks 2. polgu pataljoni staap. Seal pidasid ohvitserid omavahel lahinguplaani, kuna meie end samas sõduritest valitud toas soojendasime. Edasimarsiks liitus meiega üks jalaväekompani

* Ivar Reinvaldt suri 1982. aastal. – K. N.

... polgu ühe rünnakuks nii, et polgumehed jäid meie tiibadele ja ... vahetult nende vahele. Luureandmetel arvati kõlas asuvat Vene ... Eesti Viljandi kommunistliku polgu üksus.

... ühe koolikolhoosist, kuni algas tulevahetus vaenlasega. Siis aga jäi ... meid maha ahelikku pikutama ja põmmutas küla suunas ... tagant või pooleldi tagant. Meie, soomusronglased, tormasime ... küla lähedale välja. Punased ei taganenud ja üks nende ... tulistas meid vahetust lähedusest, hoides nii ka meid ... Siis sai kuulipildur tabamuse ja meie tor- ... välja. Nüüd kostis püssi- ja kuulipilduragarinat ka ... „sõdisid“, oli meile segane. Mõtlesime, et ehk ... ümber küla minna ja ründavad ... selginemiseni ahe- ... lõppes ja ka meil ei olnud kellegi peale lasta. Sain ... külla luurele ja vaadata, kuidas see välja näeb. Palusin ... võtta. Richard Niinemann, kellega tavaliselt koos ... ja meldis, et soovib minuga kaasa minna. Kadusime ... majade vahele. Olime peaaegu kogu küla läbi hul- ... ja hakkasime juba tagasi tulema, kui ühe kiviaia ... keeles hõikasi: „Seisa – märgusõna!“ Vastasime ... „trumm“, ja sellele järgnes aia tagant komando ... et aia taga seisvad mehed lasid meie suunas ko- ... ei tabanud ja järgmisel hetkel olime juba lähema ... ettevaatlikult oma aheliku juurde tagasi. ... Arvasime, et laskjaid võis olla paarkümmend. Kui aga ... küla otsas ja mis suunas see aed asus, läksime ... külla tagasi ja pandi eriti südamele, et me ... mitte üksnes tolle aia täpse asukoha, vaid ka selle, kas ... vaenlasega või ehk jookseme viimati tormi oma polgu ... külla jõudnud. Tõepoolest, oli pisut raske õiget ... nõi, sest niisuguseid kohti näis õõpimeduses külas olevat palju. ... sattusime siiski lõppeks kohale, kust meid ... Kordus eelmine sõnavahetus ja jälle kõlas meile ... rannu kaugusest lastud kogupauk, mis ka seekord meid ei ... laskjate asukoha täpselt oma mällu. Ka olime ... vaenlasega, ja me teadsime, kuidas seda kohta ... meie juttu ja tulemuseks oli 23 või 25 Viljandi

kommunistliku polgu vangilangenud sõdurit-eestlast. Vangid seletasid, nad pidasid end igast küljest sissepiiratuks ja otsustasid seepärast kile varjus lõpuni võidelda. Tegelikult aga oli juhtunud nii, et külast taganemise madrused ja Eesti kommunistliku polgu mehed olid segamini läinud ja ööpimeduses üksteist tulistama asunud. See selgitas meile ka teisel pool küla toimunud tulevahetuse loo.

Paar aastat pärast Vabadussõda, kui anti täiendav võimalus esitada kandidaate Vabadusristile, kirjutas kapten E. Reinvaldt, kes oli vahepeal lõpetanud ülikooli ja oli Tartus zooloogia instituudi assistent, selle vangide võtmise loo minu arvele. Oli leidnud vastavale dokumendile kahe mehe ohvitseri lisaallkirjad, nagu seadus nõudis jne. Enne aga, kui ta ettepanek Tallinna edasi saatis, andis ta selle mulle lugeda. Ettepanek oli kirjutatud kaunis tõetruult, ütleme, nii tõetruult, nagu selliseid ettepanekuid üldiselt saab kirjutada või tavaliselt kirjutatakse, kuid selles ei meeldinud mulle üks lause. Nimelt oli seal märgitud, et mina olnud esimene, kes üle minnes sellesse kindlustatud positsiooni sisse tormas. Parandasin tolle lause nii, et see kõlas „esimese” asemel „üks esimesi”. See „üks esimesi” võis minu ristsaajate paragrahvi alt välja ja nii ma Vabadusristi ei saanud. Kuid mõeldav on, et tänu sellele viibin ma praegu vabaduses ja võin meele ridu paberile panna. Sellest aga pärastpoole. Niinemann abiellus hiljem meie tuntud riigimehe Jaan Poska tütre Helenega. Ta arreteeriti esimese kommunistliku okupatsiooni ajal ning jäi sellest peale kadunuks.

Asusime nüüd küla ette kaitsespositsioonile, et olla valmis vaenlase vastu turünnakuks. Saabus hommik. Meile kaasa antud jalaväekompanii jõudis ka külla. Andsime küla kaitsmise sellele üle, samuti vangid, ja sammusime nüü kiirelt kui suutsime oma soomusrongile tagasi, et öisest seiklusest vähi puhata ja uuteks ülesanneteks valmis olla. Kaotusi – ei surnute ega haavatutena – ei nõudnud meilt ka see lahing. Järgmisel päeval kuulsime, et meie lahkumise järel oli vaenlane siiski küla rünnanud ja meie jalaväekompanii sellest välja löönud. Seega oli rinde seisukord jälle endine.

SILLAKAITSES

14. veebruaril 1919 murdsid soomusrongid Irboska juures rindest läbi. Täbimurde sügavus võis olla umbes 15 kilomeetrit, kuna rinne asus tollal raudteepiirkonnas Petserist umbes 5 kilomeetrit ida pool. See ettevõtte toimus

meie sillakaitse ja õnnestus ilma kaotusteta. Otsustati, et soomusrong nr. 1 läheb Irboska raudteejaama piirkonda, kuna soomusrongi nr. 2 jätkab liikumist Košeljahha, pärastine Läävamae raudteepeatuskohi. Sealjuures läks soomusrong nr. 2 kogu öö Košeljahha ja Irboska vahel manööverdama, et vältida vaenlase raudteed ära lõhkuda ja sel moel soomusrongi nr. 1 liikumist vaenlasele ära lõigata. Umbes poole maa peal Košeljahha ja Irboska vahel oli üks väike raudteesild. Juhtus nii, et tolle silla valve anti viiele mehele (kas mitte kõik realistid?), kellest mina olin valvemeeskonna juht. Meie võitlus toimus püssidega ja pealekauba kahe valgustusraketiga, mida kasutati kahe korral rongi väljakutsumiseks. Oli kuuvalge, kuid vaenlase valdus ja külm jaanuari öö. Olime kõik endid vastavalt riietanud, kuid meile liht ei pääsenud. Küll aga venis aeg pikale, sest nagu see meie meele meeldis, ei mõelnud pärast meeskonna teele saatmist enam mingit vahet vahetamisele. Feldati, et küllap soomusrong nr. 1 tuleb oma-ajal raudteel ja silla valve samuti, ning heideti küllalt päevaväsimust puhkama. Meie raudteel ja valguse nägime vahelduseks, kuidas üks rebane maas-
kõrgusel liigub ja siis ojakallast mööda sillale läheneb. Ta peatus mõnesaja meetri kaugusel sillast, muris ümbrust ja lonkis siis tulnud teed jälle tagasi. Meie püüdis rebase ilmapiirilt kadumist kuulsime, kuidas üks salk krüksuvas ja meid Irboska poolt raudteed mööda sillale. Arvasime, et tegemist oli vaenlasega, sest sellest suunast ei olnud meiepoolseid jalgsi tulijaid ette olnud. Arvasime kiirelt tulepositsioonile: sammusime Irboska suunas põhja poole ja meid aitas kadakapõõsaste ja kividega kaetud künkanõlvakule. Siis arvasime, et lähenejatele viiest püssist tule avamine reedaks meie vähese meeskonna, et meid ei saaks vaenlase valgustusrakett üles lasta. Meie rong teaks siis, et vajab kiiret tagasi- ja tulijad muutuksid ettevaatlikuks. Ning meie ise litsuksime, nagu meid Irboska suunas soomusrongi nr. 1 informeerima. Oma rongi meeskonda informeerisime, sest arvasime üsna õigesti, et seal magavad kõik vaenlased ja ei ole ka meie valgustusraketti. See arvamine osutuski õigeks. Raudteed oli jäänud umbes 5 kilomeetrit. Lasksin ühe raketi õhku, kuna teise raketi ei olnud enam võimalust vaenlasega kokkupõrkest kõrvale hoida, sest kahe pool raudteed asuvad külad olid ju vaenlase valduses. Kui meid informeeris salk oli nüüd lähedale jõudnud, et vaenlase liiginejad olid raudteel, nägime, et tegemist oli ainult nelja tulijaga. Otsustasi-

me need ilma pauku laskmata vangi võtta ja siis kümmarssi Irboska suunas jätkata. Käsutasin oma mehed raudtee lähedale kivide ja kadakapõõsaste varju pikali, kuna ise jäin ühe kõrgema kadaka kõrvale liikumatult seisma. Sel momendil pöördus minu poole mu klassivend Artur Sirk: „Luba, et jään sinu kõrvale seisma; kui langed, võtan juhtimise üle.“ Vastust ootamata jäigi ta teisele poole kadakat seisma. Kolm ülejäänut olid leidnud endile paraja laskepositsiooni maas lamades. Tulijatel olid püssid lohakalt üle õla ja nad ajasid omavahel kõvasti eestikeelset juttu. Meil oli seljataga eelmisel päeval Irboska mäe nõlvakul kaotatud lahing Viljandi kommunistliku polgu. Seal sai muuseas koolipoiss Burmann kaelast haavata. Nii me ei kahelnud sugugi, et tegemist on nimetatud polgu luurega. Lasksin tulijad rahulikult mööduda, et nad ei saaks tagasi plagama pista, ja juba mõtlesin, et seekord läheb asi päris libedalt. Käratasin siis neile pooleldi selja tagant kõigest kõrist: „Käed üles!“ Eeldasin, et nüüd nad viskavad püssid maha ja annavad alla. Selle asemel kahmasid kõik neli püssid õlalt ja löid need minu suunas sõna lausumata palge. Kordasin veel kord: „Käed üles!“ Vastuseks oli vaikus. Veel mal ajal märkasid ma, et nad katsuvad pisitasa üksteisest kaugemale nihkuda ilmse kavatsusega olukorra selgitamiseks aega võita ja parajal momendil raudteetammilt alla kraavi hüpata. Nii töötas aeg vastase kasuks ja seda ei tohtinud talle anda. Kamandasin nüüd, et loen kolmeni, ja kui nad selle aja jooksul ei ole alla andnud, järgneb meie poolt kogupauk. Alustasin lugemist kavatsusega seda ka teostada: üks ... kaks ... Edasi ma ei jõudnud, sest üks neist neljast andis oma püssi kaaslasele üle, öeldes: „Säh, hoia mu püssi, ma lähen vaatan, kes need on!“ Selle järel asus ta julgel sammul raudteetammilt minu suunas astuma. Tundsin, et pool võitu on käes, sest meie poole sihtijaid jäi järele ainult kaks, meie poolelt aga viis. Kahe püssi hoidja ei saanud ju enam sihtida ja minu poole tulija tundus juba sama hästi kui vangivõetud. Ettevaatusest aga ei pööranud ma oma püssitoru ühekski hetkeks tulijalt ära. Siis aga läbis mu pead mõte, et tulija tahab minuga käsitsi kokku minna, et tekkinud segaduses oma sõpradele võimalust anda raudteelt maha hüpata ja heal juhul ka ise putku panna. Kui ta oli jõudnud mõne sammu kaugusele, käratasin: „Seisa, või ma lasen!“ Olin valmis oma hoiatust ka teostama. Tulija jõudis aga veel ühe sammu edasi astuda, ja siis ulatus ta käsi minu püssitoru otsani. Suure osavuse ja kiirusega lõi ta minu püssitoru kõrvale ja olimegi rinnutsi koos. Enne veel, kui ma ise, Artur Sirk või minu teised kaaslased suutsid üllatusmomendist üle saada, nägin, et minu rinna vastas oli nagaanrevolvri toru. Niisugust pööret ei mõistnud meist keegi ette näha, ja

mis ei ootale oleks aega olnud hirmu tunda, tuli mõte, et nüüd on elul lõpp. Need tüübid langes aga minu vastase käsi koos revolvriga minu rinnalt alla ja mina rändasin. „Kurat, oleksin praegu oma mehe maha lasknud.“ Ta pilk oli suunatud minu vasaku käise ümber olevat soomusrongi valget linti. See oli mees, kes ühe momendi jooksul oli korruga mu tapja ja päästja, oli see soomusrong nr. 1 allohvitser, kelle nime ma kahjuks olen unustanud. Soomusrong nr. 1 oli kahtlaseks muutunud, mispärast soomusrong nr. 2 liikumistype kohaselt nõ jooksul kordagi Irboskani ei tulnud. Nii oli sealt mees rüüsti meest Koteljahha suunas saadetud maad kuulama. Eelmainitud allohvitser oli otsustanud enda elu oma sõprade päästmiseks ohverdada, kuid see ei olnud minu ja mu kõrval seisva kaaslase ühe sõõmuga maha põm-
 mende. Ühine siis kõik üksteisele uhked ja tänulikud ning tuju tõusis kõigil mehedele. Meid oli nüüd kokku 9 meest. Nii tundus meie salk nii suure ja tugeva, et otsustasime aega viitmata sillale lähenejatele peale tungida ja nad meile vaatamata segi lüüa. Asusime lahingukorras silla poole liikuma. Kõik nadirud ei olnud aga ühtegi vaenlast. Kas ei olnud nendel ülesannet sõda vallutada ja seda lõhkuda või oli meie valgustusraketil neile „hea“ mõju olnud? Nad olid raudteelt ühe Vene küla suunas ära pööranud, nagu kordagi ei olnud jälgedest nägime. Asusime nüüd jälle sillavalvesse. Esimese soomusrongi liikumise korralduse kohaselt soomusrongi nr. 1 otsima. Mõne aja möödudes ilmiski meie soomusrong nähtavale, tõi meile uue vahetuse ja me rüütsime soomusrongi mehed Irboskasse. Hommik oli lähenemas ja need rehtlused ootasid meid. Vahejuhtumist kadakapõõsa juures mul ei olnud mäletamisel päeval ega hiljem juttu ei olnud, sest uued sündmused olid meid peale. Küll aga tundsin sõnadeta, et see sündmus oli meid kahte poole siduma nägematu sidemega sidunud ja et see side püsis kuni Sirgu elu lõppeni. See viis meid ka aastaid hiljem kokku mitmete põhiliste probleemide ümarduslikuks sõelumiseks ja otsustamiseks, kuid sellest räägime.

AJAVIITEGIVUS

Kõik see oli nüüd peatuma jäänud Irboska joonele. Vaenlane oli Eesti raudteelt välja loodud. Meile, soomusronglastele, saabus igav, üksluine igapäevane ajajätk. Tilkusime soomusrongiga Irboska ja Põtseri jaamade vahel. Aastarõnga osa ajast ühtsime siiski Põtseri raudteejaamas. Ilusamate